

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios teisės katedra**

Dovilės Mikučionytės
V kurso kriminologijos specializacijos studentės

Magistro darbas
Nusikaltimai žmogaus gyvybei ir kaltininko asmenybė
(kriminologiniai aspektai)

Offenses against human life and personality of the offender (criminological aspects)

Vadovas: dr. G. Sakalauskas
Recenzentė: doc. dr. I. Michailovič

Vilnius 2009

Turinys

Įvadas	3
1. Nusikaltimų žmogaus gyvybei esmė ir reikšmė	6
2. Nusikaltimų žmogaus gyvybei rūšys:	8
2.1. Baudžiamasis teisinis aspektas	8
2.2. Kriminologinis aspektas.....	18
3. Nusikaltimų žmogaus gyvybei paplitimas	20
3.1. Užregistruotų nusikaltimų lygis, struktūra bei dinamika	20
3.2. Bylos pirmosios instancijos teismuose	31
3.3. Pataisos įstaigose laisvės atėmimo bausmę atliekantys nuteistieji	32
4. Nusikaltimus žmogaus gyvybei determinuojantys veiksniai	37
4.1. Kaltininko asmenybė	39
4.1.1. Biologiniai veiksniai	44
4.1.2. Psichologiniai veiksniai	46
4.1.3. Socialiniai veiksniai	49
4.2. Situaciniai veiksniai	52
5. Kaltininko asmenybė ir nusikaltimų žmogaus gyvybei prevencija	57
5.1. Bendroji prevencija	58
5.1.1. Asmenybės sutrikimų prevencija	58
5.1.2. Ankstyvo alkoholio vartojimo ir alkoholizmo prevencija	61
5.2. Specialioji prevencija.....	67
Išvados ir pasiūlymai	71
Santrauka.....	73
Summary	74
Literatūros sąrašas.....	75
Priedas.....	79

Įvadas

Nuo pat kriminologijos mokslo atsiradimo pradžios¹ esminis tyrėjus dominantis klausimas išlieka tas pats – „kodėl žmonės nusikalsta?“. Siekiant atsakyti į šį etiologinį klausimą, buvo atlikta daugybė empirinių tyrimų, suformuluota daug įvairių kriminologinių teorijų, pradedant biologinėmis, psichologinėmis-psichiatrinėmis, sociologinėmis (ekologinė, diferencijuotos asociacijos, delinkventinės ir delikventų subkultūros, kontrolės, etikečių, konflikto ir t. t.) ir baigiant moderniomis šiuolaikinėmis kriminologijos teorijomis (feministinė, racionalaus pasirinkimo, genetinės ir t. t.). Tačiau nė viena jų iki šiol negali pateikti vienintelio teisingo nusikalstamo elgesio paaiškinimo – išskyla individualių skirtumų klausimas: kodėl ne visi konkrečios teorijos akcentuojamo veiksnio veikiami individai nusikalsta ir kas nulemia vienos ar kitos nusikalstamos veikos rūšies pasireiškimą. Dėl to, mano nuomone, tikslingiau ieškoti ne nusikalstamų veikų apskritai, bet konkrečios nusikalstamos veikos priežasčių.

Magistro darbo tyrimo objektas – nusikaltimai žmogaus gyvybei ir juos determinuojantys veiksniai. Šios konkrečios nusikalstamų veikų rūšies tyrimas buvo pasirinktas dėl kėsinimosi objekto specifikos ir vertingumo. Žmogaus gyvybė – svarbiausia prigimtinė asmens vertybė, nuo kurios visiškai priklauso kitų asmeninių teisių pilietinėje-politinėje, socialinėje ir ekonominėje srityje įgyvendinimas², o nusikaltimais žmogaus gyvybei padaroma didžiausia neatkuriama žala ne tik konkrečiam individui, į kurio gyvybę kėsinamasi, bet ir jo šeimai, draugams, bendruomenei ir galiausiai pačiai valstybei. Atsižvelgiant į tai, nusikaltimų žmogaus gyvybei priežastys atrodo sunkiai suvokiamos ir prognozuojamos, tačiau itin svarbios. Todėl **pagrindinis šio darbo tikslas** – nustatyti ir išanalizuoti nusikaltimų žmogaus gyvybei prielaidas, ypatingą dėmesį skiriant kaltininko asmenybės reikšmės bei vietos šių nusikaltimų genezėje tyrimui, ir pasiūlyti galimas prevencines šių prielaidų susiformavimo bei poveikio konkrečiam individui (nusikaltimo žmogaus gyvybei kaltininkui) priemones.

Siekiant nurodyto tikslo, **keliami tokie uždaviniai**:

¹ Nors pamąstymų apie tai, kas yra nusikaltimas, kodėl žmonės nusikalsta, kas yra bausmė ir kokios jos ribos bei panašaus pobūdžio klausimais galima aptikti dar Antikos pasaulyje, tačiau nuoseklus kriminologinių idėjų dėstymas dažniausiai siejamas su XVIII a. pabaigos-XIX a. pradžios laikotarpiu. Tuo tarpu kriminologijos mokslo susiformavimas siejamas su XIX a. antrojoje pusėje Europos filosofinės ir socialinės minties erdvėje išivyravusiu pozityvizmu, kuomet nuo klasikinės kriminologijos mokyklos atstovus dominančio nusikaltimo apibrėžties klausimo buvo pereita prie jo priežasčių paieškos (Dobryninas, A.; Sakalauskas, G.; Žilinskienė, L. „Kriminologijos teorijos“, Vilnius: Eugrimas, 2008, p. 7, 23).

² Milinis, A. „Nužudymo samprata Europos sąjungos valstybių narių baudžiamojoje teisėje“, Teisė, 2006 (59), p. 57.

1. Aptarti žmogaus gyvybės teisinės apsaugos ribas bei turinį, išanalizuoti Lietuvoje ir užsienio šalyse nustatyto nusikaltimų žmogaus gyvybei teisinio reglamentavimo ypatumus;

2. Atlikti statistinę nusikaltimų žmogaus gyvybei analizę: aptari užregistruotų nusikaltimų lygio ir struktūros dinamiką, nusikaltimų žmogaus gyvybei nagrinėjimo pirmosios instancijos teismuose duomenis, bei duomenis iš pataisos įstaigų;

3. Susisteminti atliktų nusikaltimus žmogaus gyvybei determinuojančių veiksnių tyrimų rezultatus, aptarti pagrindines išskiriamų faktorių grupes;

4. Išanalizuoti taikomas nusikaltimų žmogaus gyvybei prevencijos priemones, jų privalumus bei trūkumus, išskirti tobulintinas sritis bei pateikti konkrečius pasiūlymus.

Pažymėtina, jog ši tema yra labai plati, todėl magistro darbe daugiausia dėmesio skiriama dažniausiai tikrovėje pasitaikančios nusikaltimų žmogaus gyvybei situacijos (schemos), o tokios sudėtingos jų formos kaip masiniai, teroristiniai, serijiniai bei korporacijų įvykdyti nusikaltimai žmogaus gyvybei išsamiai neanalizuojamos.

Teorinės nuostatos. Kaip minėta, nemažai kriminologijos teorijų yra statinės ir asmenį apibūdina kaip visiškai nuo aplinkos priklausantį socialinį konstruktą arba kaip nuo socialinio konteksto atribotą individą, veikiamą savo konfliktinių jausmų, nevaldomų norų ir suinteresuotą vien gaunamos naudos maksimizavimu. Tačiau iš tiesų žmogaus elgesys nėra pastovus – jis nulemtas daugelio įvairių dinamiškų veiksnių ir paties individo pasirinkimo, todėl gali keistis. Būtent dėl nurodytų priežasčių šiame magistro darbe į tyrimo objektą žvelgiama ne iš kurios nors statinės kriminologijos teorijos arba integruoto keleto jų požiūrio taško, bet daugiausia remiamasi teorinėmis raidos ir gyvenimo eigos kriminologijos (*development and life-course criminology*) nuostatomis – nusikaltimų žmogaus gyvybei priežastys aiškinamos dinamiškai, kaip, veikiant įvairiems veiksniams (šeimai, draugams, mokyklai, bendruomenei, žiniasklaidai ir t. t., neatmetant ir paties individo pasirinkimo), besiformuojančios visą asmens gyvenimą. Į nusikaltimus žmogaus gyvybei šiame darbe žvelgiama kaip į tam tikros išorinių dirgiklių (socialinių, ekonominių sąlygų, aukos elgesio, alkoholinio apsvaigimo, situacinio streso ir t. t.) ir konkretaus individo reakcijos (kuri priklauso nuo įgimtų ir įgytų individualių savybių) į juos sintezės rezultatą.

Metodologija. Šiame darbe naudojami loginis, sisteminis, lyginamasis, istorinis, lingvistinis bei teleologinis teisės mokslo tyrimo metodai.

Siekiant geriau pažinti tyrimo objektą, 2008 vasario 19 d. – balandžio 14 d. laikotarpiu praktikos Teisės institute metu buvo atliekamas Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos

vidaus reikalų ministerijos registruojamų įvykių suvestinės 2006 metų duomenų apie užregistruotus nusikaltimus žmogaus gyvybei statistinis-analitinis tyrimas (tyrimo duomenys apdoroti SPSS programa). O 2009 metų kovo 10-13 dienomis, naudojant kokybinės apklausos metodą, buvo atliekami interviu su Lukiškių tardymo izoliatoriaus-kalėjimo bei Vilniaus 2-ųjų pataisos namų psichologinių tarnybų psichologais³. Interviu tikslas – išsiaiškinti nurodytų pataisos įstaigų psichologinių tarnybų paskirtį bei pagrindines veiklos kryptis, konkrečias darbo su nuteistais formą bei metodus, darbo su nuteistais už nusikaltimus žmogaus gyvybei asmenimis specifika, sužinoti pačių psichologinių tarnybų darbuotojų (psichologų) nuomonę apie taikomų priemonių poreikį, efektyvumą bei tobulintinas veiklos sritis.

Pagrindiniai šaltiniai: Lietuvos ir užsienio šalių baudžiamieji įstatymai ir kiti teisės aktai, statistiniai Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, Nacionalinės teismų administracijos, Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos ataskaitų duomenys, Lietuvoje ir užsienio šalyse atliktų medicininių, psichiatrinių, sociologinių tyrimų rezultatai, moksliniai Lietuvos ir užsienio autorių darbai.

Temos aktualumas, magistro darbo reikšmė. Apskritai tema nėra nauja, tačiau Lietuvoje šis darbas yra vienas iš nedaugelio integralių nusikaltimus žmogaus gyvybei bei jų priežastis analizuojančių darbų. Baudžiamuoju teisiniu aspektu nusikaltimus žmogaus gyvybei skirtinga apimtimi analizavo J. Nocius, M. Liesis, A. Milinis. Apie nusikaltimų žmogaus gyvybei priežastis skirtingais aspektais rašė V. Sirvydis (*akcentavo agresyvumo raišką*), K. Jovaišas (*viktimologiniu aspektu*), J. Marcinkevičienė, K. Daškevičius, J. Didžiokienė (*tyrė psichologines-psichiatrines moterų įvykdytų nusikaltimų žmogaus gyvybei ir sveikatai priežastis*), R. Žukauskienė (*pateikė išsamią psichologinių kriminalinio elgesio apskritai bei konkrečių jo rūšių priežasčių analizę*). Apie atskiras nusikaltimų žmogaus gyvybei rūšis bei jų priežastis (skirtingais aspektais) rašė V. Matonienė (*akcentavo psichopatologinius asmenų, nužudžiusių, bandžiusių arba grasinusių nužudyti savo tėvus aspektus*), R. Vilimavičius (*analizavo kriminalistinio užsakomųjų nužudymų tyrimo metodikos ypatumus*), M. Širma (*kalbėjo apie kriminalistinę buitinių nužudymų charakteristiką bei tyrimo metodologiją*), A. Saunorius (*aptarė mokslinius serijinių nužudymų tyrimo pagrindus*). Tačiau išsamiai bei visapusiškai, pateikiant tiek baudžiamąjį teisinį nusikaltimų žmogaus gyvybei vertinimą, tiek integruotą kriminologinį (apimant sociologijos, psichologijos bei psichiatrijos mokslų

³ Pradžioje, supažindinant su pagrindiniais interviu klausimais, respondentams (jų buvo 2) pateikta anketa (žr. magistro darbo dalį „Priedas“, p. 79), o vėliau buvo organizuojami individualūs pokalbiai su kiekvienu iš jų.

pasiekimus) jų priežasčių bei galimų prevencijos priemonių tyrimą, ši tema Lietuvoje neanalizuota, todėl verta dėmesio.

1. Nusikaltimų žmogaus gyvybei esmė ir reikšmė

Žmogaus gyvybė – tai unikali vertybė, visų kitų žmogaus ir visuomeninių vertybių sąlyga, o teisė į gyvybę – kiekvieno žmogaus prigimtinė teisė, kuri yra nedaloma (arba gyvybė yra, arba jos nėra) ir kartu su teise į orumą sudaro asmenybės vientisumą, reiškia žmogaus esmę⁴. Kėsinantis į kito žmogaus gyvybę padaroma didžiulė neatkuriama žala ne tik nukentėjusiajam, bet ir jo šeimos nariams, artimiesiems, o, netiesiogiai, ir visai visuomenei bei valstybei.

Nors požiūris į žmogaus gyvybės apsaugos ribas bei priemones istoriškai kito – nuo skirtingo požiūrio į žemesnės visuomeninės ar socialinės padėties asmenų gyvybės vertingumą iki žmogaus gyvybės pripažinimo savaimine vertybe, neatsižvelgiant į jokių kitus kriterijus; nuo savarankiško kraujo keršto, taliono ir kompozicijos⁵ principų, luošinamųjų bausmių iki humaniškesnių valstybės prievartos priemonių taikymo; nuo išimtinės valstybės teisės atimti žmogaus gyvybę iki absoliutaus žmogaus teisės į gyvybę pripažinimo⁶, – tačiau kito žmogaus gyvybės atėmimas (nors ir su

⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai”.

⁵ Kompozicijos principas (lot. *compositio* – susitarimas) – materialinės kompensacijos nukentėjusiajam arba jo šeimai sumokėjimas už įvykdytą nusikaltimą (*Maksimaitis, M. „Užsienio teisės istorija: Vadovėlis“*, Vilnius: Justitia, 1998, p. 22). Pavyzdžiui, viename seniausių rašytinių kodifikuotų teisės šaltinių, XVIII a. prieš Kristų sudarytame Senovės Babilono karaliaus Hamurapio teisyne, numatyta pusės pinos sidabro (252 g) kompozicija už tai, jei „žmogus per muštynes smogs žmogui“ <...>, ir „tas mirs nuo jo sumušimų...“, t. y. už netyčinį (neatsargų) laisvojo žmogaus, o būtent avilumo (laisvieji žmonės Babilone buvo skirstomi į avilumus ir muškenumus. Nors šių socialinių grupių kilmė mokslui iki šiol nėra visiškai aiški, tačiau viena iš hipotezių yra ta, jog muškenumai – tai iš vergijos išvaduoti laisvieji žmonės), gyvybės atėmimą (*Užsienio teisės istorijos chrestomatija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999, p. 9-16).

⁶ Tarptautiniu mastu iki pat 1983 metų buvo pripažįstama išimtinė valstybės teisė atimti žmogaus gyvybę – remiantis 1950 m. lapkričio 4 d. pasirašytos Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – EŽTK) 2 straipsniu, tai galėjo būti daroma vykdant pagal galiojančius teisės aktus teismo nuosprendžiu paskirtą bausmę. Nuo 1983 m. balandžio 28 d., priėmus Šeštąjį EŽTK protokolą, mirties bausmės skyrimo teismo nuosprendžiu atvejų skaičius buvo apribotas – nustatyta, jog mirties bausmė gali būti skiriama tik už veiksmus, atliktus karo arba neišvengiamo pavojaus karui kilti atsiradimo metu. Tačiau absoliutus žmogaus teisės į gyvybę pobūdis bei draudimas (ne tik fiziniam asmeniui, bet ir valstybei) atimti kito žmogaus gyvybę įtvirtintas tik 2002 metų gegužės 3 d., priėmus Tryliktąjį EŽTK protokolą „Dėl mirties bausmės panaikinimo visais atvejais“ (*Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės Žinios*, 1995, Nr. 40-987; *Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 Protokolas „Dėl mirties bausmės panaikinimo“ // Valstybės Žinios*, 1999, Nr. 61-1978; *Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Protokolas Nr. 13 „Dėl mirties bausmės panaikinimo visais atvejais“ // Valstybės Žinios*, 2004, Nr. 77-2663).

minėtomis išimtimis) nuo seniausių laikų⁷ buvo laikomas moralei, religijai ir teisei priešinga, neteisinga ir neteisėta, todėl baustina veika. Šiais laikais, atsižvelgiant į žmogaus gyvybės vertingumą ir jos atėmimu padaromos žalos pobūdį bei mastą, visuotinai (tiek tarptautiniu, tiek nacionaliniu lygiu) pripažįstama, jog pareiga užtikrinti žmogaus gyvybės gerbimą ir gynimą pirmiausia tenka pačiai valstybei⁸.

Pasak Ž.Ž. Ruso⁹, valstybė yra ypatinga socialinė organizacija, įkurta visų karo prieš visus būklei panaikinti – visuomenė atsisakė dalies savo suvereniteto ir visuomenės sutarties pagrindu jį atidavė valstybei tam, kad mainais gautų jos garantuojamą saugumą – teisių ir teisėtų interesų apsaugą bei gynimą. Tokia apsauga užtikrinama teisės normomis nustatant konkrečioje valstybėje pageidaujamo ir/arba nepageidaujamo elgesio variantus bei numatant šiems reikalavimams arba draudimams nepaklūstančių asmenų atžvilgiu taikytinas sankcijas. Kadangi dauguma žmogaus teisių bei laisvių, o taip pat ir teisė į gyvybę, yra prigimtinių, neatskiriamos nuo individo ir nesusietos nei su teritorija, nei su tauta, o valstybė, kaip ir jos sukurtas visuomeninio gyvenimo reguliatorius – teisė, yra dirbtiniai konstruktai, todėl su valstybės valia siejama tik žmogaus teisių bei laisvių apsauga ir gynimas, bet jokių būdu ne jų atsiradimas (įgijimas) – prigimtines teises, o taip pat ir teisė į gyvybę, žmogus turi nepriklausomai nuo to, ar jos yra įtvirtintos valstybės teisės aktuose, ar ne¹⁰.

Atsižvelgiant į žmogaus gyvybės vertingumą, šis visuomeninis gėris saugomas baudžiamosios teisės priemonėmis – kito¹¹ žmogaus gyvybei pavojingos veikos yra aprašytos ir uždraustos tiek Lietuvos, tiek užsienio šalių baudžiamuosiuose įstatymuose, o jas įvykdžiusiems asmenims (kaltininkams) taikomos baudžiamosios teisės normos sankcijoje numatytos prievartinės

⁷ Pavyzdžiui, Hamurapio teisyne tiesiogiai apie kito asmens gyvybės atėmimą nėra kalbama, tačiau yra numatyta atsakomybė žmonai, „davusiai“ dėl kito vyriškio nužudyti savo vyrą; gydytojui, dėl kurio nevykusios operacijos mirė pacientas; kreditoriui, savo namuose badu numarinusiam skolininką; statybininkui, dėl kurio prasto darbo sugriuvo namas ir buvo užmuštas namo šeimininkas, jo sūnus arba vergas; taip pat žmogui, per muštynes mirtinai sužeidusiam kitą žmogų, bei žmogui, dėl kurio smūgio mirė kito žmogaus dukra arba vergė (*Užsienio teisės istorijos chrestomatija, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999, p. 9-16*).

⁸ Pareiga įstatymu užtikrinti žmogaus teisės į gyvybę apsaugą yra numatyta 1966 m. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos priimto Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 6 straipsnio 1 dalyje bei 1950 m. lapkričio 4 d. pasirašytos Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – EŽTK) 2 straipsnyje. Nacionaliniu lygmeniu ši pareiga įtvirtinta Lietuvos Respublikos Konstitucijos 19 straipsnyje.

⁹ Čia kalbama apie vieną iš teisės kilmę aiškinančių teorijų – visuomenės sutarties teoriją. Teisė iš visuomenės sutarties Antikoje kildino graikų filosofas Epikūras (341-270 m. pr. Kr.), vėliau – Ciceronas, o Naujaisiais amžiais – anglų filosofai T. Hobsas, D. Lokas, XVIII a. prancūzų filosofas Žanas Žakas Ruso (*Vaišvila A. „Teisės teorija. Vadovėlis“, Vilnius: Justitia, 2000, p. 71; Rousseau J. J. „Visuomenės sutartis arba politinės teisės principai“ (vert. Feliksas Mackus), Kaunas, 1939*).

¹⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai”.

¹¹ Savizudybė, kad ir neatitinkanti moralės bei krikščioniškosios religijos normų, nusikaltimu nelaikoma ir todėl nebaudžiama.

neigiamo poveikio priemonės. Pažymėtina, jog Lietuvoje veikos, kuriomis kėsinama į kito žmogaus gyvybę, laikomos pačiomis pavojingiausiomis nusikalstamomis veikomis (nusikaltimais), už kurias numatyta ir gali būti skiriama griežčiausia – laisvės atėmimo (terminuoto arba iki gyvos galvos) bausmė¹².

Visgi svarbu atkreipti dėmesį į tai, jog baudžiamosios teisės normoje pateikiami tik teisiniu požiūriu reikšmingų nusikaltimų žmogaus gyvybei požymių aprašymai (žmogaus gyvybei pavojingų nusikaltimų sudėty), kurių visumos nustatymas svarbus sprendžiant kaltininko baudžiamosios atsakomybės bei konkrečios jos realizavimo formos bei rūšies parinkimo klausimą. Tačiau tikrovėje nusikaltimai žmogaus gyvybei gali įgauti labai skirtingas formas, kurių visų numatyti ir aprašyti baudžiamajame įstatyme praktiškai neįmanoma, o ir neprasminga (kazuistinio teisinio reguliavimo neveiksmingumu buvo įsitikinta jau seniai). Todėl platesniu kriminologiniu požiūriu svarbus yra ne tiek nusikaltimo žmogaus gyvybei pasekmės – baudžiamosios teisinės atsakomybės kaltininkui pritaikymo, kiek jo priežasties – šį nusikaltimą įvykdžiusio asmens savybių, vidinių ir išorinių paskatų ir kitų žmogaus gyvybės atėmimo situacijoje dalyvaujančių veiksnių klausimas.

Atsižvelgiant į nurodytas aplinkybes bei siekiant išsamiai bei visapusiškai išnagrinėti nusikaltimų žmogaus gyvybei reiškinį, kitame magistro darbo skyriuje aptariamos tiek baudžiamuoju teisiniu, tiek kriminologiniu požiūriu reikšmingos nusikaltimų žmogaus gyvybei formos bei rūšys.

2. Nusikaltimų žmogaus gyvybei rūšys:

2.1. Baudžiamasis teisinis aspektas

Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (toliau – BK) XVII skyriuje „Nusikaltimai žmogaus gyvybei“ aprašytos šešios vieningą rūšinį, o taip pat tiesioginį bei pagrindinį (o ne papildomą) objektą turinčios žmogaus gyvybei pavojingos¹³ ir todėl draudžiamos veikos:

1. Nužudymas (BK 129 straipsnis) – tyčinis kito žmogaus gyvybės atėmimas;

¹² Pažymėtina, jog laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė ne visuomet buvo griežčiausia už nusikaltimus žmogaus gyvybei taikoma bausmės rūšis – 1961 metų Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio („*Tyčinis nužudymas sunkinančiomis aplinkybėmis*“) sankcijoje buvo numatyta mirties bausmės taikymo galimybė. Tačiau Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimu mirties bausmė pripažinta prieštaraujanti Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18, 19 straipsniams ir 21 straipsnio 3 daliai, todėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 22, 24, 42, 43, 49, 50, 54-1, 71, 75, 105, 227-1, 227-3 straipsnių pakeitimo įstatymu ši bausmės rūšis nuo 1998 m. gruodžio 31 d. buvo panaikinta.

¹³ Visomis jomis kėsinama į kito žmogaus gyvybę.

2. *Nužudymas labai susijaudinus (BK 130 straipsnis)* – tyčinis kito žmogaus gyvybės atėmimas dėl neteisėto ar kaltininką ar jo artimą asmenį itin įžeidžiančio nukentėjusiojo poelgio sukeltos didelio susijaudinimo būsenos;

3. *Naujagimio nužudymas (BK 131 straipsnis)* – dėl gimdymo nulemtos psichinės būsenos naujagimio motinos įvykdytas tyčinis naujagimio gyvybės atėmimas;

4. *Neatsargus gyvybės atėmimas (BK 132 straipsnis)* – netyčinis kito asmens gyvybės atėmimas;

5. *Sukurstymas nusižudyti ar privedimas prie savižudybės (BK 133 straipsnis)* – tyčinis sukurstymas arba žiauriu ar klastingu elgesiu įvykdytas kito asmens privedimas prie savižudybės;

6. *Padėjimas nusižudyti (BK 134 straipsnis)* – tyčinis beviltiškai sergančio asmens prašymu įvykdytas fizinis arba intelektualinis padėjimas jam nusižudyti.

Pažymėtina, jog įvairių šalių baudžiamuosiuose įstatymuose įtvirtintas nusikaltimų žmogaus gyvybei katalogas skiriasi – išskiriamos labai įvairios nusikaltimų žmogaus gyvybei rūšys, o joms apibrėžti vartojamos skirtingos sąvokos¹⁴. Tačiau, nepaisant pavadinimų ir rūšių įvairovės, tiek baudžiamosios teisės moksle, tiek užsienio šalių bei Lietuvos baudžiamuosiuose įstatymuose yra žinomas nusikaltimų žmogaus gyvybei skirstymas į tyčinius ir netyčinius (neatsargius). Šiuo aspektu galima išskirti tris pagrindinius tyčinio ir netyčinio gyvybės atėmimo kitam žmogui santykio modelius, perteikiančius ir baudžiamosios teisės teorijoje vyraujančią nuomonį įvairovę:

¹⁴ Pavyzdžiui, bendrosios teisės tradicijos šalyse (Anglijoje, Velse, Škotijoje, JAV, Australijoje) žmogaus gyvybės atėmimui apibrėžti vartojama sąvoka *homicide*. *Tuo tarpu* nusikaltimai žmogaus gyvybei Anglijoje ir Velse vadinami *unlawful homicide*, o Škotijoje – *criminal homicide*. **Anglijoje ir Velse** skiriamos tokios nusikaltimų žmogaus gyvybei rūšys: 1. *murder* – tyčinis kito žmogaus gyvybės atėmimas (nužudymas); 2. *manslaughter* – nužudymas, esant jo pavojingumą mažinančių aplinkybių: 2.1. savanoriškas – tyčinis kito asmens gyvybės atėmimas, esant pavojingumą mažinančių aplinkybių, tokių kaip aukos provokacija arba kaltininko psichikos būklė (panašu į Lietuvos BK 130 straipsnyje numatyta nužudymą labai susijaudinus); 2.2. nesavanoriškas – atvejai, kai gyvybė kitam asmeniui atimama nesant ketinimo nužudyti (pagal Lietuvos BK 131 straipsnį – neatsargus gyvybės atėmimas); 3. *infanticide* – dėl gimdymo nulemtos būsenos motinos įvykdytas savo naujagimio (iki 12 mėnesių amžiaus) nužudymas; 4. gyvybės atėmimas vairuojant (pavojingai vairuojant; neatsargiai vairuojant apsvaigus nuo alkoholio ar narkotikų; vairuojant padidinto pavojaus transporto priemonę (*aggravated vehicle-taking*)). **Suomijoje** visi nusikaltimai žmogaus gyvybei apibrėžiami terminu *homicide* ir išskiriamos tokios jo rūšys: 1. *maslaughter* – kito asmens nužudymas; 2. *murder* – nužudymas, esant jo pavojingumą didinančių aplinkybių, tokių kaip suplanuotas nužudymas; nužudymas, įvykdytas ypač brutaliu ar žiauriu būdu; nužudymas, įvykdytas sukeltiant grėsmę aplinkiniams ir t. t.; 3. *killling* – nužudymas, esant jo pavojingumą mažinančių aplinkybių, tokių kaip išskirtinės nužudymo aplinkybės, kaltininko motyvacija ir pan.; 4. *infanticide* – naujagimio nužudymas (skirtingai nei Anglijoje bei Velse, naujagimio amžius nenurodytas); 5. *negligent homicide* – neatsargus gyvybės atėmimas; 6. *grossy negligent homicide* – pernelyg neatsargus gyvybės atėmimas. **Prancūzijoje** nusikaltimai žmogaus gyvybei vadinami *offences against the life of persons* ir išskiriamos tokios jų rūšys: 1. *murder* – tyčinis kito asmens gyvybės atėmimas; 2. *assassination* – suplanuotas nužudymas (su pasirengimu); 3. *poisoning* – nužudymas nuoduojant; 4. *manslaughter* – mirties sukėlimas dėl grubumo, neatsargumo, nerūpestingumo, neapgalvotumo arba pažeidžiant įstatymais ar kitokiomis taisyklėmis nustatytus elgesio saugumo arba apdairumo reikalavimus (<http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>).

1. Pirmasis modelis – tai visiškas nužudymo ir neatsargaus gyvybės atėmimo atskyrimas, pabrėžiantis skirtingą subjektyvų kaltininko santykį su daroma veika, veikos visuomeninio pavojingumo laipsnį ir pasireiškiantis skirtingu šių veikų įvardijimu įstatyme, skirtingomis lingvistinėmis priemonėmis, kuriomis apibrėžiami kaltininko veiksmai (pavyzdžiui, vartojami veiksmožodžiai „nužudyti“ ir „sukelti mirtį“ ir pan.), nusikaltimų sudėtis išdėstant atskirose struktūrinėse baudžiamojo įstatymo dalyse. Tokio modelio pavyzdžiai – Prancūzijos, Lietuvos baudžiamieji kodeksai;

2. Antrasis modelis pasižymi tam tikru nenuoseklumu. Neatsargus gyvybės atėmimas čia įvardijamas nužudymu, tačiau pačiose nusikaltimo sudėtyse kaltininko veikai apibrėžti vartojami skirtingi terminai („nužudyti“ ir „sukelti mirtį“). Toks nusikaltimų žmogaus gyvybei reglamentavimas yra Lenkijos, Ispanijos baudžiamuosiuose įstatymuose;

3. Trečiojo modelio esmė ta, kad neatsargus gyvybės atėmimas laikomas viena iš nužudymo rūšių, kurią apibūdina kaltės forma. Tiek tyčinis, tiek netyčinis gyvybės atėmimas įstatyme vadinamas nužudymu, kaltininko veiksams apibrėžti vartojamos tapachios lingvistinės formuluotės. Šio modelio pavyzdžiais laikytinos Italija ir Portugalija¹⁵.

Lietuvos BK XVII skyriuje aprašytus nusikaltimus žmogaus gyvybei pagal kaltės formą galima skirstyti į nužudymus (BK 129, 130, 131 straipsniai), neatsargų gyvybės atėmimą (BK 132 straipsnis) ir kitas su neteisėtu gyvybės atėmimu susijusias veikas (BK 133, 134 straipsniai)¹⁶. Atkreiptinas dėmesys į tai, jog literatūroje tyčiniams gyvybės atėmimo atvejams apibrėžti neretai vartojamas terminas „tyčiniai nužudymai“. Mano nuomone, „nužudymo“ sąvoka pati savaime suponuoja kaltininko tyčios šioje veikoje buvimą, todėl papildomas kaltės formos nurodymas yra perteklinis. Atsižvelgiant į tai, šiame darbe Lietuvos BK 129, 130 ir 131 straipsniuose aprašyti nusikaltimai žmogaus gyvybei bus vadinami nužudymais, BK 132 straipsnyje – neatsargiu gyvybės atėmimu, o BK 133 bei 134 straipsniuose – kitais su neteisėtu gyvybės atėmimu susijusiais nusikaltimais.

Nors ne visų šalių baudžiamuosiuose įstatymuose daroma aiški lingvistinė takoskyra tarp tyčinių ir netyčinių nusikaltimų žmogaus gyvybei, tačiau neabejotina, jog tyčios kryptingumas yra

¹⁵ Milinis, A. „Nužudymo samprata Europos sąjungos valstybių narių baudžiamojoje teisėje“, Teisė, 2006 (59), p. 61.

¹⁶ Pažymėtina, jog Lietuvos baudžiamosios teisės moksle dėl BK 134 straipsnyje aprašyto nusikaltimo žmogaus gyvybei sampratos vieningos nuomonės nėra, todėl magistro darbe jis tiesiog priskiriamas prie kitų su neteisėtu gyvybės atėmimu susijusių veikų. Tačiau esama ir kitokių nuomonių – pavyzdžiui, M. Liesio nuomone, BK 134 straipsnyje yra įtvirtinta privilegijuota tyčinio nužudymo sudėtis (*Liesis, M. „Eutanazija ir padėjimas nusižudyti: kriminalizavimo ir baudžiamosios atsakomybės problemos“*, daktaro disertacija, Vilnius: 2008, p. 88-102).

reikšmingas ne tik sprendžiant kaltininko baudžiamosios atsakomybės klausimą, bet taip pat ir apibūdinant jo asmenybę. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, jog bet kurios teisės šakos, o taip pat ir baudžiamosios teisės normos sankcija pirmiausia siekiama skatinti asmenį elgtis atsakingai, o tokio asmens (kaltininko) neatsakingumo matu (ekvivalentu) sankcija tampa ir tik teisės pažeidimo atveju¹⁷. Todėl akivaizdu, jog sąmoningas asmens pasirinkimas ir apsisprendimas įvykdyti kito žmogaus gyvybei pavojingą baudžiamuoju įstatymu uždraustą veiką savaime suponuoja būtinybę tokio asmens veiką vertinti kaip pavojingesnę ir jam taikyti griežtesnę atsakomybę nei asmeniui, kuris kito žmogaus gyvybę atėmė to nenorėdamas.

Pažymėtina, jog savo pavojingumu skiriasi ne tik nužudymai ir netyčiniai (neatsargūs) kito žmogaus gyvybės atėmimai, bet ir patys nužudymai – jie tarpusavyje skiriasi pavojingumo laipsniu¹⁸, ir pagal šį požymį skirstomi į:

1. *paprastus* (nors toks pavadinimas etine prasme diskutuotinas), kurių sudėtyse nėra numatyta jokių jų pavojingumą didinančių arba mažinančių aplinkybių (BK 129 straipsnio 1 dalyje aprašytas nužudymas);

2. *kvalifikuotus*, kurių sudėtyse yra numatyti tam tikri šio nusikaltimo pavojingumą didinantys požymiai (BK 129 straipsnio 2 dalyje įvirtinti nužudymai); ir

3. *privilegiuotus*, pasižyminčius tam tikrais jo pavojingumą mažinančiais požymiais (BK 130 ir 131 straipsniuose numatyti nužudymai¹⁹).

Šis skirstymas svarbus ne tik baudžiamuoju teisiniu, bet taip pat ir kriminologiniu aspektu. Kadangi atskirose šalyse išskiriami įvairūs nužudymo pavojingumą didinantys bei mažinantys požymiai, galima teigti, jog tokių požymių buvimas kaltininko veikoje ne visuomet objektyviai apibūdina jo asmenybę, o labiau atspindi subjektyvią, daugelio įvairių veiksnių, tokių kaip konkrečios šalies istorinė patirtis, joje vyraujančios politinės nuostatos, visuomenėje pripažįstamos moralinės, religinės vertybės ir pan., sąlygotą įstatymų leidėjo nuomonę, kuri nėra neginčijama

¹⁷ Lastauskienė, G. „Požiūrio į teisinę atsakomybę paieška“, *Jurisprudencija*, 2001, t. 19(11); 168-174.

¹⁸ Nusikalstamos veikos pavojingumo laipsnį lemia tam tikrų nusikalstamos veikos požymių, įeinančių į nusikalstamos veikos sudėtį, išreikštumas, kiekybinė jų išraiška. Tai gali būti nusikalstamos veikos dalykas, padarymo būdas, vieta, laikas, priemonės, aplinkybės, specialaus subjekto požymis, veikos padarymo tikslas ir motyvas. Pavyzdžiui, dėl nusikalstamos veikos dalyko ypatumų didelės vertės svetimo turto vagystė yra pavojingesnė už nedidelės vertės svetimo turto vagystę; dėl nusikalstamos veikos padarymo būdo plėšimas laikomas pavojingesne nusikalstama veika nei vagystė; dėl veikos padarymo motyvų nužudymas iš savanaudiškų paskatų yra pavojingesnis už nužudymą ir keršto ir t. t. (Piesliakas, V. „Lietuvos baudžiamoji teisė“. *Pirmoji knyga, Vilnius: Justitia, 2006, p. 120-121*).

¹⁹ Kai kurių Lietuvos baudžiamosios teisės teoretikų nuomone, 134 straipsnyje numatytas nusikaltimas žmogaus gyvybei taip pat laikytinas privilegiuotu nužudymu (*Liesis, M. „Eutanazija ir padėjimas nusižudyti: kriminalizavimo ir baudžiamosios atsakomybės problemos“, daktaro disertacija, Vilnius: 2008, p. 88-102*).

konstanta ir gali keistis. Visgi kaltininkui taikomų baudžiamųjų teisinių neigiamo poveikio priemonių griežtumas ir apimtis tiesiogiai priklauso nuo įstatymų leidėjo pozicijos, todėl, atliekant bet kokius su kaltininko asmenybe bei jos įtaka nusikaltimų žmogaus gyvybei įvykdymui susijusius tyrimus bei siekiant suformuluoti praktinę reikšmę turinčias išvadas, šią poziciją būtina žinoti.

Apskritai galima išskirti keturias apibendrintas nužudymo pavojingumą didinančių arba mažinančių aplinkybių grupes – tai aplinkybės, susijusios su:

1. *nukentėjusiuoju*²⁰. Pažymėtina, jog nusikaltimo žmogaus gyvybei nukentėjusiuoju gali būti bet kuris kitas žmogus, nepriklausomai nuo jo individualių savybių: fizinės, psichinės būsenos, amžiaus, lyties, rasės, tautybės ir kitų požymių. Svarbiausia, kad veikos darymo metu toks asmuo būtų gyvas, t. y. gimęs ir dar nemiręs²¹. Tačiau konkrečiose nužudymo sudėtyse yra numatyti tam tikri papildomi nukentėjusiojo požymiai (susiję su jo pilnametyste, nėštumu, tarnybine veikla, šeiminių ar giminystės ryšių su kaltininku turėjimu ir pan.), kurie laikomi didinančiais tokio nusikaltimo pavojingumą. Prie Lietuvos BK numatytų išimtinai nukentėjusiųjų apibūdinančių bei kaltininko veikos pavojingumą didinančių požymių priskirtinas nukentėjusiojo buvimas mažamečiu²² (BK 129 straipsnio 2 dalies 1 punktas), bejėgiškos būklės (BK 129 straipsnio 2 dalies 2 punktas), kaltininko šeimos nariu ar artimuoju giminaičiu (BK 129 straipsnio 2 dalies 3 punktas) bei nėščia moterimi (BK 129 straipsnio 2 dalies 4 punktas).

Mano nuomone, didesnis mažamečio ar nėščios moters nužudymo pavojingumas sietinas su šių asmenų buvimu labiau pažeidžiamais, silpnesniais. Be to, nėščios moters nužudymas savaime reiškia ne tik jos gyvybės atėmimo, bet ir neteisėto aborto įvykdymą. Taigi atrodytų, jog šių asmenų

²⁰ Teisinėje literatūroje šios aplinkybėmis vadinamos aplinkybėmis, susijusiomis su nužudymo objektu (*Abramavičius, A. Baudžiamosios teisės Specialiosios dalies 5 tomas „Nusikaltimai žmogaus gyvybei“ paskaitų medžiaga*).

²¹ Europos žmogaus teisių teismas, spręsdamas gyvybės apsaugos atsiradimo momento klausimą, byloje Evans prieš Jungtinę Karalystę (6339/05) konstatavo, jog Europoje nėra bendro mokslinio ir teisinio gyvybės pradžios apibrėžimo, todėl gyvybės apsaugos atsiradimo momentas turi būti nustatomas pagal kiekvienos šalies nacionalinę teisę (<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=3&portal=hbkm&action=html&highlight=Evans%20%7C%20v.%20%7C%20the%20%7C%20United%20%7C%20Kingdom&sessionid=19486818&skin=hudoc-en>). Pagal Lietuvoje įtvirtintą teisinį reglamentavimą, žmogaus gyvybė baudžiamosiomis teisinėmis priemonėmis saugoma bei ginama nuo viso gyvybingo vaisiaus pasirodymo iš moters organizmo momento iki negrįžtamo šio asmens kraujotakos ir kvėpavimo arba negrįžtamo visų žmogaus galvos smegenų struktūrų veiklos nutrūkimo momento (*Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.3 straipsnis // Valstybės Žinios, 2000, Nr. 74-2262; Lietuvos Respublikos vaiko gimimo momento nustatymo įstatymas // Valstybės Žinios, 2002, Nr. 43-1602; Lietuvos Respublikos Žmogaus mirties nustatymo ir kritinių būklių įstatymas // Valstybės Žinios, 1997, Nr. 30-712; Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro įsakymas Nr. 566 „Dėl nutrūkusios kraujotakos ir kvėpavimo negrįžtamumo bei smegenų mirties nustatymo kriterijų patvirtinimo“ // Valstybės Žinios, 1998, Nr. 89-2465; Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro įsakymas Nr.104 „Dėl smegenų mirties kriterijų ir jų nustatymo tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės Žinios, 2000, Nr. 18-445*).

²² Mažamečiu laikomas vaikas, nesulaukęs 14 metų (*Lietuvos Aukščiausiojo teismo teisėjų senato 2004 m. birželio 18 d. nutarimas Nr. 46 „Dėl teismų praktikos nusikaltimų žmogaus gyvybei byloje“*).

gyvybės atėmimo pripažinimas nužudymą kvalifikuojančiu požymiu yra pagrįstas bei objektyviai sąlygotas. Tačiau svarbu žinoti, jog toks požiūris skirtingose šalyse nėra vyraujantis. Kai kuriose užsienio valstybėse nukentėjusiojo nepilnametystė nelaikoma savarankišku nužudymą kvalifikuojančiu požymiu – pavyzdžiui, pagal Portugalijos baudžiamąjį kodeksą, kaltininko veikos pavojingumą didinančiu požymiu yra laikomas bejėgiškos būklės, kurią lemia amžius, invalidumas, liga, nėštumas, asmens nužudymas. Todėl tiek nepilnamečio, tiek nusenusių asmens nužudymas Portugalijoje kvalifikuojamas kaip bejėgiškos būklės asmens nužudymas, nes visas atvejais nukentėjusiojo beviltiškos padėties priežastimi yra jo amžius. Tuo tarpu pagal Italijos baudžiamąjį kodeksą nei nukentėjusiojo amžius, nei jo būklės beviltiškumas nėra laikomas kaltininko veikos pavojingumą didinančia aplinkybe – tokios veikos kvalifikuojamos kaip paprastas nužudymas²³. Mano nuomone, nužudymo pavojingumas visais atvejais turėtų būti vertinamas atsižvelgiant į kaltininko santykį su įvykdytu nusikaltimu, t. y. kaltininko veika galėtų būti laikoma pavojingesne ne visais atvejais, nustačius, jog nukentėjusysis yra nepilnametis ar nėščia moteris ir kaltininkas tai žinojo, tačiau tik tuomet, kai šios aplinkybės turėjo vienokios ar kitokios įtakos nusikaltimo padarymui.

Kaip minėta, pagal Lietuvos BK nužudymą kvalifikuojančiu požymiu taip pat laikomas šeimos nario ar artimojo giminaičio nužudymas. Pažymėtina, jog šio požymio apimtis istoriškai kito: 1961 metų Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse tokio nužudymą kvalifikuojančio požymio nebuvo; nuo 1991 m.²⁴ nužudymo pavojingumą didinančiu požymiu buvo laikomas savo motinos ar tėvo nužudymas; 2000 metų Lietuvos BK nužudymą kvalifikuojančiu jau laikomas ne tik savo motinos ar tėvo, bet taip pat ir vaiko nužudymas, o nuo 2008 m. birželio 27 d.²⁵ – savo artimojo giminaičio ar šeimos nario nužudymas. Taigi su kaltininku giminystės ryšiais susijusių asmenų, kurių nužudymas laikomas didinančiu šios veikos pavojingumą, sąrašas bei pats giminystės ryšių pobūdis buvo plečiamas. Šis teisinis aspektas turi didelę kriminologinę reikšmę, todėl vertas išsamesnes analizės.

Pagal Lietuvos Respublikos civilinį kodeksą (toliau – CK) giminystė suprantama kaip kraujo ryšys tarp asmenų, kilusių vienas iš kito arba iš bendro protėvio, o artimaisiais giminaičiais

²³ Milinis, A. „Nužudymo samprata Europos sąjungos valstybių narių baudžiamojoje teisėje“, Teisė, 2006, t. 59, p. 65.

²⁴ 1961 m. Lietuvos Baudžiamojo kodekso 105 straipsnio nauja redakcija – 1991 m. gruodžio 3 d. įstatymu Nr. I-2061 „Dėl Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso, Baudžiamojo proceso ir Pataisos darbų kodeksų pakeitimo ir papildymo“ // negalioja de jure. Skelbta: Žin., 1991, Nr.: 36-975.

²⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 42, 67, 129, 135, 138 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei kodekso papildymo 72-1, 72-2 straipsniais įstatymas Nr. X-1597 // Valstybės Žinios, 2008, Nr. 73-2796.

pripažįstami tiesiosios linijos (tiek aukštutinės, tiek žemutinės) giminaičiai iki antrojo laipsnio imtinai (tėvai ir vaikai, seneliai ir vaikaičiai) ir šoninės linijos antrojo laipsnio giminaičiai (broliai ir seserys)²⁶. O šeimos nariais Lietuvos BK prasme laikomi kartu su kaltininku gyvenantys tėvai (įtėviai), vaikai (įvaikiai), broliai, seserys ir jų sutuoktiniai, taip pat kaltininko sutuoktinis arba asmuo, su kuriuo kaltininkas bendrai gyvena neįregistravęs santuokos, sutuoktinio tėvai²⁷. Toks asmenų, kurių nužudymas laikomas kaltininko veiką kvalifikuojančiu požymiu, sąrašo išplėtimas motyvuojamas santykių su šeimos nariais bei artimaisiais giminaičiais vertingumu – BK 129 straipsnio 2 dalies 3 punkto pakeitimo iniciatorių nuomone, santykių su artimaisiais giminaičiais turinį lemiantys moralės bei paprotiniai imperatyvai leidžia teigti, kad tokių imperatyvų nepaisęs asmuo pripažintinas pažeidusiu išskirtinės apsaugos reikalaujančias, visuomenės gyvenimo sanklodą grindžiančias vertybes. Todėl teigiama, jog griežtesnio įvertinimo reikalauja ne tik tie atvejai, kai kaltininkas nužudo savo motiną, tėvą ar vaiką, bet ir atvejai, kai kaltininkas nusikalstamas veikas padaro prieš kitus artimuosius giminaičius²⁸.

Vertinant tokio žingsnio pagrįstumą, svarbu paminėti, jog kaltininko ir nukentėjusiojo giminystės ryšys kaip nužudymą kvalifikuojantis požymis taip pat yra numatytas Italijos, Portugalijos ir Prancūzijos baudžiamuosiuose įstatymuose. Tačiau Rusijoje²⁹, Suomijoje³⁰, Švedijoje³¹, Norvegijoje³² Estijoje³³, Latvijoje³⁴, Ispanijoje ir Lenkijoje šis požymis kaltininko veikos kvalifikavimui reikšmės neturi. Be to pažymėtina, jog atskirose valstybėse nužudymo kvalifikavimui reikšminga skirtingų eilių ir laipsnių giminystė³⁵, tačiau nei vienoje šalyje nėra

²⁶ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.130-3.136 straipsniai // Valstybės Žinios, 2000, Nr. 74-2262.

²⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 42, 60, 67, 129, 135 ir 138 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei Kodekso papildymo 72-1 ir 72-2 straipsniais įstatymo projekto aiškinamasis raštas.

²⁸ Ten pat.

²⁹ Rusijos baudžiamasis kodeksas. Prieiga per internetą: <<http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>>.

³⁰ Suomijos baudžiamasis kodeksas. Ten pat.

³¹ Švedijos baudžiamasis kodeksas. Ten pat.

³² Norvegijos baudžiamasis kodeksas. Ten pat.

³³ Estijos baudžiamasis kodeksas. Ten pat.

³⁴ Latvijos baudžiamasis kodeksas. Ten pat.

³⁵ Pavyzdžiui, Portugalijoje kvalifikuotu laikomas nužudymas, kurį padarė nukentėjusiojo descendentas (*tai asmuo, kurį su nukentėjusiuoju sieja tiesioginės žemutinės eilės giminystė (pagal Lietuvos CK – tiesioji žemutinė giminystės linija)*). Tokia giminystė sieja protėvį ir palikuonis, pavyzdžiui, tėvą ir sūnų, senelį ir vaikaitį) arba ascendentas (*tai asmuo, kurį su nukentėjusiuoju sieja tiesioginės aukštutinės eilės giminystė (teisioji aukštutinė giminystės linija)*). *Tai giminystė, siejanti palikuonį su protėviu*), taip pat įvaikis ar įtėvis – taigi giminystės laipsnis nužudymo kvalifikavimui reikšmės neturi, o giminystė šioje šalyje suprantama ne tik kaip kraujo, bet ir kaip teisinis ryšys, egzistuojantis esant įvaikinimo teisiniams santykiams. Analogiškas teisinis reglamentavimas yra numatytas ir Italijos baudžiamajame kodekse. O pagal Prancūzijos baudžiamąjį kodeksą kaltininko veiką kvalifikuojančiu požymiu yra laikomas tik natūralaus ar įstatyminio ascendentu (*natural or legitimate ascendant*) arba įtėvio ar įmotės nužudymas. Tai reiškia, jog tėvo, motinos, senelio ar

numatyta griežtesnė baudžiamoji atsakomybė už šeimos nario, nesusijusio su kaltininku kraujo ryšiu, nužudymą. Todėl darytina išvada, jog Lietuvos BK 129 straipsnio 2 dalies 3 punkte įtvirtintas pernelyg platus asmenų, kurių nužudymas laikomas jo pavojingumą didinančia aplinkybe, sąrašas³⁶.

2. *nužudymo sudėties objektyviaisiais požymiais*. Vertinant nužudymo pavojingumą, o taip pat ir kaltininkui taikytinos atsakomybės griežtumą, svarbus vaidmuo tenka jo padarymo būdai. Pavyzdžiui, Portugalijoje, Italijoje bei Prancūzijoje nužudymo pavojingumą didinančiu požymiu laikomas nužudymas nunuodijant, o Ispanijoje išskiriamas klasta padarytas nužudymas. Taip pat užsienio šalių baudžiamuosiuose įstatymuose išskiriami tokie nužudymą kvalifikuojantys požymiai kaip kelių asmenų nužudymas (taip pat ir Lietuvoje) bei nužudymas esant sutapčiai (realiajai arba idealiajai) su kitomis nusikalstamomis veikomis (Lenkija, Prancūzija).

Pagal Lietuvos BK nužudymą kvalifikuojančiais požymiais laikomi dviejų ar daugiau žmonių nužudymas (BK 129 straipsnio 2 dalies 5 punktas), nužudymas kankinant ar kitaip itin žiauriai (BK 129 straipsnio 2 dalies 6 punktas), nužudymas kitų žmonių gyvybei pavojingu būdu (BK 129 straipsnio 2 dalies 7 punktas), o nužudymas labai susijaudinus (BK 130 straipsnis) laikomas veikos pavojingumą mažinančiu požymiu.

Apibendrinant pasakytina, jog nusikaltimų žmogaus gyvybei sudėties objektyvieji požymiai iš esmės apibūdina išoriškai matomą nusikaltimo aspektą, tačiau pagal konkretų kaltininko pasirinktą nužudymo įvykdymo būdą galima spręsti apie tai, kiek stiprus buvo jo pasiryžimas atimti kito žmogaus gyvybę arba priešingai, kiek nužudymas buvo nulemtas išorinių aplinkybių. Pavyzdžiui, nužudymui kitų žmonių gyvybei pavojingu būdu įvykdyti reikia tam tikrų parengiamųjų veiksmų – kaltininkas turi apsirūpinti sprogmenimis, šaunamuoju ginklu, degiosiomis, nuodingomis ar kitokiomis medžiagomis, todėl tokia veikia rodo tvirtą kaltininko pasiryžimą ir apsisprendimą atimti kito žmogaus gyvybę. Tuo tarpu nužudymas labai susijaudinus apibūdina nusikaltimo situaciją, aukos vaidmenį joje bei kaltininko emocinę reakciją į aukos neteisėtą ar itin kaltininką arba jam svarbius asmenis įžeidžiantį elgesį. Todėl natūralu, jog vieno šių požymių buvimas kaltininko veikoje daro įtaką jos pavojingumui, o kartu ir kaltininkui taikytinų baudžiamosios atsakomybės realizavimo priemonių griežtumui.

senelės nužudymas Prancūzijos baudžiamajoje teisėje yra traktuojamas kaip kvalifikuotas, o vaiko ar vaikaičio – kaip paprastas (Milinis, A. „Nužudymo samprata Europos sąjungos valstybių narių baudžiamajoje teisėje“, *Teisė*, 2006, t. 59, p. 65-66; Nekrošius, I.; Nekrošius, V.; Vėlyvis, S. „Romėnų teisė“, *Vilnius: Justitia*, 1999, p. 192).

³⁶ Prie šio požymio analizės grįšime vėliau, aptarę statistinius nusikaltimų žmogaus gyvybei duomenis (žr. *magistro darbo dalį „Užregistruotų nusikaltimų lygis, struktūra bei dinamika“*, p. 20-31.)

3. *nužudymo sudėties subjektyviaisiais požymiais.* Kiekvienos nusikalstamos veikos būtinuoju subjektyviuoju požymiu yra nusikalstamą veiką įvykdžiusio asmens kaltė. Nusikaltimų žmogaus gyvybei klasifikaciją pagal šį požymį jau aptarėme, tačiau be kaltės formos konkretaus nusikaltimo žmogaus gyvybei pavojingumą nusako ir kai kurie kiti subjektyvieji tokio nusikaltimo sudėties požymiai – tikslas bei motyvas. Pavyzdžiui, Ispanijoje kaltininko veikos pavojingumą didinančiu su veikos motyvacija susijusiu požymiu laikomas nužudymas už gautą atlyginimą arba pažadą tokį atlyginimą sumokėti³⁷, o Portugalijoje – nužudymas dėl rasinės, religinės ar politinės neapykantos. Nužudymus kvalifikuojančiais taip pat laikomi tokie su jo įvykdymo tikslu susiję požymiai kaip siekimas nusišalinti kitą nusikaltimą (Prancūzija, Portugalija, Lietuva – BK 129 straipsnio 2 dalies 11 punktas), įgyti nukentėjusiojo organą ar audinį transplantacijai (toks požymis numatytas Rusijos BK, o pagal Lietuvos BK 129 straipsnio 2 dalies 12 punktą kvalifikuojančiu požymiu laikomas siekis įgyti nukentėjusio asmens organą, audinį ar ląsteles). Lietuvoje nužudymą kvalifikuojančiu požymiu taip pat laikomas nužudymas dėl chuliganiškų paskatų (BK 129 straipsnio 2 dalies 8 punktas).

Visos nurodytos aplinkybės iš esmės parodo kaltininko vidinį santykį su daromu nusikaltimu, todėl nužudymo pavojingumą didinančiais laikomi tokie kaltininko veikos tikslai bei motyvai, kurie rodo ypatingą jo nepagarbą kito žmogaus gyvybei. Kaip matyti iš aukščiau nurodytų skirtingų šalių baudžiamųjų įstatymų pavyzdžių, dažniausiai kaltininko veika laikoma pavojingesne tuomet, kai ji buvo įvykdyta kaip būdas nusišalinti arba įvykdyti kitą neteisėtą veiką – kito žmogaus gyvybė tokiais atvejais tampa kliūtis, kurią reikia įveikti.

4. *nužudymo subjektu.* Šiuo aspektu svarbu paminėti, jog pagal Lenkijos BK nužudymą kvalifikuojančiu požymiu laikomas nužudymas, įvykdytas anksčiau teisto asmens. Pažymėtina, jog Lenkija yra vienintelė Europos sąjungos valstybė narė, kurioje veikos pakartotinumai yra laikomas nužudymą kvalifikuojančiu požymiu.

Pagal Portugalijos BK nužudymą kvalifikuoja ta aplinkybė, jog jis įvykdytas šiurkščiai tarnybinius įgaliojimus pažeidžiančio pareigūno. Tuo tarpu Lietuvos BK išimtinai su kaltininku

³⁷ Lietuvos BK 129 straipsnio 2 dalies 9 punkte įtvirtintas panašus požymis – nužudymas dėl savanaudiškų paskatų. Žinoma, savanaudiškos paskatos gali būti susijusios ne tik su siekimu gauti materialinį atlygį, bet taip pat ir siekiu užvaldyti nukentėjusiojo turtą ar įgyti daiktines, paveldėjimo ar iš prievolinių santykių kylančias teises į jį arba išvengti tam tikrų turtinių įsipareigojimų vykdymo. Todėl pagal šį požymį Lietuvoje įtvirtintas teisinis reglamentavimas su nustatytoju Ispanijos BK sutampa tik iš dalies.

susijusių nužudymą kvalifikuojančių požymių³⁸ numatyta nėra, tačiau galima išskirti požymius, kurie laikomi nusikaltimo žmogaus gyvybei pavojingumą mažinančiais – tai veikos darymo metu buvusi kaltininko psichofiziologinė būseną, apibūdinama nukentėjusiojo neteisėtu ar kaltininką arba jo artimuosius itin įžeidžiančiu poelgiu sukeltu fiziologiniu afektu (BK 130 straipsnis) arba gimdymo nulemta motinos, nužudžiusios savo naujagimį, būseną (BK 131 straipsnis). Pažymėtina, jog naujagimio nužudymas, nors ir apibrėžiamas nevienodai³⁹, daugelyje valstybių laikomas nužudymą privilegijuojančiu požymiu⁴⁰.

Apibendrinant pažymėtina, jog visi šie požymiai labiausiai reikšmingi baudžiamuoju teisiniu požiūriu – nusikaltimą žmogaus gyvybei kvalifikuojančių požymių buvimas kaltininko veikoje reiškia, jog teisingumo principo įgyvendinimas reikalauja tokiam asmeniui taikyti griežtesnę baudžiamąją teisinę atsakomybę. Tuo tarpu nužudymą privilegijuojančių požymių buvimas kaltininko veikoje reiškia, jog bausmės tikslai galės būti pasiekti tokiam asmeniui taikant švelnesnes arba mažesnės apimties (dydžio, trukmės) jos rūšis. Ir nors tam tikra dalimi aptarti nužudymo konkrečių sudėčių požymiai atspindi ir paties kaltininko vidines savybes (nepagarbą kito žmogaus gyvybei, asmeninės naudos siekimą bet kokia, net kito žmogaus kaina, asmeninės galios demonstravimą ir t. t.), tačiau objektyviam bei visapusiškam nusikaltimo žmogaus gyvybei suvokimui būtina atsižvelgti ne tik į nusikaltimo darymo metu buvusias veikos kvalifikavimui reikšmingas faktines aplinkybes, bet taip pat reikia turėti omenyje ir platesnį kontekstą – išnagrinėti nusikaltimo žmogaus gyvybei vystymosi mechanizmą bei jame dalyvaujančių asmenų (kaltininko ir jo aukos) indėlių (vaidmenį). Dėl nurodytų priežasčių toliau aptariamos kriminologiniu aspektu reikšmingos dažniausiai tikrovėje pasitaikančios nusikaltimų žmogaus gyvybei situacijos.

³⁸ Tačiau pagal Lietuvos BK 60 straipsnio 1 dalies 9 punktą, nusikalstamos veikos subjekto (kaltininko) buvimas apsvaigusiu nuo alkoholio, narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų, turėjęs įtakos nusikalstamos veikos padarymui, laikomas atsakomybę sunkinančia aplinkybe.

³⁹ Palyginimui: Lietuvoje veika kvalifikuojama kaip naujagimio nužudymas (BK 131 straipsnis) tuomet, kai motina nužudo savo naujagimį dėl gimdymo nulemtos psichinės būsenos, nepriklausomai nuo to, kiek laiko yra praėję nuo gimdymo iki nužudymo, t. y. medicininiai naujagimio sąvokos kriterijai šiuo atveju netaikomi (*Lietuvos Aukščiausiojo teismo teisėjų senato 2004 m. birželio 18 d. nutarimas Nr. 46 „Dėl teismų praktikos nusikaltimų žmogaus gyvybei bylose“*). Tuo tarpu Norvegijos BK aiškiai apibrėžta, jog motinos veika gali būti kvalifikuojama kaip naujagimio nužudymas tik tuo atveju, kai vaikas nužudomas gimdant arba per 24 valandas nuo gimdymo pabaigos. Estijos bei Latvijos BK taip pat nurodyta, jog kaip naujagimio nužudymas motinos veika kvalifikuojama tik tuo atveju, kai naujagimis dėl gimdymo nulemtos motinos būsenos nužudomas gimdant arba tuoj pat po gimdymo.

⁴⁰ Tokių valstybių pavyzdžiai yra Rusija, Norvegija, Švedija, Suomija, Estija, Latvija. O Prancūzijoje bei Vokietijoje naujagimio nužudymo sudėtis iš viso nenumatyta.

2.2. Kriminologinis aspektas

Pažymėtina, jog nusikaltimo žmogaus gyvybei situacijoje dalyvauja mažiausiai du asmenys – kaltininkas ir jo auka, kurių kiekvienas pirmiausia apibūdinamas tokiais socialiniais-demografiniais požymiais kaip lytis bei amžius. Be to, juos gali sieti įvairūs tarpusavio santykiai arba nesieti jokie, vienas kito atžvilgiu jie gali užimti įvairias socialines padėtis ir atlikti skirtingus socialinius vaidmenis⁴¹. Ne mažiau svarbi yra ir nusikaltimo žmogaus gyvybei darymo metu buvusi kaltininko bei jo aukos psichologinė bei fiziologinė būseną. Ankstesnėje magistro darbo dalyje aptarėme tuos šių požymių, kurie laikomi svarbiais baudžiamuoju teisiniu aspektu. Tačiau, mano nuomone, siekiant išsiaiškinti nusikaltimų žmogaus gyvybei priežastis, pirmiausia reikia suvokti paties reiškinio esmę – nustatyti kokias konkrečias formas bei rūšis nusikaltimai žmogaus gyvybei gali įgauti tikrovėje, kokie veiksniai apskritai dalyvauja šių nusikaltimų situacijose, koks šių veiksmų pasireiškimo dažnumas ir pan., ir tik tuomet kalbėti apie konkrečių veiksmų įtaką nusikaltimų žmogaus gyvybei padarymui. Todėl toliau pateikiama apibendrinta nusikaltimų žmogaus gyvybei situacijose dalyvaujančių veiksmų klasifikacija.

I. Kaip minėta, kaltininko ir aukos tarpusavio santykiai gali būti labai įvairūs. Pagal šių santykių pobūdį bei aukos vaidmenį juose visi nusikaltimai žmogaus gyvybei gali būti skirstomi į kylančius iš:

1. Seksualinių santykių (esamo ar buvusio sutuoktinio, meilužio, vaikino/merginos gyvybės atėmimas; esamo ar buvusio sutuoktinio, meilužio, vaikino/merginos partnerio gyvybės atėmimas).

2. Giminytės/svainytės ryšių (giminaičių (tėvo/motinos, brolio/sesers, sūnaus/dukters ir kt. giminaičių) gyvybės atėmimas; svainaičių (patėvio/pamotės, posūnio/podukros, uošvio/uošvės, žento/marčios, vyro tėvo/motinos, žmonos tėvo/motinos ir kitų svainaičių) gyvybės atėmimas).

3. Draugystės/pažįstamų (nepažįstamų) asmenų tarpusavio santykių (draugo (-ės), pažįstamo (-os), kolegos (-ės), kaimyno (-ės), nepažįstamo asmens gyvybės atėmimas ir t. t.).

⁴¹ Visuomeninė padėtis – tai vieta visuomenėje: „studentas“, „dėstytojas“, „mama“, „duktė“ ir t. t. Šios padėtys nustato žmonių vietą visuomenėje: mamą ir dukrą šeimoje, studentą ir dėstytoją auditorijoje. Visuomeninis vaidmuo yra elgesys, būdingas tam tikrą visuomeninę padėtį užimančiam asmeniui. Žinodami apie asmens visuomeninę padėtį, galime numatyti, ko iš jo tikėtis tam tikroje situacijoje, kadangi teisės ir pareigos yra susijusios su užimama visuomenine padėtimi. Kai kurios visuomeninės padėtys yra formalios ir aiškios, pavyzdžiui, pagal darbo sutartį ar kitais pagrindais atliekamos aiškiai apibrėžtos funkcijos. Vaikai dažnai aktyviai įsijungia į vaidmenų mokymąsi, mėgdžiodami tuos žmones, kurie turi didžiausią įtaką: tėvus, brolius ar seseris, taip pat gydytoją, pardavėją ir pan. Toks mokymasis reiškia daugiau nei paprastus vaidmenis – juose glūdi informacija apie kultūrinės vertybes ir normas. Svarbiausi vaidmenys paprastai tampa asmenybės dalimi (*Pruskus, V. „Sociologija“, Vilnius: 2004, p. 61-62*).

II. Pagal aukos ir kaltininko lytį bei amžių visus nusikaltimus žmogaus gyvybei galima skirstyti į įvykdytus suaugusio vyro/moters/vaiko prieš suaugusį vyrą, suaugusią moterį arba vaiką (paauglį)/naujągimį. Ši klasifikacija kriminologiniu aspektu yra labai reikšminga, todėl aptariama kitoje magistro darbo dalyje⁴².

III. Kitas svarbus nusikaltimų žmogaus gyvybei aspektas yra jų įvykdymo motyvai. Baudžiamuoju teisiniu aspektu reikšmingą kaltininko motyvaciją aptarėme ankstesniame magistro darbo skyriuje, tačiau kriminologiniu požiūriu svarbu paminėti, jog šie motyvai gali būti kur kas įvairesni nei aprašytieji baudžiamajame įstatyme. Tai gali būti kerštas; kaltininko-aukos konfrontacija (gali būti buitiniai ginčai, ginčai, kilę žaidžiant azartinius žaidimus ir t. t.); seksualinio pobūdžio motyvacija; rasinė, religinė ar kitokia neapykanta ir t. t.. Nusikaltimai žmogaus gyvybei taip pat gali būti įvykdyti kaip būdas palengvinti kito nusikaltimo įvykdymą, sudaryti tam sąlygas ar nuslėpti kitą, jau įvykdytą nusikaltimą; arba kaip nenumatyta kito nusikaltimo (dažniausiai – nusikaltimo nuosavybei) pasekmė. Be to, nusikaltimai žmogaus gyvybei gali būti įvykdomi dėl įvairių organizuotų grupuočių tarpusavio nesutarimų ar karų arba apskritai gali būti jų veiklos būdas bei priemonė tikslams pasiekti.

IV. Ne mažiau svarbu atkreipti dėmesį į tai, jog nusikaltimai žmogaus gyvybei ne visuomet būna pavieniai. Šis aspektas svarbus ir baudžiamuoju teisiniu aspektu, tačiau tik tiek, kiek tai susiję su nusikaltimo žmogaus gyvybei kvalifikavimu bei kaltininko baudžiamosios atsakomybės klausimo išsprendimu. Kriminologiniu požiūriu svarbiausia nustatyti kaltininko asmenybėje glūdinčias gilumines, o taip pat ir išorines kelių nusikaltimų žmogaus gyvybei įvykdymą nulėmusias priežastis. Todėl ne tiek svarbu, ar kelių žmonių gyvybė atimta vienu metu, ar skirtingu, ar buvo veikama tiesiogine, ar netiesiogine tyčia, ar nusikalstamas sumanymas buvo bendras, ar atskiras ir pan., kiek tai, kokia konkrečia forma šie nusikaltimai pasireiškė. Kriminologinėje literatūroje atvejai, kai tas pats asmuo įvykdo keletą nusikaltimų žmogaus gyvybei, vadinami dauginiais (*multiple*) nusikaltimais žmogaus gyvybei ir skirstomi į masinius – vienas epizodas, daug aukų toje pačioje arba skirtingose geografinėje vietovėje (pavyzdžiui, teroristiniai aktai); teroristinius; serijinius – daug epizodų, daug aukų, ilgas laikotarpis; korporacijų įvykdomus (dažniausiai susiję su įvairių vartojimui netinkamų maisto produktų gamyba bei platinimu)⁴³.

⁴² Žr. magistro darbo dalį „Situaciniai veiksniai“, p. 52-57.

⁴³ Brookman, F. „Understanding homicide“, Sage Publications: 2005, p. 210-239.

V. Pagal kaltininko psichinę bei fizinę būseną nusikaltimo darymo metu visus nusikaltimus žmogaus gyvybei galima skirstyti į įvykdytus alkoholinio, narkotinio, toksinio ar kitokio apsvaigimo būsenoje; įvykdytus dėl psichinės ligos (haliucinacijų ir t. t.); įvykdytus afekto būsenoje; įvykdytus neapsvaigus, visiškai sąmoningos būklės psichiškai sveiko asmens ir t. t..

Pateikta tipologija atspindi nusikaltimų žmogaus gyvybei reiškinio sudėtingumą bei įvairiapusiškumą. Atsižvelgiant į nusikaltimų žmogaus gyvybei situacijose dalyvaujančių veiksnių bei šių nusikaltimų formų bei rūšių įvairovę, darytina išvada, jog išsamiai bei visapusiškai galima apibūdinti tik atskirus (konkrečius) nusikaltimus žmogaus gyvybei, tačiau neįmanoma pateikti tipinės, daugelio nusikaltimų žmogaus gyvybei apibūdinimui tinkančios schemos – kiekvienas realus atvejis turi savo specifikos, ypatybių, yra sąlygotas daugelio įvairių veiksnių, o ir to paties veiksnio įtaka skirtingose nusikaltimų žmogaus gyvybei situacijose gali būti nevienoda. Todėl, siekiant pažinti šio reiškinio esmę bei priežastingumą, būtina analizuoti jo paplitimą, taip pat įvairius nusikaltimų žmogaus gyvybei aspektus apibūdinančius skirtingų šalių empirinius duomenis.

3. Nusikaltimų žmogaus gyvybei paplitimas:

3.1. Užregistruotų nusikaltimų lygis, struktūra bei dinamika

Nusikaltimų žmogaus gyvybei paplitimo nustatymas yra svarbus šių nusikaltimų kaltininkų asmenybės analizei. Žemiau apibendrintai pateikiama skirtinguose baudžiamojo persekiojimo lygmenyse renkami statistiniai duomenys, leidžiantys nustatyti bei apibūdinti nusikaltimų žmogaus gyvybei paplitimą.

Tarptautinius statistinius nusikalstamų veikų⁴⁴ tyrimus atlieka Jungtinių Tautų narkotikų ir nusikaltimų biuras⁴⁵, o Europoje nusikalstamų veikų lygio statistinius duomenis renka bei apdoroja Europos tarybos įsteigtas komitetas⁴⁶. Atsižvelgiant į įvairiose pasaulio šalyse esamą nusikalstamų veikų (kaip minėta, ir nusikaltimų žmogaus gyvybei) rūšių bei jiems apibrėžti vartojamų terminų skirtumus, atliekant tarptautinius nusikalstamų veikų tyrimus bei lyginant skirtingų šalių

⁴⁴ Pažymėtina, jog Lietuvoje dažnai vartojama „nusikalstamumo“ sąvoka, tačiau dėl jos tikslumo bei tikslingumo vyksta mokslinės diskusijos. Todėl, atsižvelgiant į tarptautiniuose tyrimuose vartojamas sąvokas *statistics on crime at the international level* ir *data of crime and criminal justice*, šiame darbe vartojama, mano nuomone, tikslesnė, „nusikalstamų veikų lygio“ sąvoka.

⁴⁵ Jungtinių tautų narkotikų ir nusikaltimų biuro internetinė svetainė – <<http://www.unodc.org/unodc/index.html>>.

⁴⁶ Nusikalstamų veikų ir baudžiamojo teisingumo Europoje statistiniai rinkiniai. Prieiga per internetą: <<http://www.european sourcebook.org/>>.

nusikalstamų veikų lygio rodiklius buvo susitarta vartoti tam tikras standartines (bet ne teisines) sąvokas. Nusikaltimai žmogaus gyvybei čia apibrėžiami terminu *homicide* ir skirstomi į tyčinį bei netyčinį. Nusikalstamų veikų ir baudžiamojo teisingumo Europoje statistikos rinkinio pirmojo leidinio (2000 m.) antrajame priede nurodyta, jog vartojama sąvoka *intentional homicide* šiuose tyrimuose reiškia tyčinį kito asmens nužudymą, apimančią mirtį sukėlusį užpuolimą, eutanaziją, padėjimą nusižudyti bei naujagimio nužudymą. Pagal Lietuvos BK *intentional homicide* sąvoka apima visus nusikaltimus žmogaus gyvybei, išskyrus neatsargų gyvybės atėmimą, t. y. tiek tuos nusikaltimus, kurie šiame darbe vadinami nužudymais, tiek tuos, kurie vadinami kitais su gyvybės atėmimu susijusiais nusikaltimais. Lyginant tarptautinius nusikaltimų žmogaus gyvybei rodiklius, toliau magistro darbe vartojamos nurodytos darbinės sąvokos „tyčinis hominidas“ bei „netyčinis homocidas“, o, atsižvelgiant į šių duomenų svarbą kaltininko asmenybės aspektu, didžiausias dėmesys skiriamas tyčinio homocido lygiui.

Remiantis Jungtinių Tautų atliktų tyrimų rezultatais⁴⁷, didžiausias pasaulyje tyčinio homocido lygis 2004 metais buvo Pietų Amerikoje, Pietinėje Afrikos dalyje (>25 tyčinio homocido atvejų 100000 gyv.), Centrinėje Afrikoje (20-25/100000 gyv.) bei Šiaurinėje Azijos dalyje (10-20/100000 gyv.). Tuo tarpu Europoje⁴⁸ (*1 paveikslas*) 2003-2006 m. laikotarpiu didžiausias užregistruoto tyčinio homocido lygis buvo Lietuvoje – 9,55 atvejai/100000 gyventojų. Panašūs rodikliai užfiksuoti ir kitose posovietinėse šalyse: Baltarusijoje (8,3 atv./100000 gyv.), Estijoje (8,23 atv./100000 gyv.), Latvijoje (7,51 atv./100000 gyv.), Gruzijoje (7,25 atv./100000 gyv.) bei Ukrainoje (7,15 atv./100000 gyv.). Tuo tarpu mažiausias tyčinio homocido lygis aptariamais laikotarpiais buvo Islandijoje (0,53 atv./100000 gyv.), Norvegijoje (0,83 atv./100000 gyv.), Danijoje (0,9 atv./100000 gyv.) ir Vokietijoje (0,95)⁴⁹.

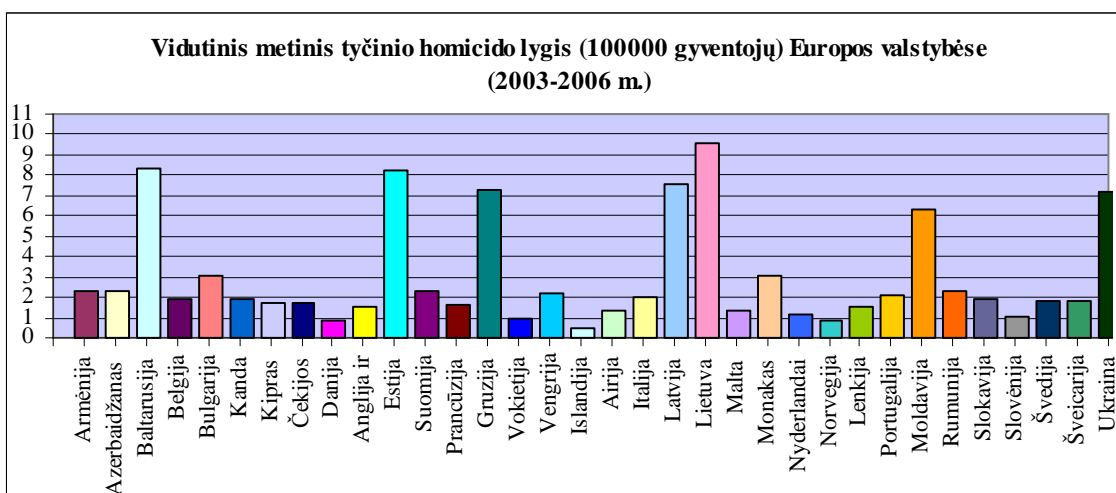
⁴⁷ Jungtinių tautų narkotikų ir nusikaltimų biuro internetinė svetainė – <<http://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/ihs.html>>.

⁴⁸ Kadangi iki šiol išleisti Nusikalstamų veikų ir baudžiamojo teisingumo Europoje statistikos rinkiniai apima 1999-2003 metų laikotarpį (pirmasis – 1990-1996 m., antrasis – 1996-2000 m., trečiasis – 2000-2003 m.), lyginant Europos šalių rodiklius remtasi devinto ir dešimtojo Jungtinių Tautų tyrimų „Nusikalstamumas ir kriminalinės justicijos sistemų veikla“, apimančių atitinkamai 2003-2004 m. ir 2005-2006 m. laikotarpius, rezultatais. Pažymėtina, jog pateikta schema atspindi tik pabaigto tyčinio homocido lygį – be pasikėsinimo ir netyčinių homocido atvejų.

⁴⁹ Pažymėtina, jog pateikti rodikliai turėtų būti vertinami kaip apytiksliai – kadangi kiekvienoje šalyje nusikaltimų žmogaus gyvybei lygis yra skaičiuojamas remiantis nacionaliniu baudžiamuoju teisiniu reglamentavimu, kai kada gali būti sudėtinga visiškai tiksliai atsižvelgti į standartinės tyčinio homocido sąvokos apibrėžtį ir pateikti visiškai ją atitinkančius duomenis. Dėl to galimi tam tikri tyčinio homocido lygio skaičiavimo netikslumai.

Įdomu tai, kad Informatikos ir ryšių departamento statistinėse ataskaitose⁵⁰ pateikiami duomenys tik apie tyčinių Lietuvoje užregistruotų nužudymų atvejus, tačiau nėra aišku, kokie nusikaltimai žmogaus gyvybei yra vadinami „tyčiniais nužudymais“. Išanalizavę Jungtinių Tautų tyrimui pateiktus duomenis apie Lietuvoje užregistruoto tyčinio ir netyčinio homocido, bei pasikėsinių įvykdyti tyčinį homocidą lygį, nustatėme, jog tyčinio nužudymo sąvoka statistinėse ataskaitose vartojama ta pačia prasme kaip ir standartinis tyčinio homocido terminas, t. y. kaip apimantis visus Lietuvos BK XVII skyriuje aprašytus nusikaltimus žmogaus gyvybei, išskyrus neatsargų gyvybės atėmimą. Mano nuomone, tyčinių nužudymų terminas yra kiek klaidinantis, todėl, siekiant išlaikyti magistro darbe vartojamų sąvokų vientisumą, toliau bus vartojama ne tyčinių nužudymų, bet tyčinių nusikaltimų žmogaus gyvybei sąvoka⁵¹.

1 paveikslas

Iš pateiktų statistinių duomenų⁵² (1 lentelė) matyti, jog Lietuvoje užregistruotų tyčinių nusikaltimų žmogaus gyvybei (su pasikėsinimais) skaičius nėra pastovus – pastebimi tam tikri didėjimo ir mažėjimo periodai, o kai kurie jų yra gana ryškūs. Atkreiptinas dėmesys, jog nuo 1990 m. pastebima akivaizdi ilgalaikė bendro užregistruotų nusikalstamų veikų skaičiaus didėjimo

⁵⁰ Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro statistiniai duomenys. Prieiga per internetą: <<http://www.nplc.lt/sena/stat/stat.htm>>.

⁵¹ Į šią sąvoką, kaip minėta, patenka ne tik Lietuvos BK 129, 130 ir 103 straipsniuose aprašyti nužudymai, bet taip pat ir kiti su neteisėtu kito žmogaus gyvybės atėmimu susiję nusikaltimai, aprašyti Lietuvos BK 133 ir 134 straipsniuose.

⁵² Ten pat.

tendencija (3 paveikslas), tačiau užregistruotų tyčinių nusikaltimų žmogaus gyvybei skaičius bei lygis, nors ir nežymiai, mažėja (2 paveikslas).

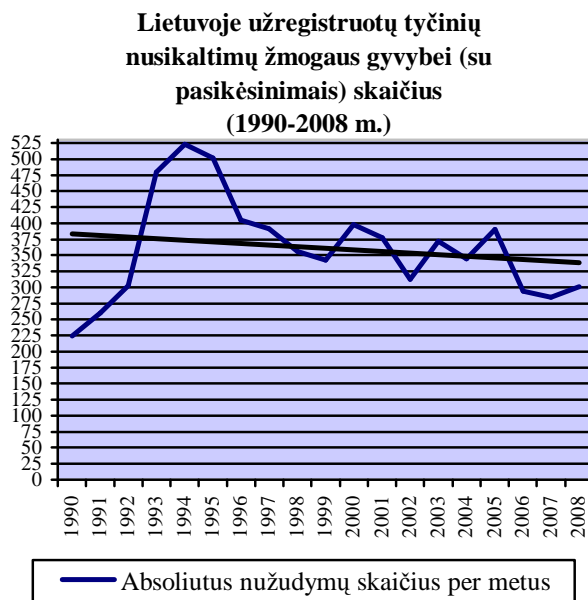
1 lentelė. Užregistruotos nusikalstamos veikos, tyčiniai nusikaltimai žmogaus gyvybei (su pasikėsinimais) 1990-2008 m. – jų raida ir vidinė tarpusavio struktūra

Metai	Tyčiniai nusikaltimai žmogaus gyvybei	Tyčinių nusikaltimų žmogaus gyvybei lygis (100000 gyventojų)	Visų užregistruotų nusikalstamų veikų skaičius	Tyčinių nusikaltimų žmogaus gyvybei lyginamoji dalis visų nusikalstamų veikų atžvilgiu (%)
1990	224	6,1	37056	0,60
1991	260	7,0	44984	0,58
1992	303	8,2	56615	0,54
1993	480	13,0	60378	0,79
1994	523	14,2	58634	0,89
1995	502	13,8	60819	0,83
1996	405	11,2	68053	0,60
1997	391	10,9	75816	0,52
1998	356	10,0	78149	0,46
1999	343	9,7	77108	0,44
2000	398	11,3	82370	0,48
2001	378	10,8	79265	0,48
2002	313	9,0	72646	0,43
2003	372	10,7	85130	0,44
2004	345	10,0	93419	0,37
2005	390	11,4	89815	0,43
2006	294	8,6	82155	0,36
2007	284	8,3	73741	0,38
2008	301	8,9	78060	0,38

Daugiausia tyčinių nusikaltimų žmogaus gyvybei (paryškinta lentelėje) buvo užregistruota 1994 m. – 523 atvejai (14,2 atv./100000 gyv.), 1995 m. – 502 atvejai (13,8 atv./100000 gyv.) ir 1993 m. – 480 atvejai (13,0 atv./100000 gyv.). Tuo tarpu mažiausias per pastaruosius aštuoniolika metų užregistruotų tyčinių nusikaltimų žmogaus gyvybei skaičius (ir lygis) buvo 1990 m. – 224 atvejai (6,1 atv./100000 gyv.), 1991 m. – 260 atvejų (7,0 atv./100000 gyv.) ir 2007 m. – 284 atvejai (8,6 atv./100000 gyv.). Konkrečias bei neabejotinas tokio staigaus užregistruotų tyčinių nusikaltimų žmogaus gyvybei skaičiaus šuolio 1993-1995 metų laikotarpiu priežastis nurodyti gana sunku. Tačiau, mano nuomone, šį fenomeną galima sieti su 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimu bei su tuo susijusiu laipsnišku perėjimu nuo planinės prie rinkos

ekonomikos. Taip pat Lietuvoje naujo reiškinio – organizuoto nusikalstamumo atsiradimu. Pasak V. Piesliako, 1993 metais Lietuvoje veikė apie šimtą įvairaus organizuotumo nusikaltėlių grupių. Vienos jų buvo išimtinai kriminalinės – vertėsi butų, mašinų vagystėmis, kitos veikė ekonomikos srityje – jų veikla buvo susijusi su po nepriklausomybės atgavimo Lietuvoje prasidėjusiu valstybinės nuosavybės privatizavimo procesu, taip pat pasireiškė įvairiomis formomis, pradedant kriminaliniu reketu ir baigiant tokiais ekonominiais nusikaltimais kaip kontrabanda, nelegali ekonominė veikla, falsifikuotų prekių gamyba ir realizavimas, pinigų plovimas, pareigūnų papirkimas⁵³.

2 paveikslas

3 paveikslas

Kaip paaiškėjo vėliau⁵⁴, dėl šių organizuotų nusikalstamų grupuočių (Vilniaus brigados, Panevėžio tulpinių, Kauno daktarų ir kt.) veiklos bei tarpusavio karų buvo įvykdyta nemažai tyčinių nusikaltimų žmogaus gyvybei, todėl šis faktas galėjo turėti įtakos užregistruotų tyčinių nusikaltimų žmogaus gyvybei augimui 1993-1995 metų laikotarpiu.

⁵³ Piesliakas, V. „Lietuvos baudžiamoji teisė: Pirmoji knyga“, Vilnius: Justitia, 2006, p. 45.

⁵⁴ Buvo pradėti teisminiai procesai, kurių metu nustatyta, jog daugelį iki tol neišaiškintų nusikalstamų veikų, taip pat ir nusikaltimų žmogaus gyvybei įvykdė būtent nusikalstamų grupuočių nariai. Žiniasklaidoje paskelbtai bylos, kurioje buvo nagrinėjami „Tulpinių“ gaujos įvykdyti nusikaltimai, nagrinėjimo pirmosios bei apeliacinės instancijos teismuose duomenimis, „Tulpinių“ gaujos narys V.B., įtariamasis dalyvavęs 22 žmonių nužudymuose, A.V. – 11, A.A. – 20, o D.B. – 5 žmonių nužudymuose (<http://www.lrytas.lt/-12337307431233292106-p1-kriminalai-tris-tulpinius-prokuroraisi%C5%ABlo-%C4%AFkalinti-iki-gyvos-galvos-vien%C4%85-16-met%C5%B3-atmaujinta.htm>).

Svarbu paminėti ir tai, jog po mirties bausmės panaikinimo (kaip minėta, ši bausmės rūšis Lietuvoje panaikinta nuo 1998 m. gruodžio 31 d.) užregistruotų tyčinių nusikaltimų žmogaus gyvybei skaičius ne tik neišaugo, o netgi nežymiai sumažėjo – nuo 1998 m. užregistruotų 256 atvejų iki 343 atvejų 1999 m., todėl galima teigti, jog mirties bausmės taikymas didelės prevencinės reikšmės neturėjo.

Siekdami nustatyti Lietuvoje užregistruojamų nusikaltimų žmogaus gyvybei sudėtį, dažniausiai pasitaikančius kito žmogaus gyvybės atėmimo būdus (panaudotas priemonės), aplinkybes, socialinę-demografinę įtariamųjų/kaltinamųjų charakteristiką, atlikome Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerijos (toliau – Policijos departamentas) registruojamų įvykių 2006 metų suvestinės duomenų analizę⁵⁵.

Remiantis atlikto tyrimo duomenimis, atvejų, kuomet yra nusikaltimo žmogaus gyvybei požymių, 2006 metais Policijos departamento suvestinėje užregistruota 375. Tačiau pagal oficialią Vidaus reikalų ministerijos internetinėje svetainėje pateiktą statistiką⁵⁶, 2006 metais ikiteisminio tyrimo įstaigose užregistruoti 294 nužudymų atvejai. Tokius skirtumus paaiškinti sunku, tačiau viena iš priežasčių galėtų būti ta, jog šiame tyrime buvo nagrinėjami visi lavonų radimo atvejai, kai buvo akivaizdu, jog asmens mirtis nėra savaiminė (dažniausiai smurtinė), tačiau pagal tai negalima nustatyti kaltininko tyčios ir atriboti atvejų, kai asmuo buvo nužudytas, ir atvejų, kai jam gyvybė buvo atimta dėl neatsargumo, neturint susiformavusios tyčios asmenį nužudyti. O teisėsaugos institucijoms atlikus tyrimo veiksmus, kai kurios nusikaltimų žmogaus gyvybei požymių turinčios veikos galėjo būti priskirtos neatsargiems gyvybės atėmimams ir dėl to šie atvejai į statistines suvestines įtraukti nebuvo.

Analizuojant geografinį tyčinių nusikaltimų žmogaus gyvybei Lietuvoje pasiskirstymą pažymėtina, jog daugiausia tyčinių nusikaltimų žmogaus gyvybei tiek 2006, tiek 2007 metais užregistruota Rokiškio ir Varėnos rajonuose (25,54-31,93/100000 gyv.), o 2007 metais toks pats

⁵⁵ Siekiant išsamiai įvertinti visus galimus nusikaltimų žmogaus gyvybei atvejus, į tyrimą buvo įtraukti ir duomenys apie gaisruose žuvusius asmenis. Jų per 2006 metus iš viso buvo 217 asmenų: 193 rasti apdege, 24 apsinuodiję dūmais. Įdomu yra tai, jog daugumoje atvejų Policijos departamento suvestinėje nenurodomos gaisrų priežastys (nurodoma, jog aplinkybės tiriamos arba tiesiog pateikiama informacija apie gaisravietėje rastą lavoną, asmens žūties aplinkybių nekonkretizuojant), o tyčiniu gaisro sukėlimu įtariamais asmenimis nustatyti tik 6 atvejais (2,8 %). Nors tai labai nedidelė visų gaisruose žuvusių asmenų dalis, tačiau ji leidžia kalbėti apie galimą latentinę nusikaltimų žmogaus gyvybei dalį. Pažymėtina, jog tačiau nebuvo įtraukti atvejai, kai įtariama asmens savižudybė ir vėliau jokių duomenų, leidžiančių pirminę versiją paneigti, nenustatyta. Taip pat nenagrinėjami asmenų mirties eismo įvykių metu atvejai bei savaiminės nesmurtinės mirtys (pvz. mirtinai sušalus).

⁵⁶ Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerijos statistiniai duomenys. Prieiga per internetą: <http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/html_file.phtml?metai=2006&menuo=12&ff=EK-ITI&fnr=23>.

aukštas tyčinių nusikaltimų žmogaus gyvybei lygis užregistruotas ir Neringos mieste⁵⁷. Abiem lyginamaisiais metais mažiausias tyčinių nusikaltimų žmogaus gyvybei lygis išliko Šiaulių bei Kauno apskrityse (0-6,39 registruotų nužudymų 100000 gyv.), o 2007 metais užregistruotų tyčinių nusikaltimų žmogaus gyvybei lygis iki nurodytojo sumažėjo ir Šilalės, Tauragės, Jurbarko, Vilkaviškio, Lazdijų, Druskininkų, Šalčininkų rajonuose, Alytaus apskrityje, Pasvalio, Biržų, Kupiškio, Utenos ir Zarasų rajonuose. Kaip matyti, statistiniai duomenys nepatvirtina visuomenėje vyraujančios nuomonės, jog pavojingiausi (pirmaujantys juose įvykdomų nusikalstamų veikų skaičiumi) Lietuvos miestai yra Kaunas ir Panevėžys – iš tiesų bent jau tyčinių nusikaltimų žmogaus gyvybei juose užregistruojama ne daugiau nei kituose miestuose, o netgi priešingai – kaip minėta, Kaune per pastaruosius dvejus metus tyčinių nusikaltimų žmogaus gyvybei lygis buvo vienas mažiausių, o Panevėžyje šis lygis buvo toks pats kaip didžiojoje Lietuvos dalyje (taip pat ir Vilniuje) ir siekė 6,39-12,77 atvejus 100000 gyventojų. Šie duomenys rodo, jog visuomenėje vyraujanti nusikalstamų veikų ir asmenų, kilusių iš tam tikrų Lietuvos regionų (kaip potencialių nusikaltėlių) baimė neretai yra visiškai nepagrįsta.

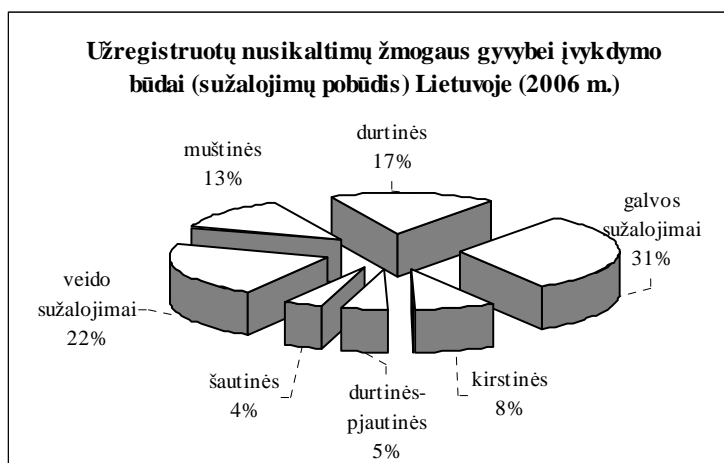
Be to, mano atlikto Policijos registruojamų įvykių suvestinės tyrimo rezultatai paneigė ir dar vieną mąstymo stereotipą – nustatyta, jog dažniausiai pasitaikančios lavono radimo vietos 2006 m. buvo nukentėjusiojo namai (101 atvejis – 26,9%) arba kitokios gyvenamosios patalpos (70 atvejų – 18,7%), gatvė (38 atvejai – 10,1%) bei kiemas (17 atvejų – 4,5%). Taip pat užfiksuoti 54 mirties nuo patirtų sužalojimų ligoninėje atvejai (14,4%). Taigi dažniausiai užregistruoti nusikaltimai žmogaus gyvybei įvykdomi ne, kaip dažnai linkstama manyti, nuošaliuose teritorijose, bet gyvenamosiose zonose arba netoli jų. Todėl, kuriant nusikaltimų žmogaus gyvybei prevencines programas, į šį aspektą būtina atsižvelgti ir skatinti žmonių budrumą ne tik būnant nuošaliuose vietovėse, bet taip pat ir gyvenamosiose teritorijose.

To paties tyrimo duomenimis (*4 paveikslas*), dažniausiai pasitaikanti (81 atvejis – 31%) smurtinės mirties priežastis Lietuvoje 2006 metais buvo įvairūs galvos sužalojimai bei traumos, durtinės (44 atvejai – 17%) bei muštinės žaizdos (34 atvejai – 13%). Dar 56 atvejais (22%) lavonai buvo rasti su įvairiais veido sužalojimais, tačiau konkreti mirties priežastis Policijos departamento registruojamų įvykių suvestinėje nenurodyta. Tuo tarpu panaudojant šaunamąjį ginklą buvo įvykdyta tik 4% visų 2006 m. užregistruotų nusikaltimų žmogaus gyvybei. Palyginimui galima pasakyti, jog

⁵⁷ Kadangi statistiniai duomenys pateikiami tik už visus metus, sunku pasakyti, kokią įtaką užregistruotų tyčinių nužudymų skaičiaus augimui turi sezoniškumas.

Anglijoje bei Velse⁵⁸ 1997-2001 m. nusikaltimai žmogaus gyvybei dažniausiai, 27% atvejų, buvo įvykdomi panaudojant įvairius aštrius daiktus (taigi dažniausia mirties priežastis buvo įvairaus pobūdžio durtinės žaizdos), net 18% nusikaltimų žmogaus gyvybei buvo įvykdyta panaudojant šaunamuosius ginklus, taip pat gana dažnai auka pasmaugiama – 10% atvejų. Tuo tarpu Lietuvoje pakankamai dažna smurtinės mirties priežastis – įvairaus pobūdžio muštinės žaizdos, Anglijoje bei Velse sudaro tik 3% visų atvejų. Taigi tiek Lietuvoje, tiek Anglijoje bei Velse dažniausiai gyvybė kitam asmeniui atimama panaudojant įvairius aštrius daiktus, o Anglijoje bei Velse labai populiarūs šaunamieji ginklai Lietuvoje naudojami sąlyginai retai.

4 paveikslas

Šiuos skirtumus paaiškinti gana sunku – iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, jog Lietuvoje nustatyta griežtesnė leidimų įsigyti bei laikyti (nešiotis) šaunamuosius ginklus išdavimo kontrolė, tačiau tokia išvada labiau tiktų kalbant apie JAV nei Angliją bei Velsą – po 1996 m. kovo 13 d. Dunblano pradinėje mokykloje 43 metų vyro įvykdytų masinių žudynių Didžiojoje Britanijoje buvo išleistas griežtas asmeninių ginklų kontrolės įstatymas⁵⁹. Žinoma, griežta ginklų apyvartos kontrolė nemažina nelegaliai įsigytų šaunamųjų ginklų panaudojimo tikimybės. Galbūt šiuo aspektu nusikaltimų žmogaus gyvybei įvykdymo būdų skirtumus galima būtų paaiškinti geresne Didžiosios Britanijos ekonomine padėtimi bei didesne nelegalios prekybos (taip pat ir ginklais) rinka, tačiau pagrįstoms ir vienareikšmiškoms išvadoms padaryti trūksta išsamių empirinių duomenų.

⁵⁸ Brookman, F. „Understanding homicide“, Sage Publications: 2005, p. 32.

⁵⁹ Gilligan, J. „Smurto prevencija“, Vinius: Eugrimas, 2002, p. 98.

Pažymėtina, jog dažniausiai nusikaltimų žmogaus gyvybei aukomis tampa 30-60 metų amžiaus asmenys. Beveik 50% (157) atvejų dėl Policijos Departamento registruojamų įvykių suvestinėje naudojamo nuasmeninimo nėra galimybių nustatyti jų lyties, tačiau, remiantis Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenimis⁶⁰, dažniausiai nuo tyčinių nusikaltimų žmogaus gyvybei nukentčia vyrai – 2006 m. jie sudarė 72,3% visų nuo tyčinių nusikaltimų žmogaus gyvybei nukentėjusių asmenų. Atkreiptinas dėmesys, jog panašūs rodikliai užfiksuoti ir kitais laikotarpiais: 2004 m. vyrai sudarė 63,4%, 2005 m. – 70,9%, o 2007 m. – 69,6% visų nuo tyčinių nusikaltimų žmogaus gyvybei nukentėjusių asmenų.

Atvejų, kai iš karto nustatomas įtariamasis ir atvejų, kai įtariamasis iš viso nenustatomas, skaičius labai panašus – atitinkamai 156 ir 160 atvejų. 59 atvejais įtariamasis nustatytas vėliau, tyrimo eigoje. Įtariamųjų lyties dėl nuasmeninimo nustatyti taip pat nepavyko, tačiau Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenimis⁶¹, dažniausiai tyčinių nusikaltimų žmogaus gyvybei įvykdymu yra įtariamieji vyrai – 2006 m. jie sudarė net 91,5% visų tyčiniams nusikaltimais žmogaus gyvybei įtariamų asmenų; panaši tyčinių nusikaltimų žmogaus gyvybei įvykdymų įtariamų vyrų dalis buvo ir 2004 m. (89,7%), 2005 m. (91,6%) bei 2007 m. (93%).

Pažymėtina ir tai, jog iš 156 atvejų, kuomet buvo nustatyti nusikaltimo žmogaus gyvybei įvykdymu įtariamieji asmenys, 30 atvejų (19%) nurodoma, jog įtariamieji sulaikymo metu buvo neblaivūs. Savaimė suprantama, jog blaivumas minimas tik tada, kai įtariamasis nustatomas ir sulaikomas/apklausiamas iš karto. Vėliau nustatytus įtariamąjį sulaikymo metu buvęs blaivumas neturi ryšio su buvusiu nužudymo padarymo metu. Kadangi iš karto nustatyti bei sulaikyti įtariamuosius ne visuomet įmanoma, šis rodiklis neatspindi realaus kaltininkų skaičiaus, kurie nusikaltimo žmogaus gyvybei įvykdymo metu buvo apsvaigę nuo alkoholinių gėrimų, tačiau leidžia daryti prielaidą, jog tokia dalis gali būti pakankamai nemaža⁶².

Taip pat svarbu paminėti, jog dviem atvejais policijos suvestinėje nurodoma, jog įtariamasis uždarytas ne į areštinę, bet į psichiatrinę ligoninę – vienu atveju savo tėvo arba motinos (aukos lytis dėl nuasmeninimo neaiški) gyvybės atėmimu įtariamasis 40 metų amžiaus vyras, o antru atveju sugyventinio gyvybės atėmimu įtariama 59 metų amžiaus moteris).

⁶⁰ Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės statistiniai duomenys. Prieiga per internetą: <<http://db1.stat.gov.lt/statbank/SelectVarVal/saveselections.asp>>.

⁶¹ Ten pat.

⁶² Plačiau apie tai žr. magistro darbo dalis „Situaciniai veiksniai“, p. 54 bei „Ankstyvo alkoholio vartojimo ir alkoholizmo prevencija p. 61-67.

Kaltininko ir aukos tarpusavio santykių pobūdis dažniausiai (333 atv.) nebuvo nurodytas, o iš nurodytų 45 atvejų dažniausiai įtariamas sugyventinis (12 atv.), sūnus⁶³ (8 atv.), bei buto/namo, kuriame rastas lavonas, savininkas (7 atv.). Šie duomenys neleidžia daryti vienareikšmių išvadų, tačiau atsižvelgiant į žiniasklaidoje dažnai pasigirstančius pranešimus apie įvykdytus savo tėvų, vaikų, kitų šeimos narių bei giminaičių nužudymus, galime iškelti hipotezę, jog BK 129 straipsnio 2 dalies 3 punkte (tiek jo originalioje, tiek aktualioje redakcijoje) numatytas nužudymą kvalifikuojantis požymis nustatomas palyginti dažnai, o galbūt net dažniau nei kiti BK 129 straipsnio 2 dalyje nurodyti kvalifikuojantys požymiai. Kadangi nusikaltimų žmogaus gyvybei nagrinėjimo pirmosios instancijos teismuose statistinėse ataskaitose konkreti BK straipsnio dalis bei punktas, pagal kurį nuteistas kaltininkas, nenurodoma, iškelta hipotezė buvo tikrinama analizuojant 2005-2008 metų apeliacinės instancijos teismo nutartis bei nuosprendžius⁶⁴.

Nustatyta, jog apeliacinės instancijos teismuose BK 129 straipsnio 2 dalies 3 punkte nurodytas nusikaltimą žmogaus gyvybei kvalifikuojantis požymis – savo motinos, tėvo ar vaiko nužudymas – nagrinėjamu laikotarpiu pagal dažnumą užėmė tik penktą vietą⁶⁵, taigi jis santykinai nėra dažnas. Kur kas labiau nerimą kelia daugiau nei tris kartus dažniau apeliacinės instancijos teismuose nagrinėjamu laikotarpiu pasitaikę BK 129 straipsnio 2 dalies 9 bei 6 punktuose numatyti nužudymą kvalifikuojantys požymiai – nužudymas dėl savanaudiškų paskatų bei kankinant ar kitaip itin žiauriai. Be to, net jei šis požymis būtų vienas dažniausiai pasitaikančių, ši aplinkybė, mano nuomone, nesudarytų pagrindo BK 129 straipsnio 2 dalies 3 punkte numatytą nužudymą kvalifikuojantį požymį panaikinti. Kaip minėta, BK 129 straipsnio 2 dalies 3 punkte numatytas požymis ne visose šalyse laikomas didinančiu nužudymo pavojingumą, tačiau įtvirtinto požymio panaikinimas tarsi reikštų, jog Lietuva pripažįsta ir įteisina šeimos ir šeiminių ryšių vertės sumažėjimą bei pagarbos šiems visuomeniniams gėriams praradimą. Manau, jog valstybės mastu pripažintos visuomeninės vertybės teisinė apsauga turėtų išlikti nepriklausomai nuo kėsimosi į ją dažnumo. Žinoma, vien tas faktas, jog buvo įvykdytas savo motinos, tėvo ar vaiko (šeimos nario ar artimojo giminaičio) nužudymas, mano nuomone, savaime neturėtų būti vertinamas kaip

⁶³ Atkreiptinas dėmesys, jog iš nurodytų atvejų nė karto nebuvo įtariama dukra.

⁶⁴ Pažymėtina, jog tais atvejais, kai kaltininko veikoje buvo nustatomi keli nužudymą kvalifikuojantys požymiai, jie buvo skaičiuojami atskirai, todėl kvalifikuojančių požymių kaltininko veikoje nustatymo dažnumas realiai išnagrinėtų apeliacinių skundų skaičiaus neatspindi.

⁶⁵ Lietuvos Apeliacinio teismo nurodytu laikotarpiu nagrinėtose bylose BK 129 straipsnio 2 dalyje numatyti kvalifikuojantys požymiai pagal dažnumą pasiskirstė taip: 1) 9 punktas – 71 kartas; 2) 6 punktas – 63 kartai; 3) 2 punktas – 36 kartai; 4) 8 punktas – 32 kartai; 5) 3 punktas – 20 kartų; 6) 5 punktas – 13 kartų; 7) 11 punktas – 12 kartų; 8) 1 punktas – 9 kartai; 9) 7 punktas – 7 kartai; 10) 10 punktas – 6 kartai; 11) 4 punktas – 1 kartas.

pavojingesnis nusikaltimas žmogaus gyvybei – tokios veikos pavojingumą, atsižvelgdamas į visumą byloje nustatytų faktinių aplinkybių, kiekvienu individualiu atveju turėtų vertinti teismas, parinkdamas konkrečiam kaltininkui taikytinos laisvės atėmimo bausmės terminą⁶⁶.

Kaip minėta, naujoje BK 129 straipsnio 2 dalies 3 punkto redakcijoje numatyto nukentėjusiųjų sąrašo išplėtimas, mano nuomone, nėra tikslingas. Žinoma, kol kas objektyviai vertinti sunku, kadangi nėra teisminės naujos šio punkto redakcijos taikymo praktikos, tačiau, remiantis kitų šalių, kuriose giminystės ryšiai laikomi nusikaltimą žmogaus gyvybei kvalifikuojančiu požymiu (Portugalijos, Italijos, Prancūzijos), baudžiamaisiais įstatymais, darytina išvada, jog būtų užtekę artimųjų giminaičių kaip nužudymą kvalifikuojančio požymio įtvirtinimo. Todėl siūloma BK 129 straipsnio 2 dalies 3 punkte įtvirtintą nužudymą kvalifikuojantį požymį atitinkamai koreguoti.

Apibendrinant būtina pabrėžti, jog aptarti duomenys atspindi tik užregistruotų nusikaltimų žmogaus gyvybei atvejus, tačiau tikėtina, jog tam tikra nusikaltimų žmogaus gyvybei dalis lieka neišaiškinama ir užregistruojama, todėl realus nusikaltimų žmogaus gyvybei lygis yra didesnis – galima kalbėti apie tam tikrą latentinių nusikaltimų žmogaus gyvybei dalį. Visų pirma tai galėtų būti dalis pagal oficialią statistiką gaisruose žuvusių asmenų⁶⁷, taip pat tam tikra dalis oficialiai savižudybėms priskirtų atvejų⁶⁸ bei dalis dingusiais be žinios paskelbtų asmenų.

Taip pat pažymėtina, jog tam tikras nusikaltimų žmogaus gyvybei latentiskumas leidžia kalbėti ir apie latentinę juos įvykdžiusių asmenų dalį. Nors tikslių statistinių duomenų nepavyko aptikti, tačiau, mano nuomone, tam tikra dalis užregistruotų nusikaltimų žmogaus gyvybei dalis lieka neišaiškinta, t. y. dalies jų kaltininkai nustatomi žymiai vėliau, o dalies – iš viso nenustatomi. Todėl manau, jog baudžiamosios teisinės atsakomybės išvengia ne tik dalis neužregistruotus (latentinius) nusikaltimus žmogaus gyvybei įvykdžiusių asmenų, bet taip pat ir dalis asmenų, įvykdžiusių užregistruotus, tačiau neišaiškintus nusikaltimus žmogaus gyvybei. Dėl to apibendrinančios išvados gali būti daromos tik kalbant apie užregistruotų ir išaiškintų nusikaltimų žmogaus gyvybei kaltininkų, bet ne visų nusikaltimų žmogaus gyvybei kaltininkų asmenybę.

⁶⁶ Kadangi už Lietuvos BK 129 straipsnio 1 dalyje aprašytą paprastą nužudymą numatytos laisvės atėmimo bausmės termino vidurkis siekia 11 metų, o už BK 129 straipsnio 2 dalyje numatytą kvalifikuotą nužudymą – 14 metų, manau, jog yra sudarytos visos įstatyminės sąlygos kaltininkui skirti individualizuotą bausmę (apie laisvės atėmimą iki gyvos galvos nekalbame, kadangi, kaltininko veikoje nesant kitų jo veikos pavojingumą didinančių požymių tokia griežta bausmė vargu ar būtų skiriama).

⁶⁷ Kaip buvo minėta, 2006 m. net 216 žmonių žuvo gaisruose, dalies kurių priežastys dažnai nenustatomos, todėl negalima atmesti galimybės, jog tam tikra dalies gaisruose žuvusių asmenų gyvybė iš tiesų buvo atimta ne dėl nelaimingo atsitikimo, o dėl tyčinio arba neatsargaus padegimo.

⁶⁸ 1993-2007 m. Laikotarpiu vidutiniškai per metus nusižudė (pagal oficialią statistiką) 1299 asmenys (*Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės pateikti duomenys. Prieiga per internetą: < <http://www.nplc.lt>>*).

3.2. Bylos pirmosios instancijos teismuose

Iš toliau pateiktų duomenų⁶⁹ (2 lentelė) matyti, jog 2005-2007 metų laikotarpiu (rašant šį darbą 2008 m. statistika dar nebuvo publikuota) pirmosios instancijos teismuose už nusikaltimus gyvybei nuteisti atitinkamai 289, 306 ir 228 asmenys.

2 lentelė. Nusikaltimų žmogaus gyvybei bylų nagrinėjimo laikotarpiu pirmosios instancijos teismuose duomenys (2005-2007 m.)

BK straipsnis	2005 m.								2006 m.						2007 m.									
	Nuteista asmenų			Išteisinta asmenų			Asmenų, kurių bylos nutrauktos	Asmenų, kuriems pritaikyta priverč. med. priem.	Nuteista asmenų			Išteisinta asmenų			Asmenų, kurių bylos nutrauktos	Asmenų, kuriems pritaikyta priverč. med. priem.	Nuteista asmenų			Išteisinta asmenų			Asmenų, kurių bylos nutrauktos	Asmenų, kuriems pritaikyta priverč. med. priem.
	Iš viso	Moterų	Nepilnamečių	Iš viso	Moterų	Nepilnamečių			Iš viso	Moterų	Nepilnamečių	Iš viso	Moterų	Nepilnamečių			Iš viso	Moterų	Nepilnamečių	Iš viso	Moterų	Nepilnamečių		
129	261	23	17	6	1		5	15	276	19	26	8	1		1	12	209	11	17	2		1	3	7
130	1	1							2	2							1							
131	1	1																						
132	24	3	3	1			3	1	27	1	1				4	1	18	1	1	1			2	
133	2	2							1															
134																								
Iš viso	289	30	20	7	1	0	8	16	306	22	27	8	1	0	5	13	228	12	18	3	0	1	5	7

Absoliuti dauguma šių asmenų nuteista pagal BK 129 straipsnį (deja, konkreti straipsnio dalis bei punktai nenurodyti): atitinkamai 261, 276 ir 209 asmenys. Tuo tarpu už neatsargius gyvybės atėmimus 2005 m. nuteisti 24 asmenys (8,3% visų už nusikaltimus žmogaus gyvybei nuteistų asmenų), 2006 m. – 27 (8,8%), o 2007 m. – 18 asmenų (7,9%). Apie 90% už nusikaltimus žmogaus gyvybei nuteistų asmenų nurodytu laikotarpiu buvo vyrai – nuteistų moterų dalis kasmet atitinkamai sudarė 10,4%, 7,2% ir 5,3% visų nuteistųjų. Atkreiptinas dėmesys į tai, jog tarp visų už nusikaltimus žmogaus gyvybei nuteistų asmenų yra ir nepilnamečių – 2005 m. jie sudarė 6,9%, 2006

⁶⁹ Duomenys iš Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro internetinės svetainės – <<http://www.nplc.lt:8000/asis/>>.

m. – 8,8%, o 2007 m. – 7,9% visų už nuteistųjų. Mano nuomone, tai gana nemaža dalis, ypač turint omenyje nusikaltimų žmogaus gyvybei sunkumą bei pavojingumą.

Taip pat įdomu tai, jog per nagrinėjamus trejus metus už nužudymą labai susijaudinus nuteisti keturi asmenys, trys iš kurių yra moterys. Už naujagimio nužudymą nurodytu laikotarpiu nuteista tik viena moteris, už sukurstymą nusižudyti arba privedimą prie savižudybės – 3 asmenys (2 iš jų moterys), o už padėjimą nusižudyti per aptariamus trejus metus nei vienas asmuo ne tik nebuvo nuteistas, bet apskritai nebuvo teisiamas.

Pažymėtina, jog tam tikra nusikaltimais žmogaus gyvybei kaltintų asmenų dalis buvo pripažinti nepakaltinamais arba ribotai pakaltinamai ir jiems paskirtos priverčiamosios medicininio poveikio priemonės. Absoliuti dauguma tokių asmenų buvo kaltinami įvykdę nužudymą (BK 129 straipsnis). Jų dalis 2005 m. sudarė 5,0%, 2006 m. – 3,9%, o 2007 m. – 2,1% visų nusikaltimais žmogaus gyvybei kaltintų asmenų.

Būtina pasakyti ir tai, jog, nors ir labai nedidelė, tačiau visgi dalis nusikaltimais žmogaus gyvybei kaltintų asmenų buvo išteisinta: 2005 m. – 2,2%, 2006 m. – 2,4%, o 2007 m. – tik 1,2% visų nusikaltimais žmogaus gyvybei kaltintų asmenų.

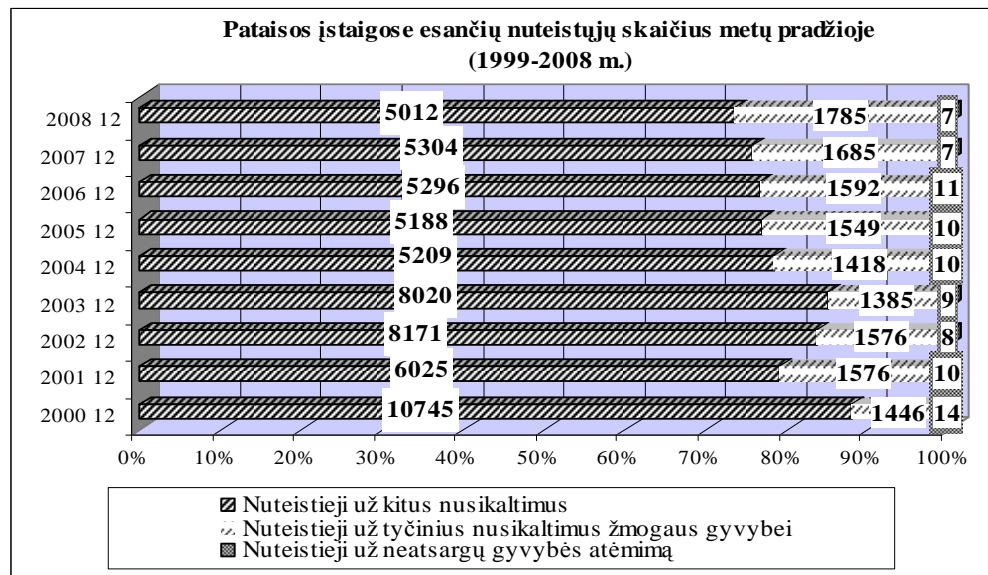
Taip pat atkreiptinas dėmesys į tai, jog aukščiau pateikti duomenys atspindi tik nusikaltimų žmogaus gyvybei nagrinėjimo pirmosios instancijos teismuose rezultatus, tačiau negalima atmesti galimybės, jog bent dėl dalies apkaltinamųjų, o taip pat ir išteisinamųjų nuosprendžių buvo paduoti apeliaciniai, o vėliau ir kasaciniai skundai. Kadangi bylų nagrinėjimas apeliacine bei kasacine tvarka užtrunka, nustatyti konkrečios apskųstų pirmosios instancijos teismų nuosprendžių dalies neturime galimybių. Kalbant apie nusikaltimų žmogaus gyvybei kaltininko asmenybę, svarbu atkreipti dėmesį, jog tam tikra nusikaltimų žmogaus gyvybei kaltininkų dalis šiuo nusikaltimus įvykdė būdami nepakaltinamais. Manau, jog tai leidžia daryti prielaidą apie galimą nusikaltimų žmogaus gyvybei ir įvairių psichikos sutrikimų koreliaciją.

3.3. Pataisos įstaigose laisvės atėmimo bausmę atliekantys nuteistieji

Kaip minėta, šiame darbe buvo surinkti ir aptarti nusikaltimų žmogaus gyvybei nagrinėjimo pirmosios instancijos teismuose duomenys, todėl realus kasmet nuteisiamų asmenų skaičius nėra žinomas. Tačiau tikslesnį vaizdą galima susidaryti analizuojant duomenis apie pataisos įstaigose esančius bei kasmet naujai atvykstančius asmenis. *5 paveiksle* pateikti duomenys apie 1999-2008 m.

pataisos įstaigose buvusių asmenų skaičių. Kaip matyti, už nusikaltimus žmogaus gyvybei nuteisti asmenys sudaro mažiau nei 20% visų nuteistųjų skaičiaus.

5 paveikslas

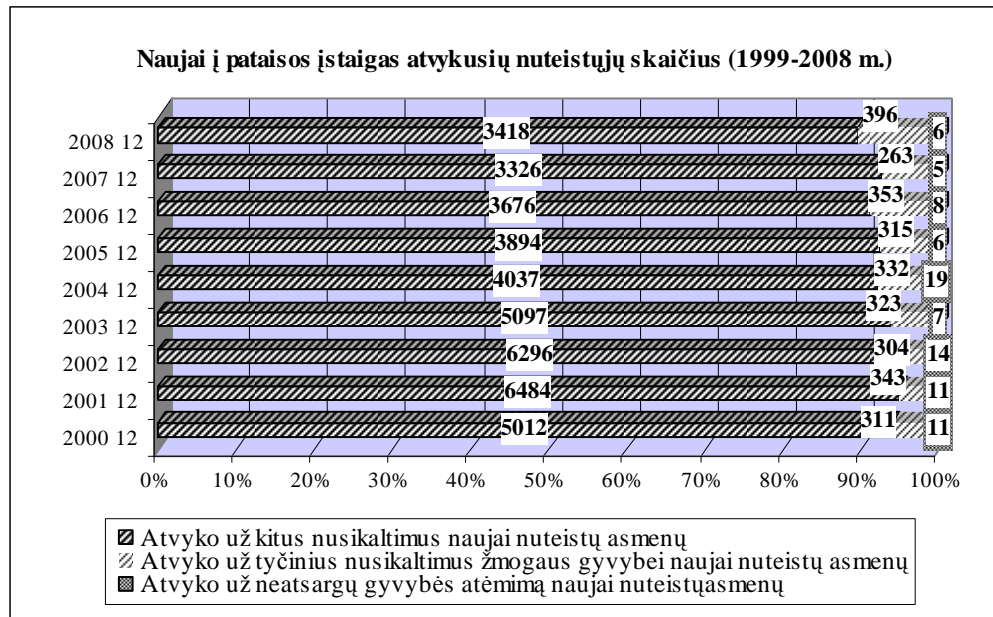
Daugiausia (1785) už tyčinius nusikaltimus žmogaus gyvybei nuteistų asmenų pataisos įstaigose buvo 2008 m. pradžioje, mažiausiai (1385) – 2003 m. pradžioje. Tuo tarpu didžiausias už neatsargų gyvybės atėmimą nuteistų asmenų skaičius (14) buvo 1999 m. bei 2000 m., o mažiausias (7) – 2007 ir 2008 m. pradžioje. Apskritai už neatsargų gyvybės atėmimą nuteistų asmenų skaičius nesiekia ir vieno procento visų už nusikaltimus žmogaus gyvybei nuteistų asmenų skaičiaus.

Kaip matyti iš 6 *paveikslo*, vidutiniškai kasmet atvyksta apie 327 už tyčinius nusikaltimus žmogaus gyvybei ir apie 10 už neatsargius gyvybės atėmimus nuteistų asmenų. Daugiausia, 396 už tyčinius nusikaltimus nuteisti asmenys, atvyko 2006 m., o mažiausiai – 263 – 2007 m. Kaip matyti, šie skaičiai nesutampa su 5 *paveiksle* pateiktais pirmosios instancijos teismuose nuteistų asmenų skaičiais. Mano nuomone, šie skirtumai susidaro dėl to, jog pakankamai didelė dalis pirmosios instancijos teismų priimtus nuosprendžių yra apskundžiama apeliacine, o vėliau ir kasacine tvarka.

Taip pat atkreiptinas dėmesys į tai, jog, nors kasmet atvykstančių naujai už nusikaltimus žmogaus gyvybei asmenų skaičius yra gana stabilus, iš viso pataisos įstaigose esančių už šiuos nusikaltimus nuteistų asmenų skaičius nedidėja, bet netgi priešingai – galima pastebėti tam tikrus pataisos įstaigose už nusikaltimus žmogaus gyvybei esančių asmenų skaičiaus didėjimo bei

mažėjimo periodus. Pavyzdžiui, 2000 m. pradžioje nuteistųjų už tyčinius nusikaltimus žmogaus gyvybei pataisos įstaigose 106 asmenimis buvo mažiau nei 1999 metų pradžioje, nors per 1999 m. naujai atvyko 314 asmenų.

6 paveikslas

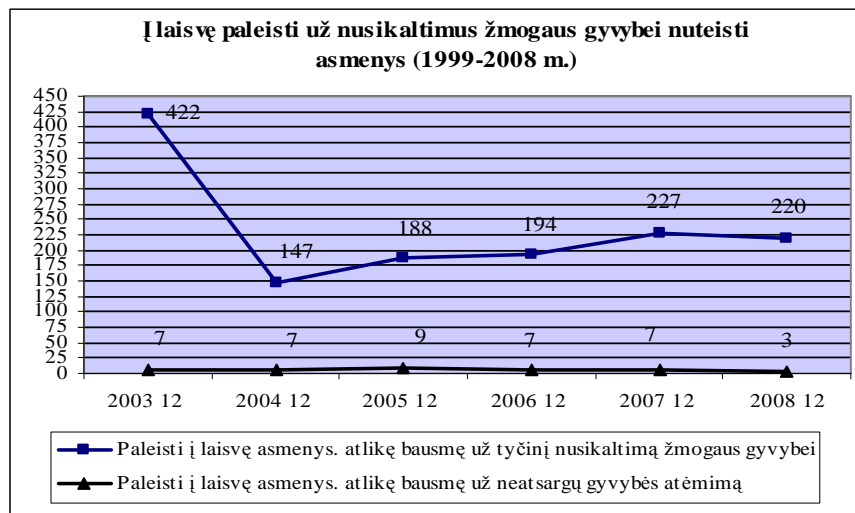

Už neatsargius gyvybės atėmimus nuteistų asmenų skaičius pataisos įstaigose išliko toks pats, nors per 1999 m. naujai atvyko 11 asmenų. Tas pats pasakytina ir apie 2002-2003 metus – nors per 2002 metus į pataisos įstaigas atvyko 304 už tyčinius nusikaltimus žmogaus gyvybei bei 14 už neatsargius gyvybės atėmimus nuteistų asmenų, 2003 m. pradžioje pataisos įstaigose esančių už tyčinius nusikaltimus žmogaus gyvybei nuteistųjų skaičius sumažėjo 218, o už neatsargius gyvybės atėmimus nuteistųjų skaičius padidėjo tik vienu. Aišku, 2003 metų rezultatus galima paaiškinti tuo, kad per šiuos metus net 422 už tyčinius nusikaltimus žmogaus gyvybei ir 7 už neatsargius gyvybės atėmimus nuteisti asmenys įvairiais pagrindais (pasibaigus teismo nuosprendžiu paskirtos bausmės terminui, lygtinai atleisti nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą, lygtinai paleisti iš pataisos įstaigos, malonės tvarka, amnestijos aktu, atleisti nuo bausmės dėl ligos, pakeitus nuosprendį apeliacine ir kasacine tvarka) buvo paleisti į laisvę⁷⁰ (7 paveikslas).

⁷⁰ Apie 1999-2002 m. į laisvę paleistus už nusikaltimus žmogaus gyvybei nuteistus asmenis duomenų negauta (duomenys iš Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro internetinės svetainės – <www.nplc.lt>).

Kaip matyti 7 paveiksle, nuo 2003 metų iš pataisos įstaigų paleidžiama beveik tiek pat už neatsargius gyvybės atėmimus teistų asmenų, kiek tais metais atvyksta naujai nuteistų. Dėl to už neatsargius gyvybės atėmimus nuteistų asmenų skaičius pataisos įstaigose išlieka pakankamai stabilus. Tuo tarpu už tyčinius nusikaltimus žmogaus gyvybei nuteistų asmenų skaičius pastaraisiais metais pamažu didėja. Iš dalies taip yra dėl to, kad kasmet į pataisos įstaigas atvyksta daugiau už nusikaltimus žmogaus gyvybei nuteistų asmenų nei išvyksta: 2004 m. 2,3 karto daugiau, 2005 m. – 1,7 karto daugiau, 2006 m. – 1,8 karto daugiau, 2007 m. – 1,2 karto, o 2008 m. – 1,8 karto daugiau. Vienintelė išimtis buvo 2003 m., kuomet pasibaigus bausmės terminui iš pataisos įstaigų išvyko daugiau už tyčinius nusikaltimus žmogaus gyvybei nuteistų asmenų nei tais metais atvyko.

7 paveikslas

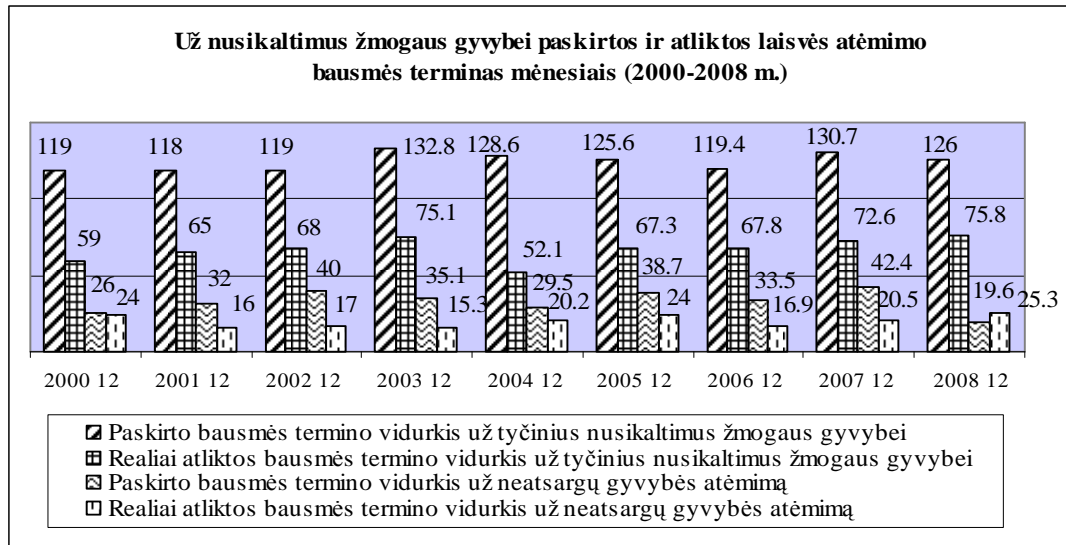

Viena iš tokio didėjimo priežasčių gali būti ta, jog paskutinis įstatymas dėl amnestijos buvo priimtas 2002 m. lapkričio 7 d.⁷¹, pažymint Lietuvos Respublikos Konstitucijos dešimties metų sukaktį, taigi jau daugiau nei prieš šešerius metus. Be to, pataisos įstaigose esančių nuteistųjų už nusikaltimus žmogaus gyvybei skaičiaus didėjimui įtakos turi ir tai, jog pastaraisiais metais pastebima paskirtos bei realiai atliktos laisvės atėmimo bausmės vidurkio didėjimo tendencija (8 paveikslas). Žinoma, vienareikšmiškai pasakyti, jog šie terminai nuolat didėja, negalima, tačiau 1999-2002 m. laikotarpiu už tyčinius nusikaltimus žmogaus gyvybei paskirtos bausmės vidurkis

⁷¹ Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl amnestijos pažymint Lietuvos Respublikos Konstitucijos dešimties metų sukaktį“ // Valstybės Žinios, 2002, Nr. 112-4981.

vidutiniškai siekė 116,8 mėnesių (9,73 metų), o 2003 m. jis šoktelėjo iki 132,8 mėnesių (11 metų) ir laikotarpiu nuo 2003 m. iki 2007 m. vidutiniškai sudarė 127,4 mėnesius (10,6 metų). 2007 m. paskirtos laisvės atėmimo baudmės už tyčinius nusikaltimus žmogaus gyvybei vidurkis taip pat buvo vienas aukščiausių (po 2003 m.) ir siekė 130,7 mėnesių (10,89 metų).

8 paveikslas

Viena iš galimų paskirtos laisvės atėmimo baudmės trukmės vidurkio padidėjimo priežasčių 2003 m. gali būti ta, jog nurodytų metų gegužės 1 d. įsigaliojo naujas Lietuvos BK, kuriame už kai kuriuos nusikaltimus žmogaus gyvybei numatytos griežtesnės baudmės nei paskutinėje 1961 m. Lietuvos BK redakcijoje⁷². Apie paskirtos ir realiai atliktos laisvės atėmimo baudmės trukmės poveikį (įtaką) nusikaltimų žmogaus gyvybei kaltininko asmenybei bus kalbama vėliau, paskutiniajame magistro darbo skyriuje „Specialioji prevencija“, tačiau iš karto galima pasakyti, jog ilgalaikių laisvės atėmimo bausmių skyrimas bei vykdymas teigiamo poveikio asmenybės raidai bei kaltininko resocializacijai nedaro.

⁷² 1961 m. Lietuvos BK 104 straipsnio sankcijoje už nužudymą buvo numatyta laisvės atėmimo baudmė nuo penkerių iki dvylikos metų, o pagal 2000 m. Lietuvos BK 129 straipsnio 1 dalį aukštutinė laisvės atėmimo baudmės riba padidinta iki penkiolikos metų. Taip pat padidėjo už nužudymą labai susijaudinus skiriamos baudmės aukštutinė riba – iki naujojo Lietuvos BK įsigaliojimo už tyčinį nužudymą didžiai susijaudinus buvo numatyta laisvės atėmimo baudmė iki penkerių metų arba pataisos darbai iki dvejų metų, tačiau naujajame Lietuvos BK už nužudymą labai susijaudinus jokios alternatyvos laisvės atėmimo bausmei nebenumatyta, o maksimali skirtina laisvės atėmimo baudmė padidinta iki šešerių metų.

Apibendrinant pažymėtina, jog aukščiausias Europoje nusikaltimų žmogaus gyvybei lygis visų pirma kenkia Lietuvos tarptautiniam įvaizdžiui. Be to, ir pačiai valstybei aukštas nusikaltimų žmogaus gyvybei lygis nėra naudingas – pirmiausia atkreiptinas dėmesys į tai, jog aukštas nusikaltimų žmogaus gyvybei lygis reiškia ir aukštą nuo šių nusikaltimų nukentėjusiųjų asmenų lygį (kuris dėl latentiškumo ir atvejų, kuomet vienu nusikaltimu žmogaus gyvybei atimama kelių asmenų gyvybė, gali būti didesnis nei užregistruotų nusikaltimų žmogaus gyvybei lygis), o tai atneša didžiulį nuostolį šeimoms, visuomenei ir pačiai valstybei. Taip pat pažymėtina, jog aukštas nusikaltimų žmogaus gyvybei lygis bei nusikaltimų žmogaus gyvybei pavojingumo sąlygotas ilgalaikių laisvės atėmimo bausmių skyrimas nulemia tai, kad gana didelis Lietuvos gyventojų skaičius bausmės atlikimo laikotarpiu, kuris vidutiniškai siekia apie 10 metų už tyčinius nusikaltimus žmogaus gyvybei ir apie trejus metus už neatsargius gyvybės atėmimus, ne tik neišlaiko savo šeimų bei nekuria pridėtinės vertės visuomenei bei valstybei, bet ir yra visos visuomenės išlaikomi – vidutiniškai per dieną vienam nuteistajam išlaikyti 2004-2007 metų laikotarpiu buvo skiriama 43,6 Lt, o per pirmąjį 2008 metų pusmetį šis dydis siekė vidutiniškai 64,81 Lt per dieną⁷³. Taigi nusikalstamais žmogaus gyvybei padaroma didžiulė neatkuriama žala ne tik šių nusikaltimų aukoms bei jų artimiesiems, tačiau kartu ir patiems kaltininkams, kurių asmenybė laisvės atėmimo vietoje palaipsniui degraduoja, jų šeimoms, o taip pat visai visuomenei bei valstybei. Todėl būtina imtis priemonių nusikaltimus žmogaus gyvybei determinuojantiems veiksniams nustatyti bei prevencinėms priemonėms parengti ir taikyti⁷⁴.

4. Nusikaltimus žmogaus gyvybei determinuojantys veiksniai

Egzistuoja daug kriminologinių, sociologinių, psichologinių, biologinių ir kitokių nusikalstamų veikų, o taip pat ir nusikaltimų žmogaus gyvybei priežastis aiškinančių teorijų, tačiau nė viena jų negali išsamiai bei vienareikšmiškai atsakyti į klausimą „kodėl žmonės nusikalsta ir kodėl jie žudo?“ Pasaulyje buvo atlikta daugybė tyrimų, kuriais nustatyta neabejotinas tam tikrų

⁷³ Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje internetinėje svetainėje paskelbti Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos duomenys – <<http://www.nplc.lt:8000/asis/>>.

⁷⁴ Pažymėtina, jog nusikaltimų prevencija apskritai yra suprantama kaip visuma priemonių, kurios yra taikomos ir/arba gali būti taikomos, kad nusikaltimų iš viso nebūtų arba jų būtų kuo mažiau. Ji gali būti skirstoma į ankstyvąją (pirminę), įprastąją (antrinę) ir tretinę prevenciją arba bendrąją ir specialiąją. Bendroji prevencija skirta visai visuomenei, orientuota į tuos veiksnius, kurie gali nulemti nusikalstamų veikų įvykdymą. Tuo tarpu specialioji prevencija nukreipta į asmenis, kurie jau padarė nusikalstamas veikas.

veiksnių vaidmuo nusikaltimų žmogaus gyvybei genezėje, tačiau apie konkretų kiekvieno jų svorį galima kalbėti tik individualiu, bet ne absoliučiu lygmeniu, t. y. šiuo atveju pagrįstas bei vienareikšmes išvadas galima daryti tik naudojant dedukcinį, bet ne indukcinį tyrimo metodą⁷⁵, kas praktiškai nėra įmanoma, kadangi tokiu atveju pagrįstoms bei vienareikšmėms išvadoms pateikti reiktų iširti visų įmanomų veiksnių įtaką nusikaltimų žmogaus gyvybei įvykdymui, o tai būtų susiję su neprotingomis laiko, žmoniškųjų bei materialinių išteklių sąnaudomis. Dėl nurodytų priešasčių toliau egzistuojančių teorijų bei kiekvienos jų akcentuojamų veiksnių, galinčių turėti įtakos nusikaltimų žmogaus gyvybei genezei, neaprašinėsime, tačiau aptarsime bendrus atliktų tyrimų rezultatus.

Pažymėtina, jog neretai nusikaltimai žmogaus gyvybei analizuojami per kaltininko polinkio į agresiją prizmę, tačiau tiek Lenkijoje⁷⁶, tiek ir Lietuvoje⁷⁷ atliktų tyrimų rezultatai parodė, jog nusikaltimų žmogaus gyvybei įvykdymas neabejotinai koreliuoja su agresija, bet tiesioginė šių veiksnių tarpusavio priklausomybė nenustatyta. Atvirkščiai, remiantis Lietuvoje atlikto tyrimo rezultatais, agresyvus elgesys kaip asmeninių problemų sprendimo būdas iš esmės nėra būdingesnis tyčinius nužudymus padariusiems asmenims – jis buvo būdingesnis tik 3,3 % tirtųjų.

Profesorės A. Wolskos Lenkijoje atlikto tyrimo rezultatai taip pat parodė, jog bendro prognostinio bei nuoseklaus agresyvaus elgesio raišką tyčinių nusikaltimų žmogaus gyvybei genezėje determinuojančio vardiklio nėra, tačiau visi tyčinius nusikaltimus žmogaus gyvybei determinuojantys veiksniai hierarchiškai (pagal vaidmenį tyčinių nusikaltimų žmogaus gyvybei pasiskirstė taip: 1) *situacinis stresas*, nulemtas aukos elgesio, santykių su auka (ankstesnių ir esamų konfliktų), alkoholinės intoksikacijos ir t. t.; 2) *nerimo lygis* (naudotas Cattell'o testas); 3) *individualaus frustracijos tolerancijos lygis, asmeninių savignyos mechanizmų efektyvumas*; 4) *biologiniai veiksniai* (somatinės ligos, traumos, smegenų sutrenkimai, išorinių stimulų poreikis); 5)

⁷⁵ Dedukcija (lot. – *deductio* reiškia išvedimą) – tai išvadų gavimas iš prielaidų pagal logikos dėsnius. Tam, kad būtų galima padaryti išvadą, jog tam tikra objektų klasė pasižymi konkrečiais požymiais, būtina iširti visus tos klasės objektus, ir visi jie turi pasižymėti tomis savybėmis. Tuo tarpu indukcija (lot. *inductio* – įvedimas) – yra toks tyrimo metodas, kuriuo bendro pobūdžio teiginiai gaunami ištyrus pavienius (o ne visus) atvejus, nustačius, jog iširtieji objektai turi tam tikrą savybę ir padarius apibendrinančią išvadą, jog šią savybę turi visi tam tikros klasės objektai (*Plečkaitis R. „Logikos pagrindai“*, Vilnius: Tyto Alba, 2004, p.304-318).

⁷⁶ Siekiant nustatyti agresijos bei smurtinių nusikaltimų (tarp jų ir nusikaltimų žmogaus gyvybei) tarpusavio sąveiką, Lenkijos Šecino Pomeranijos universitete buvo atlikta 25 metus trukusi išsami 2040 kriminalinių nusikaltėlių asmenybės tyrimų analizė (*Wolska, A. „Aggressive primes in the context of psychological mechanisms and types of aggression“ // Agresija ir smurtas – psichikos norma ir patologija, Vilnius: 2001, p. 182- 188).*

⁷⁷ Lietuvoje buvo atliktas penitencinėse įstaigose bausmę už tyčinius nužudymus atliekančių nuteistųjų asmenybės tyrimas (*Sirvydis, V. „Agresyvumo raiška tyčinių nužudymų genezėje“*, *Jurisprudencija*, 2003, t. 38(30), p.46-56).

emocijų kontrolė – gebėjimas susidoroti su emociniu sužadiniu; 6) *socialinės charakteristikos* (išsilavinimas, penitencinė patirtis, alkoholio vartojimas, darbinės veikos stabilumas, socialinių ryšių šeimoje, darbe, su kaimynais kokybė); 7) *agresijos patirtis* (vaikystėje patirtas smurtas, agresijos naudojimas kasdienių problemų sprendimui, emocinis ryšys su tėvais ir kt.); 8) *asmenybės struktūra ir funkcionavimas* (normalus ir patologinis funkcionavimas – įvairūs asmenybės sutrikimai).

Nurodyti rezultatai leidžia kalbėti apie agresiją, kaip išorinę kaltininko emocinės reakcijos į stresinę situaciją pasireiškimo formą, bet ne kaip apie specifinį kaltininko požymį. Manau, jog profesorės A. Wolskos tyrimu nustatyti nusikaltimus žmogaus gyvybei determinuojantys veiksniai iš esmės galėtų būti išskirti į dvi dideles grupes: į situacinius faktorius bei veiksnius, apibūdinančius patį kaltininką, jo asmenybę bei santykį su supančia socialine aplinka. Pastarąją grupę sudarantys požymiai suskirstyti į biologinius, psichologinius ir socialinius. Toliau trumpai aptariama kiekviena veiksmų grupė.

4.1. Kaltininko asmenybė

Pažymėtina, jog vienintelės teisingos asmenybės apibrėžties nėra ir negali būti – kadangi bendras asmenybės problemas tiria daugelis mokslų: filosofija, medicina, psichologija, sociologija ir kt., kiekvienas kurių tiria ne apskritai visą asmenybę, bet atskiras jos dalis, todėl ir asmenybės apibrėžtis priklauso nuo tyrėjo teorinių nuostatų ir pasirinktų tyrimo metodų⁷⁸.

Filosofijoje ir sociologijoje asmenybė apibrėžiama kaip asmuo, savo darbu pasiekęs didesnę protinį ir dorovinį reikšmingumą, ir kaip žmogus – visuomenės individas, praktinės bei teorinės veiklos ir socialinio bendravimo subjektas, priklausomas nuo konkrečių istorinių visuomenės egzistavimo sąlygų. Asmenybė suvokiama kaip konkrečios visuomenės santvarkos, o netiesiogiai – ir visos žmonijos raidos produktas⁷⁹. Galima pasakyti, jog sociologijos mokslas asmenybę apibūdina įvairiais išoriniais požymiais, suteikiančiais žmonėms pagrindinę informaciją apie tai, kas jie tokie yra, ko iš jų galima tikėtis, kaip neapvilti visuomenės lūkesčių, kaip elgtis atitinkamo amžiaus ir lyties grupėms, kaip bendrauti tarpusavyje. Tai asmens įgūdžiai, siekiai, elgesys, užimami visuomeniniai vaidmenys ir padėty.

⁷⁸ Drakšienė, A.; Michailovič, I. „Kriminologijos žinynas“, Vilnius: Eugrimas, 2008, p. 11-13.

⁷⁹ Ten pat.

Psichologijos žodyne⁸⁰ asmenybė apibrėžiama kaip individo savitumas, reikšmingų pastovių jo savybių (įgimtų ir įgytų) sistema, nusakanti jo vietą kurioje nors bendrijoje. Psichologiniu požiūriu asmenybė – tai žmogus, turintis individualių charakterio, intelekto, temperamento, psichinių procesų, jausmų, veiklos, motyvų ir gebėjimų ypatybių⁸¹. Taigi, kaip matome, psichologijos mokslas labiau orientuojasi į vidinius asmenį apibūdinančius požymius – jo asmenybės bruožus⁸².

Pažymėtina ir tai, jog ne visi asmenybės bruožai yra vienodai ryškūs – kai kurie jų būna ryškesni, turi persvarą kitų bruožų atžvilgiu, kiti mažiau pastebimi. Riba, iki kurios bruožo išsivystymas nesukelia individo socialinės dezadaptacijos, vadinama normos riba, o toks bruožo ryškumas, kuris rimtai trikdo asmens santykius su aplinkiniais – bruožo „nukrypimais“ (anomalijomis), tačiau jokių būdu tai nereiškia ligos ar kitokios patologijos. Labai ryškūs bruožo nukrypimai vadinami psichopatija, o toks asmuo – psichopatu⁸³. Tais atvejais, kai bruožo išsivystymas tik priartėja prie normos ribos, bet jos neperžengia, toks nukrypimas vadinamas akcentuacija, o individas – akcentuantu arba induvidu, turinčiu akcentuaciją. Akcentuotas individas gali sugebėti adaptuotis, tačiau jo adaptacija yra nepastovi, lengvai pažeidžiama. Pernelyg agresyviai individui tai situacijos, kai būtina kontroliuoti savo agresiją, silpnavaliui – aplinkybės, kai reikia itin didelių valios pastangų ir pan.⁸⁴.

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, jog bruožo nukrypimo sukeltos pasekmės labiausiai priklauso nuo konkrečios visuomenės, jos vertybių ir individui keliamų reikalavimų – tai, kas vienoje visuomenėje sukelia dezadaptaciją, kitoje gali būti net naudinga. Pavyzdžiui, tam tikras agresyvumas, kuris vienos visuomenės yra laikomas per dideliu, kitos visuomenės narių gali būti laikomas normaliu arba net per mažu. Vadinasi, tai, kas vienai visuomenei yra bruožo nukrypimas, kitai gali būti normalus arba net pageidautinas bruožas. Be to pažymėtina, jog bruožo nukrypimo

⁸⁰ Psichologijos žodynas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 24.

⁸¹ Drakšienė, A.; Michailovič, I. „Kriminologijos žinynas“, Vilnius: Eugrimas, 2008, p. 11-13.

⁸² Asmenybės bruožai – tai sąlyginai pastovūs, įvairiose situacijose pasikartojantys individo elgesio ypatumai. Tam, kad būtų galima konstatuoti, jog žmogus turi tam tikrą bruožą, būtina nustatyti permanentiškumo (pastovumas laiko atžvilgiu) ir globališkumo (pastovumas situacijų atžvilgiu) požymius (*Psichologijos žodynas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 26-27; Justickis, V. „Bendroji ir teisės psichologija“, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004, p. 102*).

⁸³ Psichopatija – tai specifinė asmenybės sutrikimo forma, kuriai būdingas specifinis tarpasmeninių, jausminių charakteristikų ir elgesio bruožų kompleksas. Tarpasmeniniuose santykiuose psichopatai yra arogantiški, pretenzingi, bejausmiai, manipuliuoja kitais. Būdingiausios jausminės charakteristikos – paviršutiniškos, labilios emocijos, empatijos, užuojautos, gailėsčio, kaltės ir atgailos jausmų stoka. Elgesiui būdingas impulsyvumas, stiprių pojūčių siekimas, nuolatinis paskatinimo poreikis, socialinių normų nepaisymas, patologiškas melavimas, nuolatinis visuomenės normų pažeidinėjimas, nusikalstamas elgesys, socialinių įsipareigojimų nevykdymas, neatsakingumas, kvaišalų naudojimas (*Žukauskienė, R. „Kriminalinio elgesio psichologija“, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 68-75*).

⁸⁴ Justickis, V. „Bendroji ir teisės psichologija“, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004, p. 120-121.

sukelta dezadaptacija taip pat gali būti labai įvairi: nesugebėjimas sutarti su aplinkiniais, pilnavertiškai gyventi, dirbti, neįprasti, pačiam individui ir aplinkiniams žalą darantys poelgiai. Tačiau pats ryškiausias dezadaptacijos bruožas – nusikaltimų darymas⁸⁵. Vystantis psichologijai, medicinai, mokslui apie žmogų ir visuomenę, prasidėjo vis aktyvesni bandymai nustatyti asmenybės bruožą, kuriuo nusikaltėliai skiriasi nuo aplinkinių, kuris ir skatina asmenį daryti nusikaltimus. Svarbiausiais asmenybės bruožais, turinčiais įtakos nusikalstamų veikų įvykdymui, laikomi tokie bruožai: 1) *impulsyvumas* – nesugebėjimas suvaldyti savo impulsų; 2) *ekstraversija* – mažesnis gilinimasis į save, didesnis išorinis išreikštumas; 3) *nervų sistemos nejautrumas*; 4) *stimulų badas* – reikia žymiai daugiau dirgiklių, permainų, nuotykių, malonumų ir nemalonumų nei vidutiniams žmonėms; 5) *per didelis jautrumas nemalonumams* – sunkiai išgyvenami nemalonumai, frustracija, o tokioje būsenoje būdingi emocijų proveržiai; 6) *neigiamas savęs vertinimas, neapykanta sau ir siekis save nubausti*⁸⁶.

Baudžiamojoje teisėje, baudžiamajame procese, kriminalistikoje, bausmių vykdymo teisėje yra nagrinėjama ne asmenybė apskritai, bet įtariamojo, kaltinamojo, teisiamojo bei nuteistojo asmenybė. Baudžiamoji teisė asmenybę pirmiausiai nagrinėja kaip nusikalstamos veikos subjektą,⁸⁷ todėl ją apibūdina bendraisiais subjektui būdingais požymiais: amžiumi bei pakaltinamumu, o tam tikrais atvejais ir konkrečiame baudžiamojo įstatymo straipsnyje nurodytais specialiaisiais subjekto požymiais.

Pagal Lietuvos BK 54 straipsnio 2 dalies 5 punktą, kaltininko asmenybė laikoma vienu iš kriterijų, į kuriuos teismas, skirdamas bausmę, privalo atsižvelgti. Lietuvos Aukščiausiasis teismas (toliau – LAT) 2008 m. vasario 28 d. teismų praktikos skiriant bausmes už nužudymus apžvalgoje konstatavo, jog baudžiamosiose bylose atliekamas kaltininko asmenybės tyrimas, nors ir nesusijęs su BK 129 straipsnio 1 ir 2 dalyse numatyto nusikaltimo sudėties įrodinėjimu, turi didelę reikšmę skiriant individualizuotą bausmę. Nurodytoje apžvalgoje LAT konstatavo, jog baudžiamuoju teisiniu požiūriu reikšmingais laikomi tokie kaltininko asmenybės požymiai:

1. Aplinkybės, apibūdinančios jį iki nužudymo padarymo (ankstesni teistumai, administracinės nuobaudos, požiūris į darbą, vertybinė orientacija ir kt.), nužudymo darymo metu

⁸⁵ Nusikalstamos veikos įvykdymas reiškia teisės normomis ginamų visuomeninių, socialinių, ekonominių, asmeninių ar kitokių vertybių pažeidimą, savotišką valstybėje nustatytos visuomeninės-teisinės tvarkos (tam tikra apimtimi) atmetimą. Todėl čia apie dezadaptaciją kalbama ne apskritai, o tik įvykdytos nusikalstamos veikos kontekstu.

⁸⁶ Justickis, V. „Bendroji ir teisės psichologija“, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004, p. 120-130.

⁸⁷ Drakšienė, A.; Michailovič, I. „Kriminologijos žinynas“, Vilnius: Eugrimas, 2008, p. 11-13.

(pvz., žemino nukentėjusį, iš jo tyčiojosi) bei po šio nusikaltimo padarymo (požiūris į padarytą nužudymą, elgesys su nukentėjusiojo artimaisiais ir kt.).

2. Nusikalstamo elgesio priežastingumas – ar nužudymas padarytas nepalankiai susiklosčius aplinkybėms arba dėl kitų asmenų įtakos (tai paprastai rodo mažesnę kaltininko asmenybės pavojingumą), ar kaltininko antisuomeninės nuostatos jau buvo susiformavusios iki šio nusikaltimo padarymo (tai paprastai rodo didesnę kaltininko asmenybės pavojingumą). Apie tokių antisuomeninių nuostatų buvimą teismai paprastai sprendžia (ir tokiai praktikai nagrinėjamoje LAT apžvalgoje pritarta) pagal buvusių ir esamus asmens teistumus, gyvenimo būdą, vykdomų teisės pažeidimų kryptingumą (ar vykdomi vis pavojingesni teisės pažeidimai).

3. Socialiniai-demografiniai požymiai: amžius, šeiminių padėtis, sveikatos būklė ir pan.

Mano nuomone, baudžiamasis teisinis požiūris yra per siauras – apie kaltininko pavojingumą sprendžiama pagal jo išorinį elgesį, kuris gali būti nulemtas daugelio įvairių veiksnių, o ne vien sąmoningo, laisva valia priimto paties kaltininko sprendimo.

Kriminologijoje asmenybės tyrimais siekiama atskleisti jos esminių savybių, bruožų ir apskritai struktūros vietą bei vaidmenį nusikalstamo elgesio genezėje. Kriminologijos mokslas nagrinėja asmenybės esmę, jos formavimosi ypatumus ir mechanizmą. Kartu stengiamasi atskleisti tas asmenybės savybes, kurios tam tikroje situacijoje skatina arba nulemia nusikalstamą jos elgesį⁸⁸ arba dėl kurių asmuo atsiduria teisėsaugos institucijų bei jų pareigūnų akiratyje kaip potencialus įvykdytų teisės pažeidimų, o taip pat ir nusikalstamų veikų kaltininkas. Pastaruoju atveju dažniausiai reikia kalbėti apie išorinius asmenybės požymius, tokius kaip socialinis statusas, gyvenamoji vieta prieš tai įvykdyti teisės pažeidimai ir t. t., kurie nulemia socialinę selekciją – neformalių negatyviosios socialinės diskriminacijos taisyklių taikymą⁸⁹.

Taigi kriminologija, kaip tarpdisciplininis mokslas, asmenybę nagrinėja įvairiais aspektais – tiria tokius tiek sociologų akcentuojamus asmenį apibūdinančius išorinius asmenybės ypatumus, tiek psichologams itin rūpinčius vidinius asmenybės bruožus, tiek ir teisės mokslui svarbius asmens, kaip nusikalstamos veikos subjekto, požymius, kurių tarpusavio sąveikos rezultatu tampa deviantinis⁹⁰ šio asmens elgesys.

⁸⁸ Drakšienė, A.; Michailovič, I. „Kriminologijos žinynas“, Vilnius: Eugrimas, 2008, p. 11-13.

⁸⁹ Dobryninas, A.; Sakalauskas, G.; Žilinskienė, L. „Kriminologijos teorijos“, Vilnius: Eugrimas, 2008, p. 125-126.

⁹⁰ Deviacija (angl. *Deviance* – nukrypimas) – elgesys, laikomas peiktinu, netoleruotinu arba pažeidžiančiu socialines normas (Dumbliauskas, V. „Sociologija: Metodinė priemonė“, Vilnius: VPU, 1999, p. 23). Deviacijai paprastai priskiriamos tokios elgesio apraiškos, kurias tam tikros žmonių grupės vertina kaip nepriimtinas, įžeidžiamas,

Pažymėtina, jog kriminologinėje literatūroje, ypač Rusijos kriminologų darbuose, vartojama nusikaltėlio asmenybės (arba kriminalinės asmenybės), kaip tam tikrų individui būdingų požymių, rodančių jo antvisuomeninį kryptingumą, kriminalinius polinkius, visumos sąvoka. Daugelio sovietinio meto rusų kriminologų nuomone, nusikaltėlio asmenybė nuo nenusikaltėlio asmenybės skiriasi visuomeniniu pavojumi. Naujoji Rusijos kriminologų karta (J.I. Gilinskis, V.V. Guldanas, D.A. Šestavokas, L.M. Kondratiukas ir kt.) atmeta bet kokią nusikaltėlio asmenybės sąvoką – pripažįstama, jog nusikalstamumas yra socialinis konstruktas, todėl turi vienintelę priežastį – „konstruktorių“, t. y. įstatymų leidėją⁹¹.

Mano nuomone, nusikaltėlio asmenybės sąvokos vartojimas nėra tikslus kiek kita prasme – kadangi bet kokie klinikiniai asmenybės tyrimai gali būti atliekami tik ex post, todėl apie nusikaltėlio asmenybę galima kalbėti tik retrospektyviai, bet ne perspektyviai, t. y. galima apibūdinti tik esamo konkrečios nusikalstamos veikos, bet ne potencialaus (būsimo) kaltininko asmenybę. Atliktais tyrimais (taip pat ir prof. A. Wolskos tyrimu) nustatyta, jog nusikaltimų (bei konkrečiai nusikaltimų žmogaus gyvybei) negalima paaiškinti kuriuo nors vienu ar keletu požymiu – tai sudėtingi polideterminuoti reiškiniai, neturintys jokio bendro prognostinio vardiklio. Tuo tarpu nusikaltėlio asmenybės egzistavimo pripažinimas reikštų dar nenusikaltusių (ir galbūt nenusikalsiančių) asmenų ženklumą. Apskritai nusikaltėlio asmenybės koncepcija primena Nils Christie aprašytą modernųjį holokaustą – tai tarsi būdas identifikuoti, kategorizuoti ir kontroliuoti asmenis, neatitinkančius šiuolaikinės visuomenės standartų bei stabdančius jos pažangą; savotiškas

atstumiančias. Tam, kad jos būtų nustatytos, reikėtų išsiaiškinti konkrečioje kultūrinėje aplinkoje egzistuojančias elgesio normas. Tačiau yra deviacijos apraiškų, kurios laikomos nukrypimu nuo priimtinių normų daugelyje kultūrų: tai kriminaliniai nusikaltimai (žmogžudystės, kūno sužalojimai, seksualinė prievarta, vagystės, vandalizmas ir kt.), narkomanija, alkoholizmas, savižudybės, pabėgimai, valkatavimas, prostitucija. Dėl kitų deviacijos formų (pvz. homoseksualizmo) diskutuojama, ar jos tikrai laikytinos nukrypimu nuo normos. Kadangi elgesio nukrypimai gali pasireikšti labai įvairiai, todėl ir sąvokos, nusakančios šiuos elgesio nukrypimus, psichologijoje, sociologijoje bei pedagogikoje naudojamos labai įvairios: asocialus, deviantinis, antisocialus, antvisuomeninis, nusikalstamas, kriminalinis, amoralus, delinkventinis elgesys (*Valickas, G. „Psichologinės asocialaus elgesio ištakos“, Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997, p. 7*). Nors literatūroje paminėtos sąvokos vartojamos kaip sinonimai, mano nuomone, jos nėra tapačios – nusikalstamas arba kriminalinis elgesys turėtų būti suvokiamas kaip sunkiausia delinkventinio/deviacinio/antisocialaus/asocialaus /antvisuomeninio elgesio forma, pažeidžianti konkrečioje valstybėje egzistuojančias baudžiamosios teisės normas. Taip pat manau, jog visos paminėtos elgesio formos yra amoralios, tačiau ne visuomet amoralus elgesys laikytinas deviantiniu (delinkventiniu, asocialiu, antisocialiu, antvisuomeniniu), o juo labiau nusikalstamu. Be to, moralumo arba amoralumo suvokimas labiau priklauso konkrečios visuomenės bei vertinančio asmens patirties, pažiūrų, amžiaus ir kt. savybių, t. y. nėra jokių konkrečių elgesio kaip moralaus arba amoralaus vertinimo kriterijų, todėl šios sąvokos vartojimas yra diskutuotinas. Dėl nurodytų priežasčių savo darbe šios sąvokos vartojamos ne kaip sinonimai.

⁹¹ Pocius, A. „Nusikaltėlio asmenybės samprata Rusijos autorių kriminologinių koncepcijų kontekste“, *Jurisprudencija*, 2007, 5(95), p. 71-77.

visuomenės gryninimas⁹². Statistinėje magistro darbo dalyje nurodyta, jog užregistruotus nusikaltimus žmogaus gyvybei dažniausiai įvykdo vyrai, todėl, laikantis nusikaltėlio asmenybės koncepcijos, jau vien asmens buvimas vyru turėtų būti pripažįstamas šio asmens pavojingumą didinančiu požymiu, o tai būtų nelogiška ir nei moraliniu, nei etiniu požiūriu neteisinga. Todėl, mano nuomone, galima kalbėti tik apie konkrečios nusikalstamos veikos kaltininko asmenybę, bet ne „nusikaltėlio (ar kriminalinę) asmenybę“ kaip tam tikrais požymiais apibūdinamą didesnį individo (tiek nusikaltusio, tiek nusikalstamų veikų neįvykdžiusio) visuomeninį pavojingumą rodantį asmenybės tipą.

Manau, jog netiksli ir „asmens (asmenybės) pavojingumo“ sąvoka – ji tarsi nusako nuolatinę nekintamą individo būseną bei būtinybę tokio žmogaus vengti, jo saugotis. Tačiau iš tiesų pavojingas būna ne tiek pats asmuo, kiek konkretūs įvairių veiksnių (tiek apibūdinančių patį kaltininką, tiek situacinių) sąlygoti jo veiksmai. Dėl to ir kaltininko asmenybės tyrimai, mano nuomone, turėtų būti atliekami ne prognostiniais (ir kontrolės), bet pirmiausia prevenciniais tikslais, t. y. turėtų būti siekiama ne identifikuoti bei „nukenksminti“ (įvairiomis kontrolės priemonėmis atimti galimybes nusikalsti) potencialiai visuomenei pavojingus asmenis, bet pirmiausia išsiaiškinti veiksnių, dalyvaujančių nusikalstamų veikų genezėje, susiformavimo priežastis bei sąlygas ir jas šalinti (arba bent jau mažinti jų poveikį konkrečiam individui).

4.1.1. Biologiniai veiksniai

Literatūroje paprastai išskiriami tokie agresyvumo raišką bei konkrečiai nusikaltimus žmogaus gyvybei determinuojantys biologiniai veiksniai:

1. *Biocheminiai sutrikimai:*

- a. neorotransmisijos (serotoninės ir dopamininės sistemų) sutrikimai. Nustatyta, kad asmenų, įvykdžiusių žiaurias žmogžudystes, likvoro⁹³ žymiai sumažėjęs metabolito (5-hidroksindolacetato) kiekis;
- b. monoaminooksidazės lygis. Nustatyta, jog smurtinius veiksmus įvykdžiusių asmenų trombocituose šis lygis yra žemesnis;

⁹² Christie, N. „Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė. Į gulagą Vakarų stiliumi“, Vilnius: Eugrimas, 1999, p. 149-171.

⁹³ Likvoras – tai galvos smegenų skystis. Sveiko žmogaus organizme visuomet yra apie 150-200ml likvoro (*Vilniaus greitosios pagalbos universitetinės ligoninės Neurochirurgijos skyriaus informacija. Prieiga per internetą: < http://www.neurosurgery.lt/GK_LCS.htm#9>*).

c. taip pat tyrimais įrodyta, jog žemas plazmos cholesterolio lygis (vid. 4,8 mol/l) yra susijęs su didesniu tokių asmenų agresyvumu⁹⁴.

2. *Hormoniniai sutrikimai* – nuo 49 iki 79 procentų moterų, įvykdžiusių sunkius kūno sužalojimus ir žmogžudystes, šias veikas padaro priešmenstruaciniu arba menstruaciniu periodu, keičiantis estrogenų, progesterono ir prolaktino lygiams. Neabejotinai ir vyrų polinkį smurtiniams veiksams nulemia androgeniniai hormonai. Taip pat nustatyta agresyvumo koreliacija su testosterono, 17-estradolio ir estrogeno lygiu⁹⁵.

3. *Chromosomų aberacija*, ypač lytinių chromosomų XY sutrikimai. Asmenys su kariotipu 47XYY linkę elgtis agresyviai, nusikalstamai. Toks tipas dažniau nustatomas vyrų kalėjimuose⁹⁶.

4. *Kūno sandaros ypatumai*. Dar Č. Lambrozo kalbėjo apie asmens kūno sandaros ir nusikalstamo elgesio tarpusavio priklausomybę. Vėliau koreliacijas tarp asmens kūno sandaros ir asocialaus elgesio nustatė konstitucinės psichologijos atstovas W.H. Sheldon – nustatyta, jog tarp įvykdžiusių ypač žiaurius nusikaltimus, dominuoja mezomorfinio tipo vyrai su gerai išvystytu skeletu ir muskulatūra⁹⁷. Žinoma, šios koreliacijos buvimas nereiškia priklausomybės ryšių buvimo, todėl neaišku, kokių būdu šie du požymiai – kūno sandaros ypatumai ir žiaurių nusikaltimų įvykdymas – tarpusavyje siejasi, tačiau jau vien pats koreliacijos buvimas kelia susidomėjimą bei nuostabą.

5. *Paveldimumas*. Lyginant įvaikintų berniukų, jų biologinių tėvų ir tėvių kriminalinę patirtį, nustatyta, kad tėvų nusikaltėlių vaikai, auginti normalių tėvių, nusikalsdavo 2 kartus dažniau, o augę pas nusikalstančius tėvius – 4 kartus dažniau, negu normalių tėvų vaikai, auginti normalių tėvių⁹⁸.

6. *Intoksikacijos psichoaktyviomis medžiagomis*, ypač alkoholiu, kuris smarkiai mažina impulsų kontrolę, kritiką ir taip vadinamą ego apsaugą. Panašiai veikia simulantai (amfetaminai, kokainas, fenciklidinas ir kt.)⁹⁹.

Apibendrinant pasakytina, jog nei vienas iš nurodytų biologinių faktorių negali būti laikomas svarbiausiu, turinčiu didžiausią įtaką nusikaltimo žmogaus gyvybei formavimesi – būtina visus juos

⁹⁴ Daškevičius, K. „Teismo psichiatrinis agresijos aspektas“ // Agresija ir smurtas – psichikos norma ir patologija, Vilnius: 2001, p. 29-36.

⁹⁵ Ten pat.

⁹⁶ Ten pat.

⁹⁷ Ten pat.

⁹⁸ Ten pat.

⁹⁹ Ten pat.

vertinti kompleksiskai. Ir nors žmogus savo prigimtimi yra biologinė būtybė, tačiau vien biologiniai faktoriai negali paaiškinti konkretaus žmogaus elgesio, o juo labiau nusikaltimų žmogaus gyvybei priežasčių.

4.1.2. Psichologiniai veiksniai

Psichologiniais nusikaltimus žmogaus gyvybei determinuojančias veiksniais laikomi tam tikri psichologinių asmenybės bruožų nukrypimai bei asmenybės sutrikimai¹⁰⁰, kurie, sąveikoje su išorine aplinka, nulemia nusikaltimų žmogaus gyvybei įvykdymą.

Kalbant apie nusikaltimus žmogaus gyvybei yra išskiriami suvaržytos (*over-controlled*) bei visiškai savęs nekontroliuojančios (*under-controlled*) asmenybės tipai¹⁰¹. Suvaržytos asmenybės tipo (arba pernelyg save kontroliuojantys) asmenys yra neimpulsyvūs, kantrūs, pasyvūs, švelnūs, griežtai slopina, valdo agresijos pasireiškimą, savo pyktį yra linkę slėpti po abejingumo kauke. Tačiau labai intensyvios arba ilgai trunkančios provokacijos atveju tokių asmenų kantrybė trūksta, ir tada šie, atrodytų nuolankūs žmonės, nelaukiai griebiasi smurto, o „išsikrovę“ vėl grįžta į pasyvumo būseną¹⁰². Šie asmenys neretai įvykdo vienkartinis nusikaltimus žmogaus gyvybei. Tuo tarpu visiškai savęs nekontroliuojantys asmenys agresijos impulsus geba slopinti labai menkai, todėl tokie asmenys neretai smurto griebiasi pajutę menkiausią provokaciją¹⁰³.

Taip pat nusikaltimus žmogaus gyvybei įvykdžiusiems asmenims neretai nustatomas asocialios asmenybės tipas (arba asocialaus tipo asmenybės sutrikimas). Tai asmenybės bruožų, dažniausiai pirmą kartą pasireiškiančių paauglystėje, išliekančių visą gyvenimą ir nulemiančių socialinę dezadaptaciją, visuma. Asocialaus tipo asmenys yra egoistiški, impulsyvūs, nekritiški, visada galvoja, kad yra teisūs, nuo vaikystės konfliktuoja su tėvais, mokytojais, bendraamžiais, dar besimokydami mokykloje pradeda bėgti iš namų, valkatauja. Sistemingas darbas jiems nepakeliamas. Dažnai pradeda vartoti narkotines medžiagas, alkoholį, tačiau jį toleruoja prastai, išgėrę tampa pikti, agresyvūs. Mėgsta riziką, linkę nusikalsti, jiems nebūdingi kaltės, atsakomybės

¹⁰⁰ Asmenybės sutrikimas – tai asmenybės sutrikusios raidos būklė, kuri, kartą susiformavusi, lieka visą gyvenimą. Tačiau asmenybės sutrikimas nelaikomas liga (*Radavičius, L. E. „Teismo psichiatrija: istorija ir dabartis“, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004, p. 266-267.*

¹⁰¹ Brookman, F. *Understanding homicide*, Sage Publications: 2005, p. 75-100.

¹⁰² Žukauskienė, R. „Kriminalinio elgesio psichologija“, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 349-351.

¹⁰³ Brookman, F. *Understanding homicide*, Sage Publications: 2005, p. 75-100.

jausmai¹⁰⁴. Pažymėtina, jog asocialaus tipo asmenybės sutrikimas būdingas už nusikaltimus žmogaus gyvybei nuteistiems vyrams, tačiau tarp už šiuos nusikaltimus nuteistų moterų jis neaptinkamas – moterims dažniausiai nustatomi emociškai nestabilus¹⁰⁵, histrioninis¹⁰⁶ bei mišrus asmenybės tipai¹⁰⁷.

Įdomus 1992-1998 metais Utenos ekspertiniame skyriuje¹⁰⁸ atliktas tyrimas. Jo metu tirtos 63 areštuotos moterys, 33 iš jų buvo kaltinamos buitinio pobūdžio (smūgiai į gyvybiškai svarbias kūno vietas (kaklą, krūtinę, galvą), skandinimas, smauginimas, dusinimas. Dauguma atvejų (97 proc.) nusikaltimas buvo įvykdomas vienkartinio eksceso metu. Tik viena moteris savo vaiką kankino dvejus metus). Kitos buvo kaltinamos sunkių kūno sužalojimų įvykdymu. Tyrimo autoriai išskyrė dvi tiriamųjų grupes:

1. 8 moterys (24,2 proc. atvejų) nusikaltimus žmogaus gyvybei įvykdė būdamos ūmios psichozės būsenoje dėl patologinės motyvacijos – kliedėjimų, klausos haliucinacijų, depresijos, nerimo, baimės. Šešioms šių moterų diagnozuota šizofrenija, po vieną reaktyvinė depresija ir involiucinis paranoidas. Visais 8 atvejais moterys pripažintos nepakaltinamomis ir joms skirtos priverčiamosios medicinos priemonės.

2. 25 moterys nusikaltimo žmogaus gyvybei vykdymo metu buvo mažesnės ar didesnės emocinės įtampos depresinės būsenos, nesiekiančios psichozės lygio. Teismas jas pripažino pakaltinamomis. Šios tiriamosios nusikaltimus žmogaus gyvybei įvykdė dėl realių buitinių motyvų – dažniausiai konfliktinėje situacijoje besigindamos, bandydamos užkirsti kelią vyro agresijai. Veiksmai dažniausiai buvo nulemti situacijos, išgyvenimai konkretūs, atspindintys realią psichotraumuojančią situaciją, nusikaltimo įvykdymo metu veikė tikslingai, nuosekliai, motyvacija

¹⁰⁴ Žukauskienė, R. „Kriminalinio elgesio psichologija“, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 55.

¹⁰⁵ Būdinga greita emocijų kaita, savikontrolės stoka, polinkis žalotis, impulsyvumas (*Psichologijos žodynas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 12-13; Radavičius, L. E. „Teismo psichiatrija: istorija ir dabartis“, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004, p. 268-269).*

¹⁰⁶ Histrioninio (isterinio) tipo asmenybei būdingas įtaigumas, teatrališkumas, egocentriškumas, emocijų paviršutiniškumas ir labilumas, manipuliuojantis elgesys, siekiant patenkinti savo poreikius (*Radavičius, L. E. „Teismo psichiatrija: istorija ir dabartis“, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004, p. 268-269).*

¹⁰⁷ 1994-1998 metais baudžiamosiose bylose atliktos suimtų moterų stacionarinės teismo psichiatrinės ekspertizės duomenimis, 73% asmenybės sutrikimų turinčių moterų įvykdė nusikaltimus žmogaus gyvybei (likusios asmenybės sutrikimų turinčios moterys buvo suimtos už kitokio pobūdžio nusikalstamas veikas). Dažniausiai pasitaikantys asmenybės sutrikimai buvo emociškai nestabilus tipas (85%), histrioninis tipas (9,8%, tačiau pažymėtina, jog 100% šio asmenybės tipo moterų įvykdė nusikaltimus žmogaus gyvybei), mišrus tipas (5,2%). Įdomu yra tai, kad nebuvo išaiškinta nei vieno kitokio asmenybės sutrikimo tipo: paranoidinio, šizoidinio ar, kaip minėta, dažnai vyrams būdingo asocialaus tipo asmenybės sutrikimo (*Marcinkevičienė, J.; Daškevičius, K. „Sutrikusios asmenybės moterys ir jų nusikaltimai Lietuvoje“ // Agresija ir smurtas – psichikos norma ir patologija, Vilnius: 2001, p. 140-145).*

¹⁰⁸ Didžiokienė, J. „Sunkios moterų agresyvios veikos ir jų teismo psichiatrinis vertinimas Utenos ekspertiniame skyriuje 1992-1998 m. // Agresija ir smurtas – psichikos norma ir patologija, Vilnius: 2001, p. 43-48.

psichologiškai suprantama, nelydima aktyvios psychopatologijos. 18 iš 25 šios grupės moterų (72 proc.) nusikaltimo metu buvo apsvaigusios nuo alkoholio, o tai neabejotinai turėjo tam tikros įtakos nusikaltimo įvykdymui, tačiau tai buvo paprasto girtumo būsenos¹⁰⁹. Šios grupės tiriamosioms nustatyti tokie asmenybės sutrikimai:

1) 70% atvejų – isteriniai charakterio bruožai – tai egocentriškos, dirglios, emociškai labilios, nekantrios, kaprizingos, greitai įsižeidžiančios, ūmios, linkusios į fantazijas moterys, kurias ilgą laiką veikė psihogeninė traumuojanči situacija buityje, nuoširdumo stoka šeimoje, neištikimybė, konfliktiniai santykiai su sutuoktiniu, namiškiais, irzlūs, ligoti mažamečiai vaikai, buitiniai rūpesčiai. Po nusikaltimo padarymo buvo kaltinami aplinkiniai, reikalaujama užuojautos, stebėta neurotinio lygio depresija, gynyba, demonstratyvūs suicidiniai bandymai.

2) 24,2% tiriamųjų nustatytos psichotinės būklės¹¹⁰.

3) 15,2% – depresija (lengvos ir vidutinio sunkumo depresijos epizodai). Gana ilgą laiką tokios moterys gyveno didelėje emocinėje įtampoje, buvo nuolat terorizuojamos sutuoktinio – visais atvejais jų aukomis tapo jų vyrai;

4) 15,2% – lengvas protinis atsilikimas. Dauguma tokių moterų gyveno asocialiai, piktnaudžiavo alkoholiu, nusikaltimo motyvacija primityvi, daugiausia atspindinti intelekto lygį, pavyzdžiui, 20 metų moteris peiliu mirtinai sužalojo vyriškį todėl, kad šis po eilinio lytinio santykio jai neatsilygino – nedavė prašytų 10 litų);

5) 12,2% – alkoholinės priklausomybės sindromas.

Kaip matėme, daliai aptartame tyrime dalyvavusių nusikaltimais žmogaus gyvybei kaltintų moterų buvo diagnozuotos psichinės ligos ir jos pripažintos nepakaltinamomis. Apskritai skirtingose šalyse atvejų, kai nusikaltimus žmogaus gyvybei įvykdo psichinėmis ligomis sergantys asmenys, skaičius svyruoja nuo 2 iki 53 procentų¹¹¹, todėl apie tiesioginę psichikos ligų kaip nusikaltimus žmogaus gyvybei determinuojančio veiksnio įtaką kalbėti negalima. Tačiau vieningai sutariama, jog

¹⁰⁹ Alkoholinis girtumas gali būti paprastas (fiziologinis) ir patologinis. Paprasto girtumo būsenoje normalus psichinis kaltininko ryšys su išoriniu pasauliu paprastai nenutrūksta. Tuo tarpu patologinio girtumo būsenos asmuo tikrovę suvokia iškreiptai, todėl negali suprasti savo veiksmų esmės ir jų valdyti. Faktiškai patologinis girtumas yra trumpa ir ūmi psichozė, pasireiškianti prieblandiniu sąmonės sutrikimu, kuriam būdingas gilus sąmonės sutrikimas, bet kartu ir gebėjimas atlikti nuoseklius, tačiau automatinius, nesąmoningus veiksmus. Tokie asmenys paprastai pripažįstami nepakaltinamais (*Radavičius, L. E. „Teismo psichiatrija: istorija ir dabartis“, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004, p. 196, 250*).

¹¹⁰ Psichozė – sunkus (ūminis arba lėtinis) psichikos sutrikimas, kuomet žmogus iškreiptai suvokia aplinką, apstemta jo sąmonė, pakinta savimonė, elgesys ir santykiai su aplinka (*Psichologijos žodynas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 245-246*).

¹¹¹ Apie Lietuvos rodiklius buvo kalbėta skyriuje „Bylos pirmosios teismuose“. Žr. p. 31-32.

kai kurių asmenybės sutrikimų turintys asmenys turėtų būti stebimi atidžiau – ypač tai pasakytina apie asmenis, kuriems būdingas ypatingas žiaurumas, bei asmenis, kurie serga priklausomybės nuo įvairių psichiką veikiančių medžiagų ligomis¹¹². Tas pats pasakytina ir apie asmenybę sutrikimus – jie neabejotinai koreliuoja su nusikaltimais žmogaus gyvybei, tačiau ne visi asmenybės sutrikimų turintys individai nusikalsta, o dar mažiau jų įvykdo nusikaltimus žmogaus gyvybei. Todėl išskirtus asmenybės sutrikimus galima laikyti vienu iš nusikaltimų žmogaus gyvybei genezėje dalyvaujančių veiksnių, tačiau jokių būdu ne vieninteliu ir/arba tiesioginiu šių nusikaltimų determinantu.

4.1.3. Socialiniai veiksniai

Iš socialinių nusikalstamų veiku, o taip pat ir nusikaltimų žmogaus gyvybei genezėje dalyvaujančių veiksnių literatūroje nurodomi tokie veiksniai kaip santykinis skurdas ir nedarbas, aukštas skyrybų lygis šalyje, populiacijos mažėjimas, rasinių bei etninių mažumų koncentracija, kriminalinė subkultūra, koncentrinė zona, kurioje gyvena konkretus asmuo¹¹³, o taip pat tokie asmenybės socializacijos¹¹⁴ procese dalyvaujantys veiksniai kaip ankstyva tiek tiesioginė, tiek netiesioginė (stebint smurto vartojimą prieš kitus asmenis arba šeimos narius) smurto patirtis, tėvų alkoholinė priklausomybė (ypač tėvo), nepilna (vieno iš tėvų), taip pat disfunkcinė šeima, įvairūs auklėjimo šeimoje bei šeimos narių tarpusavio santykių ypatumai (tėvų globos trūkumas, emocinis atstūmimas, prieštaringas auklėjimas) ir kt.

¹¹² Brookman, F. Understanding homicide, Sage Publications: 2005, p. 89-90.

¹¹³ Čia vertėtų prisiminti ekologinę, anomijos, delikventų bei delikvencijos subkultūros, kontrolės bei konflikto kriminologines teorijas (Dobryninas, A.; Sakalauskas, G.; Žilinskienė, L. „Kriminologijos teorijos“, Vilnius: 2008, p. 43-152).

¹¹⁴ Psichologiniu požiūriu socializacija apibrėžiama kaip egzistuojančių elgesio normų ir vertybių sistemų, socialinių vaidmenų interiorizacija, socialinės patirties perėmimas bei atgaminimas asmenybės veiklos ir bendravimo metu (Valickas, G. „Psichologinės asocialaus elgesio ištakos“, Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997, p. 14). Sociologijoje socializacija apibrėžiama kaip socialinės sąveikos procesas, kurio metu žmonės perima žinias, vertybes, nuostatas, elgesį, būtinus efektyviam dalyvavimui visuomenėje. Socializacijos procesas, pasak sociologų, yra sąlygotas tiek mūsų biologinės prigimties, tiek ir kultūros. Nors sociologijoje nėra vieningos nuomonės, kuri socializacijos sąlyga – prigimtis ar kultūra – yra reikšmingesnė, tačiau sutariama, jog socializacija yra abiejų šių sąlygų sąveikos procesas (Dumbliauskas, V. „Sociologija. Metodinė priemonė“, Vilnius: VPU, 1999, p. 14-15). Mano nuomone, kriminologiniu požiūriu asmenybės socializacija (tiksliau – desocializacija) turėtų būti suprantama kaip asmenybės (bruožų) formavimosi ir integracijos į konkrečią visuomenę procesas, kurio metu asmuo išmoksta kalbą, įgyja pagrindinius gyvenimo įgūdžius, perima įvairias elgesio taisykles, formuoja savo, dažniausiai nesutampantį su didžiosios visuomenės dalies, vertybes, siekias ir pasirenka jam priimtinas, tačiau konkrečioje socialinėje aplinkoje netoleruotinus, smerktinus norų įgyvendinimo būdus.

Šiame kontekste paminėtinas Lenkijos teismo psichiatrijos stacionare atliktas tyrimas¹¹⁵, kuriuo nustatyta, jog dauguma agresyvius nusikaltimus (taip pat ir nusikaltimus žmogaus gyvybei) įvykdžiusių tiriamųjų vaikystėje buvo patyrę tiesioginę arba netiesioginę agresiją, turėjo socialinės ir emocinės adaptacijos problemų, todėl buvo įgiję žemus profesinius gebėjimus, dažnai neturėjo pastovaus darbo bei gyvenimo partnerio, taip pat beveik nepalaikė ryšių su savo tėvais ir kitais šeimos nariais, piktnaudžiavo alkoholiu, neretai prieš tai jau buvo patekę į teisėsaugos akiratį. Be to, daugumai tiriamųjų buvo nustatyti CNS (*central nervous system dysfunctions*) sutrikimai, taip pat asocialios asmenybės sutrikimas. Dėl to jiems buvo būdingas nepakankamas socialinio elgesio normų perėmimas; negalėjimas atidėti poreikių patenkinimo; sumažėjęs gebėjimas kontroliuoti emocines reakcijas, impulsyvumas ir ūmus būdas (greitai supykstantis); išvalgos, intuicijos nebuvimas; įtarumas ir priešiškus aplinkai; nesugebėjimas sukurti stabilių emocinių ryšių. Šie sutrikimai, viena vertus, yra įvairių jau aptartų asmenybės socializacijos proceso trūkumų pasekmė, o kita vertus atlieka desocializuojančio veiksnio funkciją, t. y. riboja galimybes integruotis į visuomenę, didina socialinę bei emocinę atskirtį, skatina bei palaiko dezadaptaciją. Taip pat daugumos tiriamųjų bendravimo įgūdžiai bei socialinio elgesio normų perėmimas buvo menki. Būtent dėl to dauguma tiriamųjų nemokėjo adekvačiai bei kritiškai vertinti savęs ir galimų savo veiksmų padarinių, todėl dažnai dėl savo agresyvaus elgesio neįvertino kaltės, o buvo linkę kaltinti aukas, dažnai jautėsi suklaidinti¹¹⁶.

Tyrimo autorių M. Gordon ir Z. Majchrzyk nuomone, gauti rezultatai leidžia daryti išvadą, jog gana didelė agresyvių nusikaltėlių dalis negali pakeisti savo funkcionavimo – kadangi nebuvo

¹¹⁵ Tyrime dalyvavo 225 vyrai, suskirstyti į tris grupes: pirmojoje grupėje buvo 80 smurtiniais veiksmais prieš savo artimuosius (sutuoktinius arba giminaičius) įtariamų arba kaltinamų vyrų (22% jų buvo kaltinami nužudymu, 10% pasikėsiniu nužudyti; 32% fiziniu ar psichiniu blogu elgesiu (*maltreatment*), 11% seksualinio prievartavimo arba tvirkinaisiais veiksmais, 3% kitokiu agresyviu elgesiu (padeginėjimas, grasinimai)); antrąją grupę sudarė 83 vyrai, įtariamai arba kaltinami seksualinio pobūdžio nusikaltimais (ne šeimos narių ar giminaičių atžvilgiu), o trečiąją grupę sudarė 62 nužudymais (ne savo šeimos narių arba giminaičių) įtariamai arba kaltinami 17-25 metų amžiaus jaunuoliai. Tyrimu buvo siekiama patikrinti iškeltą hipotezę, jog smurtinių nusikaltimų ir konkrečiai nusikaltimų žmogaus gyvybei priežastys glūdi kaltininko nesugebėjime išgyventi kaltės ir asmeninės atsakomybės už savo veiksmus jausmų. Taip pat buvo siekiama, pasitvirtinus iškeltai hipotezei, nustatyti nesugebėjimą išgyventi nurodytus jausmus nulėmusias aplinkybės. Todėl tyrimo metu taip pat buvo analizuojami tokie veiksniai kaip socialinės sąlygos (aplinka, kurioje tiriamieji augo), socialinės adaptacijos kokybė, protiniai sugebėjimai, asmenybės sutrikimai bei pačių tiriamųjų požiūris į įvykdytas nusikalstamas veikas (Gordon, M.; Majchrzyk, Z. „*Aggressive offenders' ability to evaluate one's own deeds and experience guilt*“ // *Agresija ir smurtas – psichikos norma ir patologija*, Vilnius: 2001, p. 57-64).

¹¹⁶ Tyrimu nustatyta, jog tik labai nedidelė dalis kiekvienos grupės tiriamųjų dėl įvykdytos nusikalstamos veikos iš tiesų jautėsi kalti: atitinkamai 13%, 4% ir 17% pirmosios, antrosios ir trečiosios grupės tiriamųjų. Tuo tarpu net 49% pirmosios, 31% antrosios ir 48% trečiosios grupės tiriamųjų savo elgesį racionalizavo kaltindami auką (Gordon, M.; Majchrzyk, Z. „*Aggressive offenders' ability to evaluate one's own deeds and experience guilt*“ // *Agresija ir smurtas – psichikos norma ir patologija*, Vilnius: 2001, p. 57-64).

išvystyti vidiniai kritiško bei adekvataus elgesio vertinimo bei kontrolės mechanizmai, išorinė bausmė bus priimta kaip nepelnyta, taigi neteisinga. Taigi tokiu atveju bausmė nusikaltusio asmens nepaveiks taip, kad toliau jis savo gyvenimo tikslų siektų teisėtai būdais ir priemonėmis, bet priešingai – padidins priešišumą bei nepasitikėjimą valstybe, teisėsaugos institucijomis bei visuomene, mažins resocializacijos (nors, atsižvelgiant į tai, kad šie asmenys nebuvo tinkamai socializuoti, galbūt tiksliau būtų kalbėti apie socializaciją) galimybes.

Apibendrinant pasakytina, jog visi aptarti kaltininko asmenybės požymiai, visos jo biologinės, socialinės bei psichologinės savybės neabejotinai daro įtaką asmens elgesiui. Tačiau negalima pamiršti ir to, kad nusikaltimo žmogaus gyvybei situacijoje dalyvauja ne vienas, bet mažiausiai du asmenys: kaltininkas ir jo auka. K. Jovaišo¹¹⁷ teigimu, nukentėjusysis nėra beveidis, statiškas nusikaltimo objektas, bet aktyvi asmenybė su savo gyvenimo pozicija, elgesio stereotipais. Nukentėjusysis veikia konkrečioje nusikaltimo situacijoje, ją atitinkamai vertina, savo poelgiais sukelia tam tikras kaltininko emocijas – jis gali užkirsti kelią nusikaltimui, sudaryti kliūtis, arba atvirkščiai, palankias sąlygas nusikaltimui padaryti ar net jį išprovokuoti. Tai priklauso nuo nukentėjusiojo psichologinės būsenos, elgesio pobūdžio, emocinės-valinės sferos ypatumų. Būtina atkreipti dėmesį ir į tai, jog konkreti nusikaltėlio ir aukos santykių konfliktinė situacija yra nuolat besikeičiantis procesas – neretai viena situacija pereina į kitą, todėl konflikto kaltininkas gali tapti nusikaltimo žmogaus gyvybei auka ir atvirkščiai. Todėl, kalbant apie nusikaltimų žmogaus gyvybei priežastis, būtina atsižvelgti ne tik į kaltininko, bet ir į nukentėjusiojo asmenybės (biologinių, socialinių bei psichologinių) savybių (bruožų) visumą, jų tarpusavio sąveiką bei išorinį šių veiksnių pasireiškimą konkrečioje dinaminėje situacijoje.

Be to svarbu paminėti, jog visi nurodyti psichologiniai ir socialiniai veiksniai tam tikra dalimi nulemia selektyvumą, t. y. psichikos sutrikimų turinčių ir/arba žemiausio socialinio statuso asmenų įvykdyti nusikaltimai žmogaus gyvybei neabejotinai yra dažniau ir lengviau išaiškinami nei psichiškai sveikų ir iš anksto apgalvota tyčia (apgalvojus kiekvieną nusikaltimo aspektą, pėdsakų ir lavono paslėpimo būdą, vietą, pasiruošus priemones bei įrankius ir t. t.)veikiančių asmenų įvykdyti nusikaltimai žmogaus gyvybei. Todėl, kaip buvo minėta, kalbant apie nusikaltimų žmogaus gyvybei kaltininko asmenybę bei darant apibendrinančias išvadas, būtina prisiminti, jog iš esmės yra kalbama tik apie išaiškintų, bet ne visų įvykdytų nusikaltimų žmogaus gyvybei kaltininkų asmenybę.

¹¹⁷ Jovaišas, K. „Tyčinių nužudymų viktimologinis aspektas“, Socialistinė teisė, 1988, Nr. 4, p. 25-31.

Kadangi nusikaltimai žmogaus gyvybei tarpusavyje nėra identiški ir gali įgauti skirtingas formas (pavyzdžiui, vaiko nužudymas skiriasi nuo išprievartavimo metu įvykdyto nusikaltimo žmogaus gyvybei, o dėl gaujų tarpusavio karų vykdomi kitos gaujos narių žudymai skiriasi nuo buitinio konflikto metu įvykdyto sutuoktinio ar šeimos nario gyvybės atėmimo), toliau aptarsime dažniausiai pasitaikančioms (vadinamosioms tipinėms¹¹⁸) nusikaltimų žmogaus gyvybei formoms reikšmingus situacinius veiksnius.

4.2. Situaciniai veiksniai

Bet kokios nusikalstamos veikos situacija yra ta erdvė, kurioje pasireiškia tam tikros kaltininko savybės, jo asmenybės bruožai bei santykis su išorine aplinka. Kalbant apie nusikaltimų žmogaus gyvybei formavimosi mechanizmą, literatūroje išskiriami tokie pagrindiniai, dažniausiai pasitaikantys situaciniai modeliai:

I. Vyro-vyro interakcija. Kaip buvo minėta, nusikaltimų žmogaus gyvybei struktūroje dominuoja vyrų įvykdyti nusikaltimai. Minėta ir tai, jog nusikaltimų žmogaus gyvybei aukomis dažniausiai taip pat tampa vyrai. Taigi, tiek Lietuvoje, tiek užsienio šalyse nusikaltimų žmogaus gyvybei situacijose vyrauja vyro-vyro interakcija. Literatūroje¹¹⁹ nurodomos dvi pagrindinės vyro-vyro nusikaltimų žmogaus gyvybei situacijos: keršto homicidas ir konfrontacinis homicidas.

Konfrontacinis homicidas apibūdinamas kaip spontaniška vyrų kova dėl garbės. Kaltininkas ir auka įsitraukia į spontanišką disputą, kuris perauga į smurtinę konfrontaciją, kuri baigiasi vieno iš konfrontuojančių vyrų mirtimi. Disputas gali išsivystyti dėl įvairių priežasčių, tiek tarp pažįstamų, tiek tarp nepažįstamų asmenų. Konfrontacinių gyvybės atėmimų scenarijai gali būti labai įvairūs, tačiau visiems jiems būdingas bendras modelis – kaltininkas ir auka įsitraukia į nesutarimą ir, nepaisant galimybės bet kuriuo momentu konfrontaciją nutraukti, nei vienas iš konfrontuojančiųjų nenusileidžia, toliau tęsia žodinę ir/arba smurtinę ataką, kol galiausiai konfliktas baigiasi vieno iš dalyvių mirtimi¹²⁰. Tipiškas literatūroje pateikiamas pavyzdys yra jaunuolių apsižodžiavimai ir

¹¹⁸ Brookman, F. Understanding homicide, Sage Publications: 2005, p. 1-27.

¹¹⁹ Ten pat, p. 121-161.

¹²⁰ Tipinį konfrontacinio homicido vystimosi modelį pateikia kriminologas David Luckenbill: Pirma stadija – veiksmo pradžia: auka įžeidžia kaltininką. Antra stadija – interpretacija: kaltininkas tai supranta kaip asmeninį įžeidimą; Trečia stadija – kaltininko atsakas: kaltininkas atsilygina žodiniu iššūkiu arba fizine ataka. Šioje stadijoje kito žmogaus gyvybės atimama labai nedaugeliu atvejų (Luckenbill pavyzdyje 10 procentų). Ketvirta stadija – aukos atsakas: auka (jei dar neeliminuoja) išreiškia nesutikimą su kaltininko žodine ar fizine ataka. Penkta stadija – susitarimas: kadangi nei viena

susistumdymai naktinio klubo šokių aikštelėje arba prie įėjimo į naktinį klubą. Pažymėtina, jog Anglijoje ir Velse šis konfrontacinio homicido scenarijus yra ypač dažnas, todėl naktinio pasilinksminimo vietos, kuriose susirenka daug alkoholi vartojančių jaunuolių, laikomos savotiškomis rizikos zonomis. Tačiau vadinamosios garbės varžybos tuo neapsiriboja – nemažai konfrontacijų kyla dėl įvairių kaimynų tarpusavio nesutarimų ir įvyksta šalia aukos arba kaltininko namų arba juose.

Keršto homicidas apibūdinamas kaip suplanuotas užpuolimas – dėl praeityje patirtos nuoskaudos (priežastys gali būti labai įvairios – įžeidimas, nepageidaujamas elgesys su kaltininku ar jam brangiais asmenimis, pavyzdžiui, kaltininko šeimos nariais, sutuoktine, partnere ir pan.) kaltininkas suplanuoja nužudyti auką. Šiam nusikaltimui yra ruošiamasi, apgalvojamas nusikaltimo žmogaus gyvybei įvykdymo būdas, paruošiamos priemonės, įrankiai, todėl auka turi labai mažai galimybių pasipriešinti.

Apskritai vyrų įvykdyti kito vyro gyvybės atėmimai aiškinami labai įvairiai, tačiau esminis akcentas yra vyriško identiteto ir garbės gynimas, vyriškumo ekspresija. Smurtas, kuris gali pasibaigti vieno iš konflikto dalyvių mirtimi, yra naudojamas siekiant įrodyti savo vertę, išgauti iš kito žmogaus pagarbą. Pasak J. Gilligan, kuo asmuo turi mažiau savigarbos, tuo labiau jam reikia išorinio pripažinimo, o tais atvejais, kai žmogus stokoja savigarbos ir jaučiasi nesugebantis jos išgauti kitų pagarbos ar susižavėjimo savo laimėjimais ir asmenybe, vienintelė išeitis jiems gali pasirodyti pagarba baimės pavidalu. Žinoma, vien pažeminimo bei gėdos jausmas netampa tiesiogine smurto priežastimi – tam, kad asmuo imtųsi smurto, jam turi būti (dar) neišsivystęs sugebėjimas suprasti savo jausmus, o būtent – kaltės ir sąžinės graužimo dėl kitam padarytos skriaudos, užuojautos, meilės ir rūpinimosi kitais ar net pagrįstos baimės dėl atpildo už smurtą (kaip buvo minėta, būtent šie požymiai būdingi asocialios asmenybės tipui, kuris dažniausiai nustatomas nusikaltimus žmogaus gyvybei įvykdžiusiems vyrams). Be to, toks asmuo turėtų nesuvokti, jog turi kitų – taikių savigarbos palaikymo ar atkūrimo būdų (tai paprastai siejama su socialinių, bendravimo įgūdžių neturėjimu bei nemokėjimu taikiai spręsti kilusius konfliktus – kiekvienas konfliktas tokiu atveju priimamas kaip asmeninis įžeidimas, negarbė ir gėda)¹²¹. Iš esmės tuo paaiškinamas ir faktas,

pusė nesirengia nusileisti, įvyksta nebylus susitarimas tęsti konfrontaciją; Šešta stadija – padariniai: „auka krenta ir kaltininkas nuskrenda nuo scenos, savanoriškai pasilieka scenoje arba nesavanoriškai žiūrovų arba policijos yra laikomas scenoje“ (Luckenbill, D. F. „Criminal homicide as Situated Transaction“, *Social Problems*, 25(2), 1977, p. 176–186).

¹²¹ Gilligan, J. „Smurto prevencija“, Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 29-37.

kad dažniausiai nusikaltimus žmogaus gyvybei įvykdo palyginti žemą išsilavinimą turintys vyrai¹²² – teigiama, jog vyrai, kurie yra gerai integravęsi į ekonominės sėkmės vaidmenį, sugeba kitais būdais nei smurtas įrodyti savo vyriškumą, patys jaustis vertingi bei pelnyti aplinkinių pagarbą.

Taip pat pažymėtina, jog nemaža dalis nusikaltimų žmogaus gyvybei (tiek konfrontacinių, tiek keršto) įvykdoma alkoholinės intoksikacijos būsenoje – Lietuvos pataisos įstaigose atlikto tyrimo duomenimis, net 85,9 procentai tyčinius nusikaltimus žmogaus gyvybei įvykdžiusių asmenų nusikaltimo metu buvo apsvaigę nuo alkoholio¹²³. Be abejo, alkoholinio apsvaigimo būseną negali būti laikoma tiesiogine nusikaltimo žmogaus gyvybei įvykdymo priežastimi, tačiau alkoholis atlieka savikontrolės slopinimo funkciją, didina pasitikėjimą savimi, tačiau kartu didina ir jautrumą aplinkinių demonstruojamai nepagarbai (tikrai arba tariamai)¹²⁴.

II. Vyro-moters interakcija. Pažymėtina, jog iš Anglijoje ir Velse 1995-2000 metais nužudytų moterų nužudymų 57% atvejų kaltininkas buvo esamas ar buvęs vyras, vaikinai ar intymus partneris, ir tik mažiau nei 8% moterų buvo nužudytos nepažįstamųjų. Likusi dalis buvo nužudyta kitų šeimos narių, draugų ir pažįstamų. Dėl to daroma takoskyra tarp moterų – intymių partnerių ir nepažįstamųjų nužudymų.

Intymių partnerių nužudymai dažnai susiję su išsiskyrimu arba jo grėsme. Partneris paprastai buvo apimtas seksualinio pavydo arba baimės prarasti partnerę (savininkiškumo – savotiško keršto). Dėl šios priežasties partnerės paprastai buvo nužudomos tais atvejais, kai kaltininko ir aukos tarpusavio santykių trukmė siekė penkerius-dešimt metų ir daugiau. Tokiais atvejais nusikaltimai žmogaus gyvybei tam tikra apimtimi buvo planuoti. Tuo tarpu neseniai suformuotų santykių atveju, smurtas buvo labiau spontaniškas, atsirandantis dėl tam tikro ginčo, bet ne dėl išsiskyrimo grėsmės (labiau dėl noro kontroliuoti partnerę ir jos priešinimosi tam – savotiška vyro-moters konfrontacija).

Nepažįstamų moterų nužudymai dažniausiai įvykdomi spontaniškai, kaip būdas įvykdyti kitą nusikaltimą (pavyzdžiui, plėšimą, seksualinio pobūdžio nusikaltimą) ar kito nusikaltimo pasekmė arba kaip eismo įvykio padarinys.

¹²² Lietuvos pataisos įstaigose atlikto tyrimo duomenimis, tik 2,38 procentai tiriamųjų (pažymėtina, jog buvo tiriami tik už tyčinius nusikaltimus žmogaus gyvybei nuteisti asmenys, tačiau atsižvelgiant į tai, jog tyčiniai nusikaltimai žmogaus gyvybei sudaro didžiąją dalį visų Lietuvoje įvykdomų nusikaltimų žmogaus gyvybei, darytina išvada, jog įtraukus už neatsargius gyvybės atėmimus nuteistuosius asmenis, duomenys neturėtų labai žymiai skirtis) buvo įgiję aukštąjį išsilavinimą, o 74,5 procentai tiriamųjų neturėjo net vidurinio išsilavinimo. (Sirvydis, V. „Agresyvumo raiška tyčinių nužudymų genezėje“, *Jurisprudencija*, 2003, t. 38(3), p. 46-56.)

¹²³ Sirvydis, V. „Agresyvumo raiška tyčinių nužudymų genezėje“, *Jurisprudencija*, 2003, t. 38(3), p. 46-56.

¹²⁴ Plačiau apie alkoholio poveikį žmogaus organizmui bei išoriniam elgesiui bus kalbama skyriuje „Ankstyvo alkoholio vartojimo ir alkoholizmo prevencija“. Žr. p. 61-67.

Moterų nužudymus aiškinančių teorijų taip pat yra daug ir įvairių, tačiau dažniausiai akcentuojamas patriarchalinis vyro noras dominuoti bei kontroliuoti partnerę, įrodyti savo vyriškumą, galią, atgauti situacijos kontrolę. Atsižvelgiant į tai, jog nusikaltimus žmogaus gyvybei dažniausiai įvykdo žemo socialinio statuso asmenys, galima teigti, jog socialiniame gyvenime mažai įtakos turintys vyrai jaučia grėsmę savo vyriškumui, savigarbai, todėl bent namuose stengiasi kompensuoti savo nepilnavertiškumo jausmą ir dėl to smurtauja prieš savo partneres¹²⁵. Taigi femicidą taip pat iš esmės galima paaiškinti J. Gilligan suformuota smurto, kaip būdo atkurti prarastą (arba neįgytą ir negaunamą iš aplinkos) savigarbą, teorija.

III. Moters-vyro interakcija. Moterys dažniausiai žudo savo intymius partnerius. Nusikaltimas žmogaus gyvybei gali būti įvykdomas kaip staigus atsakas į vyro žodinę ar fizinę konfrontaciją arba kaip uždelstas smurto panaudojimas, kai auka būna pasyvi ir nesitiki. Scenarijai gali būti įvairūs, bet dažniausiai tai yra seksualiai, fiziškai ir psichologiškai skriaudžiamos moterys, kurios smurtą panaudoja gindamosi nuo fizinės atakos arba už ją keršydamos. Kaip nustatyta aukščiau aptartu tyrimu, moterų įvykdyti nusikaltimai žmogaus gyvybei dažniausiai buvo nulemti ilgalaikės psichogeninė traumuojančios situacijos buityje. Žinoma, tuomet kyla kitas klausimas – kodėl moteris ilgą laiką kenčia vyro fizinį, psichologinį ar ne seksualinį smurtą. Iš dalies tokių moterų elgesį paaiškina Walker pasiūlytas vadinamasis mušamos moters sindromas – pagrindinė priežastis, dėl kurios moteris pasilieka tokiuose santykiuose, pasak Walker, yra išmoktas bejėgiškumas, paprastai ateinantis iš vaikystės – moterys jaučiasi negalinčios kontroliuoti savo gyvenimo, netiki, kad gali efektyviai pasipriešinti smurtautojui, todėl išmoksta tyliai iškęsti smurtą – mokosi neverkti, kai yra mušamos, taip pat kontroliuoti savo kvėpavimą. Pabėgimas paprastai laikomas ne išeitimi, o dar didesniu pavojumi moters gyvybei, kadangi tikima, kad vyras moters ieškos ir keršys jai arba jos artimiesiems, be to, neretai abejojama savo sugebėjimais savarankiškai pragyventi, išlaikyti save ir vaikus, teigiama, jog vaikams reikalingas tėvas, gailima ir paties smurtautojo. Smurtą moterys pavartoja ir savo partnerius nužudo dažniausiai tik tuomet, kai jos pačios arba jų vaikai atsiduria ekstremaliame pavojuje, kai ataka joms atrodo daug žiauresnė nei buvusios¹²⁶.

Kitas, neprieštaraujantis pateiktajam, tačiau akcentuojantis kiek kitą aspektą, yra J. Gilligan suformuotas paaiškinimas – jo nuomone, moterų nuolankumas bei pasyvumas yra susijęs su tradiciniais patriarchaliniais lyčių vaidmenimis – vyrai vertinami už jėgą ir sugebėjimą apsiginti, o

¹²⁵ Brookman, F. Understanding homicide, Sage Publications: 2005, p. 121-161.

¹²⁶ Walker, L. E. A. „The battered woman syndrome“, Springer Publishing company: 2000, p. 1-12.

moters – už paklusnumą, ištikimybę. Taip, kaip vyrų nuolankumas laikomas nevyrišku, taip didelis moterų aktyvumas bei agresija patriarchalinių vertybių požiūriu traktuojamas kaip nemoteriškas. Žinoma, moters gali vartoti ir vartoja smurtą, tačiau ši reakcija, pasak J. Gilligan, moterims, priešingai nei vyrams, nėra natūrali, tik joms būdinga reagavimo į gėdą ar pažeminimą priemonė – ji paprasčiausiai nėra tokia efektyvi¹²⁷.

Moterų įvykdytų nusikaltimų žmogaus gyvybei motyvacija taip pat gali būti finansinė arba seksualinė. Nors tokie nužudymai sudaro nedidelę visų moterų įvykdomų nužudymų dalį, tačiau svarbu atkreipti dėmesį, jog moters žudo ne vien besigindamos nuo vyro smurto. Tokiais atvejais moteris nori pašalinti vyrą, kad gautų jo pinigus ir/arba kad galėtų tęsti santykius su kitu vyru. Tuomet dažnai prie nusikaltimo žmogaus gyvybei įvykdymo prisideda ir naujas moters partneris¹²⁸.

IV. Vaikų ir naujagimių nužudymai gali būti įvykdomi įvairiomis schemomis. Paprastai literatūroje išskiriami moterų, vyrų ir kitų vaikų bei paauglių įvykdyti vaikų ir naujagimių nužudymai. Visiems jiems aptarti reikėtų atskiro darbo, todėl išsamiai visi galimi variantai šiame darbe nenagrinėjami. Pažymėtina tik tiek, jog svarbų vaidmenį vaikų ir naujagimių gyvybės atėmimų gennezėje atlieka suaugusio asmens (tiek vyro, tiek moters) psichikos būseną, nulemta tiek asmenybės sutrikimų, tiek įvairių išorinių stresorių, socialinės, ekonominės šeimos padėties, nesėkmių darbe ir t. t. Tarp vaikų ir paauglių įvykdytų nusikaltimų žmogaus gyvybei dominuoja berniukų įvykdyti nusikaltimai. Pagrindinės situacinės priežastys – kriminalinių gaujų tarpusavio karai, noras įrodyti savo vyriškumą, įgyti bendraamžių pagarbą, pritaipyti prie grupuotės, dalyvauti jos veikloje ir pan.¹²⁹.

Pažymėtina, jog aukščiau aptarta tik keletas dažniausiai pasitaikančių, vadinamųjų tipinių nusikaltimų žmogaus gyvybei schemų, tačiau realybėje esama ir kur kas sudėtingesnių, vadinamųjų netipinių atvejų, pavyzdžiui, masiniai, serijiniai¹³⁰ bei užsakomieji nužudymai, seksualinio pobūdžio nusikaltimai žmogaus gyvybei. Kiekviena nusikaltimo žmogaus gyvybei forma yra specifinė, todėl tokius nusikaltimus įvykdžiusiems asmenys be jau aptartų asmenybės apibūdinančių biologinių, socialinių bei psichologinių požymių turi specifinių asmenybės bruožų, kurie ir atlieka pagrindinį

¹²⁷ Gilligan, J. „Smurto prevencija“, Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 58-63.

¹²⁸ Brookman, F. „Understanding homicide“, Sage Publications: 2005, p. 161-185.

¹²⁹ Ten pat, p. 185-210.

¹³⁰ Serijiniai žudikai dažniausia renkasi tam tikro tipo aukas (jaunas tamsiaplaukes moteris, ilgaplaukius berniukus ir pan.). Šis pasirinkimas ir nusikaltimo žmogaus gyvybei įvykdymas gali būti spontaniškas, atsižvelgiant į palankius situacinius veiksnius, tokius kaip nuošali neapšviesta teritorija, kitų žmonių nebuvimas ir pan., arba suplanuotas, kuomet pasirinkta auka tam tikrą laikotarpį yra sekama, stebima, kol galiausiai pasirenkamas kaltininkui patogiausias metas nusikaltimo įvykdymui (Holmes, R. M.; Holmes, S. M. „Contemporary perspective on serial murder“, Sage publications: 1998, p. 10-16).

nusikaltimus žmogaus gyvybei determinuojančio veiksnio vaidmenį. Situaciniai veiksniai tokiais atvejais paprastai neišprovokuoja nusikaltimo, o tik gali apsunkinti arba palengvinti jo įvykdymą.

5. Kaltininko asmenybė ir nusikaltimų žmogaus gyvybei prevencija

Kaip matėme, nusikaltimai žmogaus gyvybei yra sudėtingas multidimensinis reiškinys – net nustačius, jog tam tikras individas turi daugelį nusikaltimų žmogaus gyvybei genezėje dalyvaujančių magistro darbe nurodytų biologinių, psichologinių bei socialinių savybių, vienareikšmiškai nusakyti jų poveikio asmens elgesiui, o juo labiau numatyti tikimybes, kad jis įvykdys nusikaltimą žmogaus gyvybei, praktiškai neįmanoma. Šį paradoksą galima paaiškinti A. Banduros¹³¹ pasiūlytu trijų komponentų reciprokiu determinizmo modeliu – pagal šį modelį asmens elgesys, vidiniai asmenybės požymiai (biologiniai, psichologiniai) bei išorinės sąlygos (socialinės ir situacinės) nuolat tarpusavyje sąveikauja bei determinuoja vienos kitas, tačiau nevienodai – kiekvienas iš komponentų daro kitokią poveikį atskirose asmenybės raidos stadijose, skirtingiems žmonėms ir įvairiems veiklos tipams. Be to, sąveika vyksta ne tik tarp šių trijų komponentų, bet ir jų viduje, tarp įvairių šiuos komponentus sudarančių sudedamųjų dalių. Dėl to labai sunku prognozuoti nurodytų veiksmų tarpusavio sąveikos poveikio konkretaus individo elgesiui rezultatus. Atsižvelgiant į tai darytina išvada, jog ir prevencinės priemonės turėtų būti nukreiptos ne į kuri nors vieną nusikaltimų žmogaus gyvybei genezėje dalyvaujantį veiksnį, bet į daugelį jų – mano nuomone, veiksminga gali būti tik kompleksinė ir nuosekli, bet ne fragmentinio pobūdžio prevencija.

Minėjome, jog dažniausiai nustatoma nusikaltimų žmogaus gyvybei ir tokių kaltininko asmenybę apibūdinančių požymių kaip savivertės, pasitikėjimo savimi, socialinių, bendravimo, takaus konfliktų sprendimo, streso valdymo įgūdžių stoka; asmenybės sutrikimai (ypač asocialaus tipo asmenybės sutrikimas vyrams bei histrioninis (isterinis), emociškai nestabilus ir mišus tipai moterims), psichinės ligos ir alkoholinė priklausomybė koreliacija. Todėl, mano nuomone, prevencinėmis priemonėmis pirmiausia turėtų būti siekiama šalinti šių požymių susiformavimo prielaidas. Tačiau negalima pamiršti ir specialiosios nusikaltimų žmogaus gyvybei prevencijos priemonių, kurios turėtų būti taikomos vienu metu.

¹³¹ Bandura, A. „Social foundations of thought and action: A social cognitive theory“, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall: 1986, p. 2-8.

5.1. Bendroji prevencija:

5.1.1. Asmenybės sutrikimų prevencija

Kaip buvo minėta šiame darbe, asmenybė formuojasi socializacijos proceso metu. Nors skirtingų mokslų (sociologijos, psichologijos, kriminologijos) atstovai socializacijos procesą apibrėžia skirtingai, tačiau socializacijos institutų (šaltinių) samprata iš esmės sutampa – tai 1) *šeima* – pirmasis ir pagrindinis socializacijos institutas, kuris padeda asmeniui kaip asmenybės raidos pagrindus ir tam tikra prasme yra asmens ir visuomenės tarpininkas; 2) *bendraamžių grupės* – atlieka tokias funkcijas – suteikia erdvę, kurioje asmuo (vaikas) gali būti nepriklausomas nuo suaugusiųjų. Ji suteikia patyrimo bendraujant su kitais sau lygiais, sukuria atmosferą, kurioje asmens padėtis nėra marginalinė, suteikia neformalią informaciją apie seksą, deviaciją, madas ir t. t.; 3) *mokykla* (plačiaja prasme). Ji suteikia ne tik formalų, apgalvotą ir sistemingą lavinimą, bet ir supažindina su neformaliomis, nerašytomis taisyklėmis, nuostatomis ir t. t.; 4) *darbovietė*. Profesijos įgijimas, įgūdžių išsiugdyimas, kvalifikacijos kėlimas yra apibūdinami kaip profesinė socializacija, vykstanti viso profesinės veiklos metu; 5) *visuomenės informavimo priemonės*. Jos atlieka nevienareikšmių vaidmenį individo socializacijos procese. Viena vertus, teigiama, sietina su tam tikrų žinių ir objektyviu informacijos perdavimu, kuri individualas panaudoja socializacijos reikmėms, kita vertus, negatyvų (pvz., prievartos kaip vienintelio problemų sprendimo būdo vaizdavimas), kuris gali gerokai apsunkinti individo socializaciją konkrečioje visuomenėje¹³².

Pažymėtina, jog individo raida priklauso ne tik nuo paminėtų institutų poveikio, tačiau taip pat ir nuo bendrų amžiaus tarpsnių psichinio vystymosi dėsnų, konkretaus individo įgimtų ir jau įgytų savybių, vertybių. Be to, asmenybės formavimosi procesui būdingas tam tikras stichiškumas – asmenybė patiria ne tik tikslingus, bet ir sunkiai prognozuojamus bei reguliuojamus socialinės aplinkos poveikius, tačiau žmogus negyvena iš inercijos – jis labai aktyvus individas, ne tik reaguojantis į įvairius dirgiklius, bet ir pats jų ieškantis bei pritaikantis sau. Tai pasireiškia didėjant asmenybės savarankiškumui, kuris reiškiasi tam tikrų socialinių vertybių ir bendravimo aplinkos pasirinkimu, ignoravimu ar atmetimu¹³³. Todėl numatyti kiekvieno socializacijos instituto poveikio konkrečiam individui pobūdį bei mastą praktiškai neįmanoma. Tačiau visuotinai sutariama,

¹³² Dumbliauskas, V. „Sociologija. Mokslo darbai“, Vilnius: VPU, 1999, p. 14-17.

¹³³ Drakšienė, A.; Michailovič, I. „Kriminologijos žinynas“, Vilnius: Eugrimas, 2008, p. 40-45.

jog pagrindinis vaidmuo asmenybės socializacijos procese tenka šeimai, o įvairios auklėjimo klaidos gali padaryti didžiulės neatitaisomos žalos vaiko asmenybės raidai.

Kadangi auklėjimo šeimoje klaidos, galimas neigiamas (prisidedantis prie asocialaus elgesio formavimosi) mokyklos ir bendraamžių grupės, taip pat visuomenės informavimo priemonių poveikis individo vystimuisi bei galimos profilaktinės (prevencinės) priemonės išsamiai išnagrinėtos ir aptartos G. Valicko knygoje „Psichologinės asocialaus elgesio ištakos“, magistro darbe šių aspektų nekartosime. Daug naudingų patarimų pateikiama ir Visuomeninės organizacijos „Gelbėkit vaikus“ ir telekomunikacijų bendrovės „Omnitel“ pradėto projekto „Augink atsakingai“ internetinėje svetainėje¹³⁴. Vienintelė visų studijų ir siūlomų prevencinių priemonių neveiksmingumo priežastis, mano nuomone, yra visuomenės sąmoningumo, viešumo bei nuoseklaus taikymo stoka. Žinoma, atsižvelgiant į Lietuvos ekonominius pajėgumus (ypač ekonomikos krizės laikotarpiu), didelių prevencinių programų įgyvendinimas vargu ar įmanomas, todėl siūlome pradėti nuo nedidelių žingsnių:

1. *Vaikų auklėjimo kursų besilaukiančioms šeimoms organizavimas.* Mano žiniomis, šiuo metu nėščiosioms yra organizuojami kursai, kuriuose pasakojama apie nėštumą, gimdymą ir rūpinimąsi kūdikiu. Tačiau vaiko auginimas bei auklėjimas yra labai sudėtingas ir atsakingas procesas, kuris toli gražu neapsiriboja fiziologinių vaiko poreikių patenkinimu bei materialinių gyvenimo sąlygų sudarymu. Vaikui, ypač pirmaisiais gyvenimo metais, kuomet formuojasi jo asmenybė, ne mažiau už fiziologinių poreikių patenkinimą, reikia tėvų globos, rūpesčio, meilės ir tinkamo (nepsichotraumuojančio) auklėjimo. Todėl manau, jog į kursų nėščiosioms programą galėtų būti įtrauktas paskaitų ciklas apie vaiko auklėjimą, jo pasitikėjimo savimi ugdymą, pagrindines auklėjimo klaidas, dalijami šios tematikos lankstinukai ir t. t. Manau, jog tokiu būdu būtų galima išvengti daugelio asmenybės sutrikimų, vaikai augtų labiau savimi pasitikintys, savarankiškesni, atsparesni neigiamam aplinkos poveikiui. Svarbu paminėti, jog šiuo metu nėra specialistų, kurie galėtų kokybiškai vesti siūlomus organizuoti kursus, tačiau manau, jog tokiu darbu būtų galima sudominti psichologus bei socialius pedagogus.

2. *Socialinių, bendravimo, konfliktų sprendimo bei streso valdymo įgūdžių ugdymo programų bendrojo lavinimo bei profesinėse mokyklose taikymas.* Manau, jog būtų labai naudinga į mokymo programas įtraukti aukščiau paminėtų kognityvinių įgūdžių lavinimui skirtus užsiėmimus,

¹³⁴ Visuomeninės organizacijos „Gelbėkit vaikus“ ir telekomunikacijų bendrovės „Omnitel“ pradėto projekto „Augink atsakingai“ internetinė svetainė – <<http://www.augink.lt/>>.

kuriuose didžiausias dėmesys būtų skiriamas ne teorinių žinių, bet praktinių gebėjimų ugdymui, būtų atliekamos nesudėtingos užduotys, kalbama apie vaikams bei paaugliams kylančias bendravimo problemas, konfliktus ir t. t. Pažymėtina, jog dabartiniu metu tokiems užsiėmimams organizuoti mokyklose labai trūksta psichologų, todėl šią problemą reikėtų pradėti spręsti būtent nuo finansavimo ir psichologų etatų didinimo.

3. *Individualių psichologinių konsultacijų mokyklose teikimas.* Mano nuomone, būtų tikslinga didinti mokyklose dirbančių psichologų bei socialinių pedagogų skaičių ir numatyti privalomus kiekvieno moksleivio kas savaitinius pokalbius su jais. Ypač didelis dėmesys turėtų būti teikiamas nelankantiems pamokų, su mokytojais bei bendraamžiais konfliktuojantiems vaikams, taip pat vaikams iš socialinės rizikos¹³⁵ ir nepilnų šeimų, patyčias patiriantiems ir besityčiojantiems vaikams. Atkreiptinas dėmesys, jog šiuo metu Lietuvos mokyklose yra susiformavusi neigiama praktika, pagal kurią paminėtų sunkumų turintys vaikai yra mokytojų ir bendraamžių smerkiami, ignoruojami, trukdantys kitiems neretai tiesiog išvaromi iš pamokos. Mokytojai, nesuprasdami, jog toks elgesys yra vaiko pagalbos šauksmas, paprastai laukia, kol tokiems vaikams sukaks šešiolika metų ir juos bus galima pašalinti iš mokyklos¹³⁶. Mano nuomone, pirmiausia su tokiais vaikais turėtų būti kalbama (o ne pamokslaujama), teikiama psichologinė pagalba, stengiamasi juos sudominti dėstomais dalykais, įtraukti į jam patinkančią prosocialią užklasinę veiklą: sporto treniruotes, muziką, daile, vaidybos užsiėmimus ir pan. Tokios veiklos pavyzdžiu galėtų būti JAV taikyta, pašaipiai „vidurnakčio krepšiniu“ vadinta programa, kurios taikymas padėjo veiksmingai mažinti paauglių daromų nusikalstamų veikų bei smurto plitimą¹³⁷.

4. *Diferencijuotos vertinimo sistemos bendrojo ir profesinio lavinimo mokyklose taikymas.* Mano nuomone, šiuo metu Lietuvos mokyklose taikoma vertinimo sistema yra ydinga tuo požiūriu, jog joje vyrauja vertinamoji aplinka – giriami ir skatinami tik geriausiai besimokantys vaikai, o reikalavimų neatitinkantys susilaukia vien neigiamų vertinimų bei pastabų. Tokiu būdu jie jaučiasi atstumti, nepritampantys, palaipsniui mažėja jų motyvacija mokytis (vis tiek nesulauks teigiamo įvertinimo, nes jam jau yra suteikta „dvejetukininko“ etiketė), pasitikėjimas savimi, todėl jie ima

¹³⁵ Socialinės rizikos šeima – šeima, kurioje vyrauja krizė dėl to, kad vienas ar keli šeimos nariai piktnaudžiauja alkoholiu, narkotinėmis, psichotropinėmis ar toksinėmis medžiagomis arba (ir) yra priklausomi nuo azartinių lošimų, arba (ir) dėl turimos negalios, skurdo, socialinių įgūdžių stokos negali ar nemoka prižiūrėti vaikų, arba (ir) naudoja psichologinę, fizinę ar seksualinę prievartą, arba (ir) gaunamą valstybės paramą panaudoja ne šeimos interesams. (*Lietuvos Respublikos Išmokų vaikams įstatymas // Valstybės Žinios, 1994, Nr. 89-1706*).

¹³⁶ Galbūt tokia neigiama praktika yra susiklosčiusi ne visur, tačiau čia pateikiama nuomonė yra pagrįsta asmenine patirtimi.

¹³⁷ Gilligan, J. „Smurto prevencija“, Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 110.

ieškoti aplinkos, kuri juos priimtų ir veiklos sferų, kuriuose jiems sektųsi. Dėl to neretai tokie vaikai pasirenka panašių bendraamžių kompaniją ir palaipsniui formuoja savo elgesio taisykles, savotišką subkultūrą, kurioje vertinama fizinė jėga, įvairūs socialinio elgesio, o vėliau ir teisės normų pažeidimai. G. Valicko nuomone¹³⁸, tinkamas sprendimas tokiose situacijose būtų vaikų vertinimas ne visos klasės mastu, bet kiekvieno vaiko individualios pažangos atžvilgiu, vaikai turėtų būti skatinami bei giriami už menkiausią asmeninę pažangą, visiškai neatsižvelgiant į jų mokymosi rezultatų santykį su kitų klasės draugų mokymosi rezultatais¹³⁹.

Apibendrinant pasakytina, suaugusio individo gyvenimas labai didele dalimi priklauso nuo jo įgytų bendravimo, konfliktų sprendimo bei streso valdymo įgūdžių. Sėkmingai socialinei integracijai bei pilnaverčiam bei konkurencingam dalyvavimui visuomeniniame gyvenime šie įgūdžiai būtini – jų neturėjimas mažina galimybes savo poreikius patenkinti posocialiais būdais, taip pat silpnina pasitikėjimą savo jėgomis, todėl gali vesti link įvairių priklausomybės ligų formavimosi, savizudybių, o kai kuriais atvejais ir nusikalstamų veikų (tarp jų ir nusikaltimų žmogaus gyvybei) vykdymo. Deja, kol kas jų lavinimui skiriama per mažai dėmesio, todėl bent menki žingsniai šioje srityje būtini.

5.1.2. Ankstyvo alkoholio vartojimo ir alkoholizmo prevencija

Kaip minėta, Lietuvoje daugiau nei 85 procentai už nusikaltimus žmogaus gyvybei nuteistų asmenų šiuos nusikaltimus įvykdė alkoholinės intoksikacijos būsenoje, tačiau svarbu atkreipti dėmesį į tai, jog tarp alkoholizmo ir šių nusikaltimų įvykdymo tiesioginės priklausomybės nėra¹⁴⁰.

¹³⁸ Valickas, G. „Psichologinės asocialaus elgesio ištakos“, Vilnius: Lietuvos Teisės akademija, 1997, p. 27-35, 101-106, 143-158.

¹³⁹ Psichologijoje tai vadinama operantiniu sąlygojimu, kuomet pagrindine mokymosi priemone tampa teigiami ir neigiami elgesio paskatinimai – bet kuri žmogaus ar gyvūno reakcija yra labiau ar mažiau tikėtina dėl to, kad ji yra paskatinama arba neskatinama. Tokiu būdu mokymosi sunkumų turintys ir mokykloje visiškai neskatinami vaikai, siekdami tokių teigiamų paskatinimų stygių kompensuoti, išbando įvairias elgesio strategijas, o viena tokių strategijų gali būti ir asocialus elgesys. Jei jis atneša sėkmę, kai kitos elgesio strategijos buvo nesėkmingos, natūraliai padidėja tikimybė, jog įsitvirtins būtent toks elgesys. (Valickas, G. „Psichologinės asocialaus elgesio ištakos“, Vilnius: Lietuvos Teisės akademija, 1997, p. 67-68).

¹⁴⁰ Remiantis Alkoholio instituto statistiniais duomenimis, daugiausia gryno alkoholio suvartojama Liuksemburge, Čekijos Respublikoje, Airijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, Austrijoje, Portugalijoje bei Slovakijoje. Lietuva tarp Europos sąjungos valstybių narių pagal suvartojamo gryno alkoholio kiekį yra tik devintoje vietoje. Tačiau pagal alkoholio vartojimo sukeltą žalą, Lietuva yra ketvirta po Estijos, Latvijos ir Rumunijos, o pagal nuo alkoholinės priklausomybės sukeltų mirčių skaičių – antra po Estijos. Kadangi pagal užregistruotų tyčinių nusikaltimų žmogaus gyvybei skaičių Lietuva pirmauja Europoje, akivaizdu, jog nusikaltimai žmogaus gyvybei nėra tiesioginė alkoholizmo pasekmė (<<http://www.ias.org.uk/resources/papers/occasional/eu-affordability.pdf>>).

Tačiau, atsižvelgiant į tyčinių nužudymo įvykdymo alkoholinės intoksikacijos būsenoje duomenis, darytina išvada, jog bent jau Lietuvoje yra gana stipri šių veiksnių koreliacija, todėl didesnis dėmesys turėtų būti skiriamas alkoholio vartojimo mažinimui bei alkoholinės priklausomybės (alkoholizmo) gydymui.

Alkoholizmas apibrėžiamas kaip chroniškas potraukis gerti alkoholinius gėrimus, psichologinė ir fizinė priklausomybė nuo jų, sukianti įvairius psichinius ir somatinius sutrikimus¹⁴¹. Psichologijoje jis laikomas viena iš asocialaus elgesio formų¹⁴², o psichiatrijos mokslo požiūriu – lėtiniu psichiniu sutrikimu. Būtina atkreipti dėmesį į tai, jog alkoholinė priklausomybė vystosi palaipsniui, susiformuoja per kelerius ar keliolika intensyvaus girtavimo metų¹⁴³ ir, skirtingai nei daugelis kitų psichikos sutrikimų, ne be paties asmens valios. Visų pirma alkoholio (ir narkotinių medžiagų) vartojimas yra susijęs su socialiniu mokymusi – pasak socialinio mokymosi teorijos atstovų (Bandura), alkoholikai – tai žmonės, kurie dėl modeliavimo ir diferencinio pastiprinimo išmoko vartoti alkoholį, reaguodami į nemalonius stimulus (neturėdami įgūdžių iškilusias problemas išspręsti kitais būdais). Svarbiausiais mokymosi veiksniais laikomi kultūrinės normos ir lūkesčiai, susiję su alkoholio vartojimu (drąsa, užsimiršimas, atsipalaidavimas ir pan.) bei alkoholio vartojimo modeliai, demonstruojami šeimos (šventimo tradicijos), bendraamžių grupių (būdas pasirodyti suaugusiais), žiniasklaidos (estetinės alkoholio reklamos, kuriose alkoholis siejamas su grožiu, sėkme, laime, jėga, meile ir t. t.). Tai reiškia, jog pirmiausia, veikiant paminėtiems veiksniais bei individualioms asmens savybėms¹⁴⁴ (neatmetant ir genetikos¹⁴⁵), asmuo išmoksta vartoti alkoholį

¹⁴¹ Psichologijos žodynas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 12-13.

¹⁴² Asocialus elgesys – tai tokie poelgiai arba visuma poelgių, kurie pažeidžia konkrečioje socialinėje struktūroje priimtas teisės, moralės normas ar egzistuojančias tradicijas ir papročius. Elgesio asocialumas paprastai vertinamas pagal tris pagrindinius kriterijus: 1. *Statistinį*, pagal kurį „normaliam“ elgesiui priskiriamos tokios formos, kurios yra būdingos daugumai tam tikros populiacijos atstovų. Šiuo požiūriu normalu yra tai, kas pasitaiko dažniausiai, o nenormalu – kas pasitaiko rečiausiai; 2. *Etinį*, kuris akcentuoja ne tam tikrų elgesio formų pasireiškimo dažnumą, bet tai, kaip jos atitinka priimtas pavyzdines elgesio normas, arba moralinius postulatus. Pagal šį požiūrį normalus yra toks elgesys, kuris atitinka konkrečios visuomenės iškeltus reikalavimus, nurodymus arba draudimus, o asocialiam elgesiui priskiriami šių reikalavimų pažeidimai. 3. *Psichologinį-medicininį*, pagal kurį normaliu laikomas toks elgesys, kuris užtikrina gerą fizinę bei psichinę žmogaus savijautą – komforto būseną, nepaisant to, ar šis elgesys pasireiškia dažnai, ar retai, bei to, kiek toks elgesys priartėja prie elgesio etalonų. Nenormaliam elgesiui priskiriamos tokios formos, kurios neigiamai veikia vidinę žmogaus harmoniją, verčia jį kentėti, sukelia įvairius konfliktus bei psichinės ir fizinės sveikatos sutrikimus. Pažymėtina, jog visi trys kriterijai tam tikra prasme papildo vienas kitą, todėl galima sakyti, jog normalumo, kartu ir asocialumo išskyrimas turėtų būti multidimensinis. Kartu reikia pridurti, jog išskyla dar viena problema – nors dauguma žmonių mano, jog asocialus elgesys yra vien tik blogas, amoralus ir žalingas, tačiau teoriškai nukrypimai nuo priimto etalono galimi ne tik neigiama, bet ir teigiama kryptimi (*Valickas, G. „Psichologinės asocialaus elgesio ištakos“, Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997, p. 7-14*).

¹⁴³ Radavičius, L. E. „Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis“, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004, p. 248-250.

¹⁴⁴ Tyrimais nustatyta, jog dažniausiai alkoholinėmis priklausomybės serga tam tikrų asmenybės bruožų turintys individai: 1) hipertiminio tipo asmenybės – būdingas didelis komunikabilumas, judrumas, veiklumas, negalėjimas

(taip pat ir narkotines medžiagas), o tik po kurio laiko intensyvaus vartojimo išsivysto psichologinė bei fizinė priklausomybė¹⁴⁶.

Siekiant išsiaiškinti, koki būdu koreliuoja alkoholizmas ir nusikaltimai žmogaus gyvybei, būtina nustatyti, kokį poveikį žmogaus organizmui turi intensyvus ilgalaikis stiprių alkoholinių gėrimų vartojimas. Visų pirma pažymėtina, jog organizmas be neigiamo poveikio organizmui perdirba (neutralizuoja) tik labai ribotus alkoholio kiekius – vidutiniškai 10 ml gryno (100%) alkoholio per valandą, o šią normą viršijantys alkoholio kiekiai veikia kaip gyvos ląstelės nuodas – jis prasiskverbia į visus organizmo audinius, ląsteles, atima iš jų vandenį, ląstelėse vyksta baltymų koaguliacija¹⁴⁷, tirpdomi riebalai bei smegenyse esantys lipidai. Alkoholis taip pat daro poveikį smegenų, jutimų organų bei vidaus organų (kraujotakos sistamai, skrandžiui, kepenims, kasai, antinksčiams, inkstams) veiklai – siaurėja regos laukas, vyksta klausos, jutimų, mąstymo pokyčiai. Alkoholis atlieka fiziologinio slopinimo ir fiziologinės aktyvacijos vaidmenį – iš pradžių skatinama širdies bei kraujotakos sistemų veikla, didėja gliukozės kiekis kraujyje, kraujospūdis, išplečiamos kraujagyslės – žmogaus organizmas paruošiamas aktyviai veiklai, tačiau tuo pačiu alkoholis slopina smegenų centrų veiklą, todėl žymiai greičiau ir dažniau peržengiamos moralės ribos – užmezgami atsitiktiniai seksualiniai santykiai, lengviau išreiškiama agresija. Be to, išgėręs žmogus daro žymiai daugiau praleidimo klaidų – klaidingai interpretuoja kitų žmonių ketinimus, mąstymas tampa

pakęsti monotonijos, ankstyvas seksualinis gyvenimas, dažna hobi kaita; 2) epileptoidinio tipo asmenybės – aktyvūs, linkę lyderiauti (bet ne dėl įgimtų gabumų, o naudojant jėgą), labai tvarkingi, dirglūs asmenys; 3) silpnavališko tipo asmenybės – negali pasipriešinti situacijos spaudimui, būdingas malonumų siekimas minimaliomis pastangomis; 4) isteroidinio tipo asmenybės – būdingas padidėjęs egocentrizmas (giriasi ypatinga vartojamo alkoholio rūšimi, dideliais išgeriamo alkoholio kiekiais), (Valickas, G. *Asocialaus elgesio psichologijos paskaitų medžiaga – 3 tema: „Ankstyvasis alkoholio vartojimas ir alkoholizmas“*).

¹⁴⁵ Nors polinkio į alkoholizmą paveldimumas galutinai nėra įrodytas, tačiau tyrimais nustatyta, jog alkoholikų vaikai turi iki keturių kartų, o antros kartos giminaičiai – iki dviejų kartų didesnę tikimybę tapti priklausomais nuo alkoholio. Žinoma, ši tikimybė nėra visuomet vienoda ir priklauso nuo to, ar alkoholikai buvo abu tėvai, ar vienas iš jų. Taip pat paveldimumo tikimybė yra didesnė tuomet, kai vaikas pradėdamas stiprios alkoholinės intoksikacijos būsenoje. (Valickas, G. *Asocialaus elgesio psichologijos paskaitų medžiaga – 3 tema: „Ankstyvasis alkoholio vartojimas ir alkoholizmas“*).

¹⁴⁶ Skiriamos trys priklausomybės nuo alkoholio vystimosi stadijos: 1) padidėja poreikis dažnai vartoti alkoholinius gėrimus, žmogus pripranta prie alkoholio, ir apgirtimui reikia vis didesnių alkoholio kiekių, girtumas nebesukelia vėmimo. Žmogus nesugeba kontroliuoti išgeriamo alkoholio kiekio, neatsimena kai kurių girtavimo epizodų. 2) atsiranda alkoholinės abstinencijos sindromas – dreba rankos, apima depresija, baimė. Žmogus vis dažniau pradeda gerti su atsitiktiniais pažįstamais arba vienas. Išgėręs tampa irzlus, priekabus, gali būti agresyvus, gausėja atminties sutrikimų. 3) apgirtimui užtenka nedidelio alkoholio kiekio, žmogus beveik nuolat būna apgirtęs. Asmenybė pradeda degraduoti, dažnas ir gausus alkoholio vartojimas sukelia organinių psichikos pakitimų – alkoholinės psichozės, kurios reiškiasi kludiesiais, haliucinacijomis, atminties sutrikimu, sąmonės aptemimu. (*Psichologijos žodynas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 12-13*).

¹⁴⁷ Keičiama cheminė ląstelės sudėtis, ji nebegali iš aplinkos prisijungti reikalingų medžiagų ir gali žūti (Valickas, G. *Asocialaus elgesio psichologijos paskaitų medžiaga – 3 tema: „Ankstyvasis alkoholio vartojimas ir alkoholizmas“*).

tendencingas, be alternatyvių problemos sprendimo variantų (arba puola, arba bėga), sutrinka motorika (dėl to asmuo negali atlikti tikslių subtilių judesių), o tai taip pat prisideda prie nevaldomų agresijos proveržių.

Dar vienas įdomus su alkoholio vartojimu susijęs aspektas yra tas, jog žmonės, pajutę alkoholinio apsvaigimo požymius, išmoksta keisti savo elgesį – jie mano, kad gali daugiau sau leisti ir tai daro ne vien dėl alkoholio poveikio, bet ir dėl psichologinio nusiteikimo¹⁴⁸.

Pažymėtina, jog alkoholizmo atvejų skaičius Lietuvoje nuolat auga – 2005 metais dėl priklausomybės alkoholiui į asmens sveikatos priežiūros įstaigas kreipėsi 63 330, o 2007 m. – 63 650 pacientai, tačiau akivaizdu, jog realūs skaičiai yra žymiai didesni. Be to, sparčiai daugėja alkoholinių psichozijų skaičius – per 1999-2007 metus jis išaugo nuo 51,1 atv./100 000 gyv. iki 111,0 atv. /100 000 gyv.¹⁴⁹. Taip pat pastebimas ankstyvo alkoholio vartojimo plitimas – 2003 metais atlikto Europos alkoholio ir kitų narkotikų vartojimo tyrimo (ESPAD 2003) duomenimis¹⁵⁰, alkoholį Lietuvoje bent kartą yra vartoję 97,9% 15-16 metų mokinių, o, nuo 2003 metų bent 1-2 kartus per gyvenimą gėrusiųjų alkoholį moksleivių (visų amžiaus grupių) padaugėjo nuo 3% iki 9,3%, ir ypač didėja sidro vartojimas: 2003 m. niekada negeriančių sidro buvo 39% mokinių, 2007 m. – tik 16%¹⁵¹. Svarbu paminėti, jog vaikams bei jaunimui priklausomybės formuojasi ypač sparčiai (paauglystės laikotarpiu intensyvu alkoholio vartojimas priklausomybės požymius sukelia jau po 3-6 mėnesių, 15-17 amžiaus jaunimui – po 2-3 metų, o suaugusiems – po 5-7 metų), todėl nurodytų duomenų ignoruoti negalima.

Iš to, kas pasakyta, darytina išvada, jog dideli alkoholio kiekiai daro didžiulę neatkuriamą žalą žmogaus organizmui, jo fizinei bei psichinei sveikatai, tačiau nemaža dalimi apsvaigusiuo nuo alkoholio žmonių elgesys priklauso nuo visuomenės suformuotos išankstinės nuomonės apie

¹⁴⁸ Šį fenomeną galima iliustruoti atlikto tyrimo rezultatais – dviem grupėms tiriamųjų į veną buvo leidžiamas alkoholis. Vienos grupės tiriamiesiems buvo pasakyta, jog leidžiamas alkoholis, o kitos grupės tiriamieji manė, jog leidžiami vitaminai. Abiejų grupių tiriamųjų reakcijos skyrėsi – pirmosios grupės tiriamieji elgėsi laisviau, juokavo, pasakojo anekdotus, eksperimentatoriaus pagalbininkes kvietė į pasimatymus ir t. t. Antrosios grupės tiriamieji demonstravo tipines reakcijas į alkoholį – pradžioje organizmas buvo sužadintas, o vėliau pasireiškė slopinimas, tačiau laisvesnis elgesys nebuvo demonstruojamas. Kito tyrimo metu tiriamiesiems buvo leidžiamas distiliuotas vanduo, o pasakyta, jog leidžiamas alkoholis, tačiau tiriamieji elgėsi tarsi būtų apsvaigę nuo alkoholio (*Valickas, G. Asocialaus elgesio psichologijos paskaitų medžiaga – 3 tema: „Ankstyvasis alkoholio vartojimas ir alkoholizmas“*).

¹⁴⁹ Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro įsakymas Nr. V-1288 „Dėl 2009-2012 metų priklausomybės ligų gydymo programos patvirtinimo“ // Valstybės Žinios, 2009, Nr. 4-108.

¹⁵⁰ Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas Nr. X-1070 „Dėl psichikos sveikatos strategijos patvirtinimo“ // Valstybės Žinios, 2007, Nr. 42-1572.

¹⁵¹ Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro įsakymas Nr. V-1288 „Dėl 2009-2012 metų priklausomybės ligų gydymo programos patvirtinimo“ // Valstybės Žinios, 2009, Nr. 4-108.

alkoholio poveikį, todėl, rengiant alkoholizmo prevencijos bei kontrolės programas, būtina atkreipti dėmesį į abu aspektus. Tačiau dabartiniu metu taikomos alkoholizmo prevencijos bei kontrolės priemonės nėra tarpusavyje integruotos bei nuosekliai susietos, o vykdomos dviem pakankamai svarbiomis, tačiau viena nuo kitos nutolusiomis kryptimis¹⁵² – gerinant priklausomybės ligų gydymo kokybę¹⁵³ ir nustatant įvairius draudimus: 1) *susijusius su alkoholio reklamos ribojimu*¹⁵⁴; 2) *susijusius su prekyba alkoholiu*¹⁵⁵; 3) *susijusius su administracinės atsakomybės griežtinimu*¹⁵⁶.

Mano nuomone, šie draudimai prie alkoholio vartojimo mažinimo gali prisidėti tik iš dalies – išorinės priemonės gali būti veiksmingos tik tuo pačiu metu stengiantis palaiapsniui keisti vidinę visuomenės ir kiekvieno jos nario motyvaciją bei požiūrį į alkoholio vartojimo kultūrą apskritai, tačiau jokie išoriniai draudimai neduos teigiamų rezultatų, jei visuomenė ir toliau linksmybes, šventes, atsipalaidavimą bei poilsį sies su gausiu stiprių alkoholinių gėrimų vartojimu. Žinoma, ši

¹⁵² Kalbant apie šių alkoholizmo prevencijos bei kontrolės priemonių tarpusavio nesuderinamumą, turimas omenyje jų nutolimas laiko požiūriu – nuo draudimų prekybai alkoholiu bei alkoholio reklamai iki asmens tapimo priklausomu nuo alkoholio bei kreipimosi į priklausomybės ligų gydymo centrus yra pakankamai didelis laikotarpis, kuriuo praktiškai jokios prevencinės priemonės nėra vykdomos.

¹⁵³ Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro įsakymas Nr. V-1288 „Dėl 2009-2012 metų priklausomybės ligų gydymo programos patvirtinimo“ // Valstybės Žinios, 2009, Nr. 4-108.

¹⁵⁴ Šiuo metu Lietuvoje draudžiama visų rūšių ir formų alkoholio reklama, siejanti alkoholio vartojimą su fizinės būklės pagerėjimu, su psichinės veiklos pagerėjimu, asmeninių problemų sprendimu, su stimuliuojančiomis, raminančiomis ir kitomis gydymosiomis savybėmis, socialine sėkme, padidėjusiu seksualiniu aktyvumu, taip pat palankiai vaizduojanti nesaikingą alkoholinių gėrimų vartojimą ar neigiamai atsiliepianti apie abstinenciją ir saikingumą; alkoholio reklama draudžiama ir Lietuvos Respublikos jurisdikcijai priklausančių transliuotojų ir retransliuotojų transliuojamose programose nuo 6 valandos iki 23 valandos (išskyrus tiesiogiai ir ištiesai transliuojamus ar retransliuojamus tarptautinius meno, kultūros ar sporto renginius); taip pat numatytas reikalavimas išorinėje alaus, alaus mišinių su nealkoholiniais gėrimais bei natūralios fermentacijos vyno ir sidro reklamoje (išskyrus tuos atvejus, kai išorinėje reklamoje pateikiami tik alkoholinius gėrimus gaminančių arba jais prekiaujančių įmonių pavadinimai ir (ar) jų prekių ženklai) pateikti išpėjimąjį tekstą apie žalingą alkoholio poveikį sveikatai, o nuo 2012 m. sausio 1 d. Lietuvoje įsigalios absoliutus alkoholio reklamos visuomenės informavimo priemonėse bei visų rūšių alkoholio išorinės reklamos draudimas (*Lietuvos Respublikos Alkoholio kontrolės įstatymo 18, 29 ir 34 straipsnių pakeitimo įstatymas // Valstybės Žinios, 2008, Nr. 48-1771 (įsigalioja nuo 2012 m. sausio 1 d.)*).

¹⁵⁵ Lietuvos Respublikos Alkoholio kontrolės įstatymas (Valstybės Žinios, 1995, Nr. 44-1073) numato draudimą prekiauti alkoholiniais gėrimais rugsėjo 1 dieną bei kasdien nuo 22 valandos iki 8 valandos, taip pat draudimą fiziniams asmenims vartoti, laikyti ir gabenti alkoholio produktus atidarytoje pakuotėje automobilių salonuose (išskyrus autotransporto priemones, kurių salonas yra stacionariai atskirtas nuo vairuotojo vietos). Tačiau Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekse administracinė atsakomybė už šių draudimų nesilaikymą nėra numatyta, todėl praktinės reikšmės jie neturi. Žinoma, šio aspekto daugelis visuomenės narių gali nežinoti, todėl galima kalbėti apie tam tikrą prevencinę (įbauginimo) šių draudimų reikšmę.

¹⁵⁶ Nuo 2008 m. spalio 25 d. administracinė atsakomybė taikoma ne tik už girtų nepilnamečių iki šešiolikos metų pasirodymą viešosiose vietose bei šių asmenų alkoholinių gėrimų gėrimą viešose vietose, bet ir už tuos pačius nepilnamečių nuo šešiolikos iki aštuoniolikos metų atliktus veiksmus; taip pat numatyta administracinė atsakomybė už asmenų iki šešiolikos metų alkoholinių gėrimų ir kitų svaigalų, pagamintų naudojant spiritą, vartojimą ar jų turėjimą apskritai (ne tik viešosiose vietose) (*Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 178, 224, 259^l straipsnių papildymo ir pakeitimo ir kodekso papildymo 178^l straipsniu įstatymas // Valstybės Žinios, 2008, Nr. 123-4661*).

vidinį alkoholio poreikį keisti sunku, tačiau būtina. Todėl siūlomos tokios pagrindinės vidinės alkoholio vartojimo motyvacijos mažinimo kryptys:

1. *visuomenės sąmoningumo didinimas, kritiško požiūrio į alkoholio vartojimą ugdymas, alkoholio vartojimo kultūros keitimas.* Šiuo metu Lietuvoje vyrauja abejingumas alkoholizmo problemai, o atsipalaidavimas, poilsis bei šventimas neįsivaizduojamas be didelių kiekių stiprių alkoholinių gėrimų vartojimo. Todėl vertėtų daugiau kalbėti apie neigiamą alkoholizmo poveikį žmogaus fizinei ir psichinei sveikatai; kurti socialines alkoholizmo prevencijai skirtas reklamas; visuomenės informavimo priemonėse kalbėti apie tikrąją valstybinių ir religinių švenčių reikšmę bei prasmę, ritualus, tradicijas; informuoti apie organizuojamus renginius; skatinti ieškoti alternatyvių laisvalaikio leidimo, poilsio bei atsipalaidavimo būdų; perkantiems alkoholinius gėrimus dalinti lankstinukus apie pirmųjų alkoholizmo požymių nustatymą bei paramos ir pagalbos sergantiesiems galimybes (priklausomybės ligų centrų, anoniminių alkoholikų organizacijų kontaktai). Taip pat manau, jog nemokama psichologinė pagalba turėtų būti teikiama ne tik alkoholizmu sergantiems asmenims, bet ir jų šeimos nariams – jie turėtų būti mokomi bendrauti su priklausomu asmeniu, jį suprasti, palaikyti, palaipsniui skatinti tokį asmenį pripažinti savo priklausomybę ir kreiptis pagalbos į specialistus.

2. *Vaiku, jaunimo bei suaugusiųjų užimtumo (ypač savaitgaliais bei atostogų laikotarpiu) skatinimas.* Labai sveikintinas Vilniaus miesto savivaldybės iniciatyva nuo 2005 metų gegužės mėnesio pradėtas sveikatingumo mankštos tai-či užsiėmimų, taip pat sekmadienių žygių dviračiais po Vilnių ir jo apylinkes rengimas¹⁵⁷ ir kiti panašūs renginiai. Žinoma, pradžioje tokiuose užsiėmimuose dalyvauja tik tie visuomenės nariai, kurie ir šiaip yra pakankamai motyvuoti leisti laisvalaikį be didelių kiekių stiprių alkoholinių gėrimų, tačiau, mano nuomone, svarbiausia palaipsniui visą visuomenę pratinti prie kitokių laisvalaikio leidimo būdų ir tokius renginius taikyti vis dažniau ir platesniu mastu, organizuoti panašius renginius ne tik Vilniuje, bet ir kituose miestuose, ypač nedideliuose miesteliuose bei kaimuose. Galbūt pradžioje tokie renginiai susilauktų gyventojų pašaipų, tačiau geriau palaipsniui pratinti visuomenę prie kitokių laisvalaikio leidimo būdų negu nedaryti visiškai nieko. Svarbiausia, mano nuomone, platus bei nuolatinis informacijos teikimas, visuomenės sąmoningumo bei aktyvumo skatinimas. Kitas įdomus ir, manau, naudingas projektas yra Viešosios įmonės „Socialiniai paramos projektai“ įsteigta kavinė „Mano guru“, kurioje

¹⁵⁷ Vilniaus sveiko miesto biuro internetinė svetainė – <http://www.vsmb.lt/vidinis.php3?tema_id=6&id=359&subtema_id=&link=link>; <http://www.vsmb.lt/vidinis.php3?tema_id=6&id=356&subtema_id=&link=link>.

dirba buvę narkomanai¹⁵⁸. Šioje kavinėje visiškai neprekiuojama alkoholiniais gėrimais, meniu pagrindą sudaro įvairios salotos bei sriubos. Manau, jog panaši iniciatyva būtų naudinga ir nuo priklausomybės alkoholiui besigydančių asmenų socialinei integracijai bei apskritai blaivaus gyvenimo būdo propagavimui.

Apibendrinant pažymėtina, jog visoms siūlomoms priemonėms įgyvendinti reikia skirti papildomų lėšų, taip pat plėsti psichologinės bei socialinės pagalbos tarnybų savivaldybėse personalą bei jų vykdomų funkcijų apimtį, tačiau tai vienintelis realus būdas išugdyti sąmoningą naująją kartą, todėl, kad ir lėtai, tai daryti būtina.

5.2. Specialioji prevencija

Kaip minėta, specialioji nusikaltimų prevencija suprantama kaip visuma priemonių, taikomų šios nusikaltimus įvykdžiusiems asmenims, siekiant, kad jie daugiau nebusikalstų. Atsižvelgiant į tai, jog vienas iš bausmės tikslų yra paveikti bausmę atlikusius asmenis, kad laikytųsi įstatymų ir vėl nenusikalstų¹⁵⁹, darytina išvada, jog specialiosios prevencijos tikslas turėtų būti įgyvendinamas bausmės atlikimo metu – turėtų būti stengiamasi daryti poveikį toms nuteistojo asmenybės savybėms, kurios vienaip ar kitaip prisidėjo prie konkretaus nusikaltimo įvykdymo.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 111 straipsnyje numatytos šios pataisos¹⁶⁰ priemonės: laisvės atėmimo režimas, nuteistųjų darbas, socialinė rehabilitacija, bendrasis lavinimas bei profesinis mokymas. Pagal Lietuvos Respublikos Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių 166 punktą, rekomendacijas dėl socialinės rehabilitacijos krypčių teikia pataisos įstaigoje veikiančios nuteistuosius tiriančios psichologinės tarnybos. Šių tarnybų paskirtis ir veiklos kryptys aprašytos Bausmių vykdymo kodekso 138 straipsnio 1 dalyje – tai 1) nuteistųjų asmenybės tyrimas ir individualaus psichologinio poveikio bei socialinės rehabilitacijos krypčių nustatymas ir koregavimas; 2) individuali ir grupinė nuteistųjų psichologinė terapija; 3) nuteistųjų ir pataisos įstaigų

¹⁵⁸ VŠĮ „Socialiniai paramos projektai“ projekto „Nugalėk priklausomybę“ internetinė svetainė – <<http://www.manoguru.lt/nugalek-priklausomybe/lt/apie-mus/>>.

¹⁵⁹ Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso 41 straipsnio 2 dalies 4 punktas // Valstybės Žinios, 2000, Nr. 89-2741. Pažymėtina, jog analogiškas tikslas keliamas ir bausmių vykdymo įstatymams (*Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 1 straipsnio 2 dalis* // Valstybės Žinios, 2002, Nr. 73-3084).

¹⁶⁰ Sistemiskai vertinant Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso bei Lietuvos Respublikos Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių nuostatas, akivaizdu, jog Lietuvoje įtvirtinta nusikalstusio asmens pataisos, bet ne resocializacijos koncepcija. Nors magistro darbo autorės nuomonė nesutampa su įstatymų leidėjo, tačiau cituojant įstatymų nuostatas vartojamos juose pateiktos sąvokos.

administracijos konsultavimas; 4) išvadų dėl nuteistojo perkėlimo į kitą grupę, dėl lygtinio atleidimo nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą ir dėl laisvės atėmimo bausmės pakeitimo švelnesne bausme bei dėl lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigos galimybės pateikimas. Siekiant išsiaiškinti, kokia apimtimi pacituotos nuostatos įgyvendinamos iš tiesų, buvo atliekamas interviu su Lukiškių tardymo izoliatoriaus-kalėjimo (toliau – Lukiškių TI-K) bei Vilniaus 2-ųjų pataisos namų (toliau – Vilniaus 2-ieji PN) psichologinių tarnybų psichologais. Interviu metu buvo išsiaiškinta, jog:

1. Realiai nuteistųjų asmenybės tyrimas nėra atliekamas – psichologo darbas su naujai atvykusi nuteistuoju apsiriboja suicido rizikos nustatymu.

2. Dėl kalėjimo ir pataisos namų vidaus režimo ypatumų Vilniaus 2-uosiuose PN daugiausia dirbama grupėmis, o Lukiškių TI-K praktiškai taikomi vien individualūs užsiėmimai. Individualius psichoterapinius užsiėmimus Vilniaus 2-uosiuose PN pokalbio su psichologe metu nuolat lankė du nuteistieji, kiti, pasak psichologės, ateina tuomet, kai iškyla kokių nors sunkumų, nesutarimų su prižiūrėtojais, šeimos nariais, sutuoktinėmis. Kadangi šios konsultacijos yra fragmentinio pobūdžio, nėra jokio tęstinumo bei nuoseklaus psichologinio darbo su konkrečiu nuteistuoju, todėl apie teigiamą poveikį jo asmenybei kalbėti negalima. Tuo tarpu Lukiškių TI-K psichologo teigimu, nuteistieji individualias konsultacijas lanko noriai bei dažnai, todėl tenka patiems psichologams sudarinėti norinčiųjų priėmimo grafikus. Žinoma, yra tokių nuteistųjų, kurie nė karto nebuvo atėję pas psichologą ir nenori eiti net kviečiami pačių psichologų iniciatyva. Tokie asmenys paprastai visiškai nenori dirbti, analizuoti savo jausmų, minčių bei situacijos, siekia tik asmeninės naudos – kadangi psichologai nedalija cigarečių, knygų ir t. t., tokie asmenys nemato prasmės pas juos eiti. Visgi Lukiškių TI-K psichologas džiaugėsi, jog nepaisant laiko bei personalo stokos, darbo rezultatai pakankamai neblogi – jaučiamas didelis grįžtamasis ryšys iš nuteistųjų, psichologą jie mato kaip vienintelį asmenį pataisos įstaigoje, kuris su nuteistaisiais bendrauja kaip su žmonėmis, taip pat yra buvę atvejų, kai laisvėje prieina buvę nuteistieji, sveikinasi, dėkoja už pagalbą bei paramą, pasakoja, kad nebedaro nusikaltimų, dirba ir t. t.

3. Vilniaus 2-uosiuose PN priklausomybės ligomis sergantys nuteistieji, norintys gydytis (šiuo metu tokių nuteistųjų yra 11), laikomi atskirai nuo kitų nuteistųjų, su jais kasdien intensyviai dirbama, vyksta įvairūs užsiėmimai. Taip pat atvyksta laisvėje veikiančių anoniminių alkoholikų grupių atstovai. Tuo tarpu Lukiškių TI-K tokios grupės neorganizuojamos, nes to neleidžia kalėjimo režimas bei nuteistųjų kastinis susiskirstymas. Todėl, nors yra priklausomybės ligomis sergančių nuteistųjų, realiai joks priklausomybės ligų gydymas nevykdomas.

4. Įvairūs agresijos valdymo, socialinių, bendravimo įgūdžių lavinimo, emocijų stresinėse situacijose valdymo užsiėmimų programos Lukiškių TI-K yra paruoštos, tačiau užsiėmimai kalėjimo režimo ir kastinio nuteistųjų susiskirstymo kol kas neorganizuojami. Psichologo teigimu, juos vykdyti yra sudėtinga dar ir dėl psichologinės tarnybos personalo skaičiaus stygiaus – Lukiškių TI-K dirba 4 psichologai, kai vien nuteistųjų šiuo metu yra apie 142, o dar didesnis kasdien atvykstančių suimtųjų skaičius. Vilniaus 2-uosiose PN tokie užsiėmimai organizuojami fragmentiškai – kalbinta psichologė prisiminė vieną atvejį, kuomet nuteistiesiems, gavusiems nuobaudas už agresyvų elgesį, buvo organizuojami emocijų valdymo užsiėmimai, tačiau jie, kaip ir visi psichologiniai užsiėmimai, nebuvo privalomi, todėl pradžioje, matyt iš smalsumo ir neturėjimo ką veikti, atėjo apie dešimt nuteistųjų, tačiau 10 užsiėmimų trukmės kursą baigė tik du.

Taigi realiai su nuteistaisiais dirbama labai ribotai. Pagrindinės to priežastys – personalo bei pačių nuteistųjų noro ir galimybių stoka. Tačiau abiejų pataisos įstaigų psichologai tvirtino, jog nuteistuosius galima sudominti, savotiškai juos „prisijaukinti“, tačiau tam reikia daugiau darbuotojų ir, be abejo, didesnio finansavimo. Tuomet būtų galima organizuoti daugiau įvairių grupinių užsiėmimų, sugalvoti būdų, kad vienoje patalpoje dėl kastų sistemos būti negalintys asmenys juos galėtų lankyti skirtingu laiku. Taip pat, pasak psichologų, išsamiam nuteistojo asmenybės bei nusikaltimą nulėmusios situacijos tyrimui bei sėkmingai psichokorekcijai¹⁶¹ būtų labai naudinga dirbti ne tik su pačiu nuteistuoju, bet ir su jo ir nukentėjusiojo šeimos nariais, tačiau turimais materialiniais bei žmogiškaisiais ištekliais to padaryti neįmanoma. Dar viena problema – skirtingas administracijos darbuotojų bei pareigūnų, ypač prižiūrėtojų, ir psichologų elgesys su nuteistaisiais – psichologai pirmiausia siekia nusikaltėlyje pamatyti žmogų, o ne žmoguje nusikaltėlį. Deja, prižiūrėtojai elgiasi priešingai. Dėl to, pasak Lukiškių TI-K psichologo, nuteistųjų asmenybė pataisos įstaigose palaipsniui degraduoja – nuteistieji labiau desocializuojami nei resocializuojami. Žinoma, šiai problemai išspręsti reikėtų reorganizuoti visą pataisos įstaigų sistemą, o tai šiuo metu Lietuvoje praktiškai neįmanoma, tačiau galima pradėti nuo mažesnių žingsnių:

1. Atsižvelgiant į didelę nusikaltimų žmogaus gyvybei, įvykdytų alkoholinio apsvaigimo būsenoje, dalį, darytina išvada, jog pataisos įstaigose būtinas šios priklausomybės gydymo Lukiškių TI-K organizavimas bei platesnis jo taikymas Vilniaus 2-uosiuose PN.

¹⁶¹ Psichinių sutrikimų įveikimas arba neutralizavimas psichoterapijos būdu (*Psichologijos žodynas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 237*).

2. Taip pat akivaizdi būtinybė gerinti materialinę psichologinių tarnybų bazę bei steigti papildomus psichologų etatus.

Apibendrinant pasakytina, jog nusikaltimai žmogaus gyvybei yra sudėtingas, multidimensinis bei polideterminuotas reiškinys. Šių nusikaltimų genezėje dalyvauja daugelis įvairių veiksnių, tačiau pagrindinis (bet ne lemiamas) vaidmuo tenka kaltininko asmenybei bei ją apibūdinantiems biologiniams, psichologiniams ir socialiniams požymiams. O jų tarpusavio sąveika bei pasireiškimas konkrečiu išoriniu elgesiu labiausiai priklauso nuo įvairių situacinių veiksnių. Ir nors nusikaltimų žmogaus gyvybei genezėje dalyvaujantys veiksniai daugeliu empirinių tyrimų buvo nustatyti bei gana išsamiai išanalizuoti, tačiau realios bendrosios prevencinės priemonės taikomos labai ribotai bei nenuosekliai, o specialiosios nusikaltimų žmogaus gyvybei prevencijos priemonės beveik visiškai neįgyvendinamos. Nors kaip tik šios prevencinės priemonės yra pačios reikalingiausios (visų pirma, patiems nuteistiesiems, o taip pat ir valstybei bei visuomenei, kurios turėtų imtis priemonių nusikalstamų veikų recidyvo prevencijai), o jų taikymas galėtų būti pakankamai veiksmingas (kadangi laisvės atėmimo bausmės terminai gana ilgi, ilgalaikėmis terapinėmis priemonėmis galima būtų sėkmingai įgyvendinti psichokorekcinius planus bei priklausomybės ligų gydymo programas). Mano nuomone, žmogaus gyvybės vertingumas bei nusikaltimų žmogaus gyvybei polideterminuotas pobūdis suponuoja būtinybę šiame darbe siūlomas prevencines (tiek bendrosios, tiek specialiosios prevencijos) priemones taikyti kompleksiskai, nuosekliai bei nepertraukiamai. Žinoma, pasiekti nulinį nusikaltimų žmogaus gyvybei lygį nėra įmanoma, todėl su tam tikru jų lygiu šalyje reikia susitaikyti, tačiau šiuo metu esanti faktinė situacija, kuomet Lietuva tyčinių nusikaltimų žmogaus gyvybei skaičiumi gerokai lenkia kitas Europos valstybes, neturėtų būti toleruojama.

Išvados ir pasiūlymai

1. Lietuvoje žmogaus gyvybė yra laikoma absoliučia, neatimama prigimtinė žmogaus teise, kuri baudžiamosiomis teisinėmis priemonėmis saugoma bei ginama nuo viso gyvybingo vaisiaus pasirodymo iš moters organizmo momento iki negrįžtamo šio asmens kraujotakos ir kvėpavimo arba negrįžtamo visų žmogaus galvos smegenų struktūrų veiklos nutrūkimo momento.

2. Lietuva pagal tyčinių nusikaltimų žmogaus gyvybei lygį pirmauja Europoje.

3. Nusikaltimai žmogaus gyvybei neturi jokio bendro prognostinio vardiklio – tai sudėtingas polideterminuotas reiškinys, kurio genezėje dalyvauja įvairūs kaltininko asmenybę apibūdinantys biologiniai, psichologiniai bei socialiniai faktoriai, tačiau lemiamas (bet ne pagrindinis) vaidmuo tenka situaciniams veiksniams bei kaltininko-aukos interakcijos pobūdžiui.

4. Agresija nėra specifinis nusikaltimų žmogaus gyvybei kaltininko požymis – tai tik išorinė jo emocinės reakcijos į stresinę situaciją pasireiškimo forma.

5. Nusikaltimus žmogaus gyvybei įvykdžiusiems asmenims būdinga žema savivertė bei savigarbos stoka, menkai išvystyti bendravimo, taikaus konfliktų sprendimo bei streso valdymo įgūdžiai, įvairūs asmenybės sutrikimai (ypač asocialaus tipo asmenybės sutrikimas vyrams bei histrioninis (isterinis), emociškai nestabilus ir mišus tipai moterims) bei psichikos ligos.

6. Net 85,9 procentai nuteistųjų nusikaltimus žmogaus gyvybei įvykdė alkoholinės intoksikacijos būsenoje.

7. Visi paminėti nusikaltimų žmogaus gyvybei genezėje dalyvaujantys veiksniai su kaltininko išoriniu elgesiu yra susiję reciprokiniais, bet ne tiesioginės priklausomybės ryšiais.

8. Atsižvelgiant į nusikaltimų žmogaus gyvybei multidimensinį pobūdį, darytina išvada, jog veiksmingos gali būti tik nuosekliai, kompleksiskai bei nuolat taikomos viešai paskelbtos prevencinės priemonės.

9. Siūlomos bendrosios prevencijos priemonės:

9.1. Vaikų auklėjimo kursų besilaukiančioms šeimoms organizavimas;

9.2. Socialinių, bendravimo, konfliktų sprendimo bei streso valdymo įgūdžių ugdymo programų bendrojo lavinimo bei profesinėse mokyklose taikymas;

9.3. Diferencijuotos vertinimo sistemos bendrojo ir profesinio lavinimo mokyklose taikymas bei individualių psichologinių konsultacijų teikimas;

9.4. Visuomenės sąmoningumo ir kritiško požiūrio į alkoholio vartojimą ugdymas; alternatyvių laisvalaikio leidimo būdu propagavimas.

10. Siūlomos specialiosios prevencijos priemonės:

10.1. Pataisos įstaigų psichologinių tarnybų materialinės bazės gerinimas bei papildomų psichologų etatų steigimas;

10.2. Platesnio masto gydymo nuo priklausomybės ligų organizavimas bei vykdymas.

11. Tobulintinos teisinio reglamentavimo kryptys:

11.1. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 129 straipsnio 2 dalies 3 punkto pakeitimas, numatant, jog nužudymą kvalifikuojančiu požymiu laikomas artimojo giminaičio nužudymas.

Santrauka

Magistro darbe analizuojama pačios sunkiausios ir pavojingiausios Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse aprašytos nusikalstamų veikų žmogui grupės – nusikaltimų žmogaus gyvybei – priežastingumo problema. Autorė daugiausia remiasi vienos iš šiuolaikinių kriminologijos teorijų – raidos ir gyvenimo eigos kriminologijos teorinėmis nuostatomis, todėl nusikaltimų žmogaus gyvybei reiškinį nagrinėja ne kaip statišką ir nekintamą faktą, bet kaip dinamišką polideterminuotą procesą. Tyrime išskiriamos kelios nusikaltimų žmogaus genezėje dalyvaujančių veiksnių grupės:

1. apibūdinančios kaltininką, jo asmenybę;
2. apibūdinančios nusikaltimo situaciją.

Atsižvelgiant į kriminologijos mokslo tarpdisciplininį pobūdį, pirmajai veiksnių grupei priskiriami nusikaltimų žmogaus gyvybei kaltininką apibūdinantys biologiniai, socialiniai bei psichologiniai požymiai. O nusikaltimai žmogaus gyvybei aiškinami kaip visų šių savybių bei situacinių veiksnių tarpusavio sąveikos rezultatas.

Remiantis Lietuvoje bei užsienio šalyse atliktų tyrimų rezultatais, išskiriami dažniausiai su nusikaltimais žmogaus gyvybei koreliuojantys faktoriai ir siūlomos nuoseklios dviejų lygių (bendrosios bei specialiosios) prevencinės priemonės.

Summary

Master's work examines the causation problem of the most dangerous offenses described in the Criminal Code – crimes against human life. This work is mainly based on theoretical provisions of one of the most modern criminological theories – Development and life course criminology. While the most typical criminology theories give the static explanation of crime, we explain it as to be the result of dynamic process in which many different factors take place:

1. Those describing the offender and his personality;
2. Those describing the crime situation.

Due to the interdisciplinary of criminology, we define first group of factors as to include all biological, social, psychological features of the offender.

According to the results of empirical studies made in Lithuania and foreign countries, we find some strong associations between some of those factors and the development of crimes against human life. So we suggest some of consistent three-level (primary, secondary and tertiary) preventive measures.

Literatūros sąrašas

1. Tarptautiniai dokumentai

- 1.1. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės Žinios, 1995, Nr. 40-987.
- 1.2. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas // Valstybės Žinios, 2002, Nr. 77-3288.
- 1.3. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 Protokolas „Dėl mirties bausmės panaikinimo“ // Valstybės Žinios, 1999, Nr. 61-1978.
- 1.4. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Protokolas Nr. 13 „Dėl mirties bausmės panaikinimo visais atvejais“ // Valstybės Žinios, 2004, Nr. 77-2663.

2. Įstatymai

- 2.1. Užsienio šalių baudžiamieji kodeksai. Prieiga per internetą: <<http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>>.
- 2.2. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės Žinios, 1992, Nr. 33-1014.
- 2.3. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas // Valstybės Žinios, 1985, Nr. 1-1.
- 2.4. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 178, 224, 259¹ straipsnių papildymo ir pakeitimo ir kodekso papildymo 178¹ straipsniu įstatymas // Valstybės Žinios, 2008, Nr. 123-4661.
- 2.5. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės Žinios, 2000, Nr. 89-2741.
- 2.6. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // negalioja de jure. Skelbtas: Žin., 1961, Nr. 18-147.
- 2.7. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 22, 24, 42, 43, 49, 50, 54-1, 71, 75, 105, 227-1, 227-3 straipsnių pakeitimo įstatymas // negalioja de jure. Skelbtas: Valstybės Žinios, 1998, Nr. 115-3238.
- 2.8. Lietuvos Respublikos įstatymas Nr. I-2061 „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, Baudžiamojo proceso ir Pataisos darbų kodeksų pakeitimo ir papildymo“ // negalioja de jure. Skelbtas: Žin., 1991, Nr. 36-975.
- 2.9. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 42, 67, 129, 135, 138 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei kodekso papildymo 72-1, 72-2 straipsniais įstatymas // Valstybės Žinios, 2008, Nr. 73-2796.
- 2.10. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės Žinios, 2002, Nr. 37-1341.
- 2.11. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės Žinios, 2002, Nr. 73-3084.
- 2.12. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės Žinios, 2000, Nr. 74-2262.
- 2.13. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 protokolo dėl mirties bausmės panaikinimo ratifikavimo // Valstybės Žinios, 1999, Nr. 61-1975.
- 2.14. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Protokolo Nr. 13 dėl mirties bausmės panaikinimo visais atvejais ratifikavimo // Valstybės Žinios, 2004, Nr. 77-2654.
- 2.15. Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymas // Valstybės Žinios, 1995, Nr. 44-1073.
- 2.16. Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 18, 29 ir 34 straipsnių pakeitimo įstatymas // įsigalios nuo 2012 m. sausio 1 d.. Skelbtas: Valstybės Žinios, 2008, Nr. 48-1771.

- 2.17. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl amnestijos pažymint Lietuvos Respublikos Konstitucijos dešimties metų sukaktį“ // Valstybės Žinios, 2002, Nr. 112-4981.
- 2.18. Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas // Valstybės Žinios, 1994, Nr. 89-1706.
- 2.19. Lietuvos Respublikos vaiko gimimo momento nustatymo įstatymas // Valstybės Žinios, 2002, Nr. 43-1602.
- 2.20. Lietuvos Respublikos žmogaus mirties nustatymo ir kritinių būklių įstatymas // Valstybės Žinios, 1997, Nr. 30-712.

3. Kiti norminiai teisės aktai

- 3.1. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas Nr. X-1070 „Dėl psichikos sveikatos strategijos patvirtinimo“ // Valstybės Žinios, 2007, Nr. 42-1572.
- 3.2. Lietuvos Respublikos Teisingumo ministro įsakymas Nr. 194 „Dėl Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ // Valstybės Žinios, 2003, Nr. 76-3498.
- 3.3. Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro įsakymas Nr. 566 „Dėl nutrūkusios kraujotakos ir kvėpavimo negrįžtamumo bei smegenų mirties nustatymo kriterijų patvirtinimo“ // Valstybės Žinios, 1998, Nr. 89-2465.
- 3.4. Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro įsakymas Nr.104 „Dėl smegenų mirties kriterijų ir jų nustatymo tvarkos patvirtinimo“ // Valstybės Žinios, 2000, Nr. 18-445.
- 3.5. Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro įsakymas Nr. V-1288 „Dėl 2009-2012 metų priklausomybės ligų gydymo programos patvirtinimo“ // Valstybės Žinios, 2009, Nr. 4-108.
- 3.6. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 42, 60, 67, 129, 135 ir 138 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei Kodekso papildymo 72-1 ir 72-2 straipsniais įstatymo projekto aiškinamasis raštas.

4. Specialioji literatūra

- 4.1. Abramavičius, A. Baudžiamosios teisės Specialiosios dalies 5 temos „Nusikaltimai žmogaus gyvybei“ paskaitų medžiaga.
- 4.2. Bandura, A. „Social foundations of thought and action: A social cognitive theory“, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, 1986.
- 4.3. Baudžiamoji teisė: specialioji dalis. Vilnius: Eugrimas, 2001.
- 4.4. Brookman, F. „Understanding homicide“, Sage Publications: 2005.
- 4.5. Christie, N. „Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė. Į gulagą Vakarų stiliumi“, Vilnius: Eugrimas, 1999.
- 4.6. Daškevičius, K. „Teismo psichiatrinis agresijos aspektas“ // Agresija ir smurtas – psichikos norma ir patologija, Vilnius: 2001.
- 4.7. Didžiokienė, J. „Sunkios moterų agresyvios veikos ir jų teismo psichiatrinis vertinimas Utenos ekspertiniame skyriuje 1992-1998 m. // Agresija ir smurtas – psichikos norma ir patologija, Vilnius: 2001.
- 4.8. Dobryninas, A.; Sakalauskas, G.; Žilinskienė, L. „Kriminologijos teorijos“, Vilnius: Eugrimas, 2008.
- 4.9. Drakšienė, A.; Michailovič, I. „Kriminologijos žinynas“, Vilnius: Eugrimas, 2008.
- 4.10. Dumbliauskas, V. „Sociologija: Metodinė priemonė“, Vilnius: VPU, 1999.
- 4.11. Gilligan, J. „Smurto prevencija“, Vilnius: Eugrimas, 2002.
- 4.12. Gordon, M.; Majchrzyk, Z. „Aggressive offenders ability to evaluate one’s own deeds and experience guilt“ // Agresija ir smurtas – psichikos norma ir patologija, Vilnius: 2001.

- 4.13. Holmes, R. M.; Holmes, S. M. „Contemporary perspective on serial murder“, Sage publications: 1998.
- 4.14. Jovaišas, K. „Tyčinių nužudymų viktimologinis aspektas“, Socialistinė teisė, 1988, Nr. 4, p. 25-31.
- 4.15. Justickis, V. „Bendroji ir teisės psichologija“, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004.
- 4.16. Lastauskienė, G. „Požiūrio į teisinę atsakomybę paieška“ Jurisprudencija, 2001, t. 19(11); 168-174.
- 4.17. Liesis, M. „Eutanazija ir padėjimas nusižudyti: kriminalizavimo ir baudžiamosios atsakomybės problemos“, daktaro disertacija, Vilnius: 2008.
- 4.18. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras: Bendroji dalis, Teisinės informacijos centras, Vilnius: 2004.
- 4.19. Luckenbill, D. F. „Criminal homicide as Situated Transaction“, Social Problems, 25(2), 1977.
- 4.20. Maksimaitis, M. „Užsienio teisės istorija: Vadovėlis“, Vilnius: Justitia, 1998.
- 4.21. Marcinkevičienė, J.; Daškevičius, K. „Sutrikusios asmenybės moterys ir jų nusikaltimai Lietuvoje“ // Agresija ir smurtas – psichikos norma ir patologija, Vilnius: 2001.
- 4.22. Milinis, A. „Nužudymo samprata Europos sąjungos valstybių narių baudžiamojoje teisėje“, Teisė, 2006, 59, p. 61.
- 4.23. Nekrošius, I.; Nekrošius, V.; Vėlyvis, S. „Romėnų teisė“, Vilnius: Justitia, 1999.
- 4.24. Piesliakas, V. „Lietuvos baudžiamoji teisė: Pirmoji knyga“, Vilnius: Justitia, 2006.
- 4.25. Plečkaitis, R. „Logikos pagrindai“, Vilnius: Tyto Alba, 2004.
- 4.26. Pocius, A. „Nusikaltėlio asmenybės samprata Rusijos autorių kriminologinių koncepcijų kontekste“, Jurisprudencija, 2007, 5(95), p. 71-77.
- 4.27. Pruskus, V. „Sociologija“, Vilnius: 2004.
- 4.28. Psichologijos žodynas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- 4.29. Radavičius, L. E. „Teismo psichiatrija: istorija ir dabartis“, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004.
- 4.30. Rousseau, J.J. „Visuomenės sutartis arba politinės teisės principai“(vert. Feliksas Mackus), Kaunas, vertimo metai – 1939.
- 4.31. Sirvydis, V. „Agresyvumo raiška tyčinių nužudymų genezėje“, Jurisprudencija, 2003, t. 38(30), p. 46-56.
- 4.32. Užsienio teisės istorijos chrestomatija, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999, p. 9-16.
- 4.33. Vaičiulis, K.; Joneliūkštienė, V. „Beprasmės 10 žmonių mirtys: 9 aukos ir 1 žudikas (1998 02 15 Draučių tragedijos teismo psichiatrinis įvertinimas)“ // Agresija ir smurtas – psichikos norma ir patologija, Vilnius: 2001.
- 4.34. Vaišvila, A. „Teisės teorija: Vadovėlis“, Vilnius: Justitia, 2000.
- 4.35. Valickas, G. „Psichologinės asocialaus elgesio ištakos“, Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997.
- 4.36. Valickas, G. Asocialaus elgesio psichologijos paskaitų medžiaga – 3 tema: „Ankstyvasis alkoholio vartojimas ir alkoholizmas“.
- 4.37. Walker, L. E. A. „The battered woman syndrome“, Springer Publishing company, 2000.
- 4.38. Wolska, A. „Aggressive primes in the context of psychological mechanisms and types of aggression“ // Agresija ir smurtas – psichikos norma ir patologija, Vilnius: 2001.

4.39. Žukauskienė, R. „Kriminalinio elgesio psichologija“, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.

5. Teismų praktika

- 5.1. Europos žmogaus teisių teismo sprendimas byloje Evans prieš Jungtinę Karalystę (Nr. 6339/05). Prieiga per internetą: <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=3&portal=hbkm&action=html&highlight=Evans%20%7C%20v.%20%7C%20the%20%7C%20United%20%7C%20Kingdom&sessionid=19486818&skin=hudoc-en>>.
- 5.2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai”.
- 5.3. Lietuvos Aukščiausiojo teismo teisėjų senato 2004 m. birželio 18 d. nutarimas Nr. 46 „Dėl teismų praktikos nusikaltimų žmogaus gyvybei bylose“.
- 5.4. Lietuvos Aukščiausiojo teismo 2008 m. vasario 28 d. teismų praktikos skiriant bausmes už nužudymus apžvalga // Teismų praktika, 2008, Nr. 28.

6. Elektroniniai duomenys

- 6.1. Alkoholizmo instituto statistiniai duomenys. Prieiga per internetą: <<http://www.ias.org.uk/resources/papers/occasional/eu-affordability.pdf>>.
- 6.2. Elektroninis dienraštis lrytas.lt. Prieiga per internetą: <<http://www.lrytas.lt>>.
- 6.3. Informatikos ir ryšių departamento statistinės ataskaitos. Prieiga per internetą: <<http://www.nplc.lt/sena/stat/stat.htm>>.
- 6.4. Jungtinių Tautų narkotikų ir nusikaltimų biuro internetinė svetainė. Prieiga per internetą: <<http://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/United-Nations-Surveys-on-Crime-Trends-and-the-Operations-of-Criminal-Justice-Systems.html>>.
- 6.5. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos statistinės ataskaitos apie ikiteisminio tyrimo įstaigose užregistruotas nusikalstamas veikas. Prieiga per internetą: <http://www.vrm.lt/fileadmin/Image_Archive/IRD/Statistika/html_file.phtml?metai=2006&menuo=12&ff=EK-ITI&fnr=23>.
- 6.6. Nusikalstamų veikų ir baudžiamojo teisingumo Europoje statistikos rinkiniai. Prieiga per internetą: <<http://www.europeansourcebook.org>>.
- 6.7. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro internetinė svetainė – <<http://www.nplc.lt>>.
- 6.8. Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės internetinė svetainė – <<http://db1.stat.gov.lt>>.
- 6.9. Vilniaus greitosios pagalbos universitetinės ligoninės neurochirurgijos skyriaus informacija. Prieiga per internetą: <http://www.neurosurgery.lt/GK_LCS.htm#9>.
- 6.10. Vilniaus sveiko miesto biuro internetinė svetainė – <<http://www.vsemb.lt>>.
- 6.11. Visuomeninės organizacijos „Gelbėkit vaikus" ir telekomunikacijų bendrovės „Omnitel" pradėto projekto „Augink atsakingai“ internetinė svetainė – <<http://www.augink.lt>>.
- 6.12. VšĮ „Socialiniai paramos projektai“ projekto „Nugalėk priklausomybę“ internetinė svetainė – <<http://www.manoguru.lt>>.

Priedas

Interviu su Vilniaus 2-ųjų pataisos namų ir Lukiškių tardymo izoliatoriaus – kalėjimo psichologais klausimynas

Esu Vilniaus universiteto teisės fakulteto magistrantė. Rašau magistro baigiamąjį darbą tema „Nusikaltimai žmogaus gyvybei ir kaltininko asmenybė“, kuriame bus naudojama interviu metu surinkta informacija.

Šis interviu atliekamas Lukiškių tardymo-izoliatoriuje kalėjime bei Vilniaus 2-uosiuose pataisos namuose. Interviu tikslas – išsiaiškinti nurodytų pataisos įstaigų psichologinių tarnybų paskirtį bei pagrindines veiklos kryptis, taip pat konkrečias darbo su nuteistaisiais formas, taikomus darbo metodus. Taip pat šiuo interviu siekiama nustatyti darbo su nuteistais už nusikaltimus žmogaus gyvybei asmenimis specifika, sužinoti pačių psichologinių tarnybų darbuotojų (psichologų) nuomonę apie taikomų priemonių poreikį bei efektyvumą, tobulintinas veiklos sritis.

Nuoširdžiai dėkoju už bendradarbiavimą

Pagrindiniai interviu klausimai:

1. Kiek laiko dirbate šioje įstaigoje? Ar Jums čia patinka? Koks pagrindinis Jūsų darbo pobūdis?
2. Kiek psichologų dirba Jūsų įstaigos psichologinėje tarnyboje?
3. Kokia yra psichologo pirmojo pokalbio su naujai atvykusiu nuteistuoju užduotis? Kaip darbas su juo vyksta toliau? Ar darbas su nuteistais už nusikaltimus žmogaus gyvybei asmenimis turi kokios nors specifikos? Jei taip, kokios?
4. Ar priimant nuteistuosius ir tiriant jų situaciją yra naudojami standartizuoti psichologiniai testai? Jei taip, tai kokie?
5. Ar yra sudaromi psichologinio poveikio (psichokorekciniai) planai? Ar jie yra bendri, ar individualaus pobūdžio?
6. Kokie kursai organizuojami Jūsų įstaigoje (antiagresijos, konfliktų sprendimo, bendravimo įgūdžių lavinimo, kitokie kursai)? Ar nuteistieji turi galimybę gydytis nuo priklausomybės ligų?
7. Jei taip, kiek nuteistųjų tokius užsiėmimus lanko? Kokios pagrindinės nelankymo priežastys? Kaip dažnai jie organizuojami? Kokia vieno užsiėmimo trukmė?
8. Kaip manote, kokių kursų (užsiėmimų) reikėtų? Kurie nėra naudingi? Kodėl?
9. Kiek laiko kasdien skiriama psichologinei terapijai? Ar terapiniai užsiėmimai yra nuteistiesiems privalomi? Jei ne, kiek nuteistųjų juose dalyvauja? Dirbama grupėmis, ar individualiai? Ar išskiriamos tikslinės terapinės grupės?
10. Ar nuteistieji gali prirėikus bet kuriuo metu ateiti pasikonsultuoti jiems aktualiais klausimais? Ar jaučia tam poreikį (kaip dažnai ateina patys? Kokie kaliniai neateina ir kokios galėtų būti to priežastys)? Kokios pagrindinės nagrinėjamos problemos?
11. Kaip manote, ar taikomų psichologinės pagalbos nuteistiesiems formų bei jų taikymo trukmės pakanka? Ar ši pagalba naudinga nuteistiesiems (kuo naudinga jiems būnant įstaigoje, kuo nauda gali pasireikšti išėjus į laisvę)? Kokie rezultatai pasiekiami?
12. Ko, Jūsų nuomone, trūksta? Kokios galėtų būti tobulintinos psichologinės tarnybos veiklos kryptys? Kokie pačių nuteistųjų poreikiai – kaip jie vertina psichologinę pagalbą (kaip reikalingą, naudingą ar nenaudingą), kokios pagalbos nori labiausiai?
13. Kiek Jūsų įstaigoje yra už nusikaltimus žmogaus gyvybei nuteistų asmenų? Kaip aktyviai jie naudojami psichologinės tarnybos paslaugomis? Kokios dažniausios jų (asmenybės) problemos? Ar su jais yra aptarinėjama nusikaltimo situacija? Ar ieškoma priežasčių? Kuri jų dalis yra nuteista laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme?